J. BAUDRILLARD

Çeviren: Oğuz Adanır

üretimin aynası

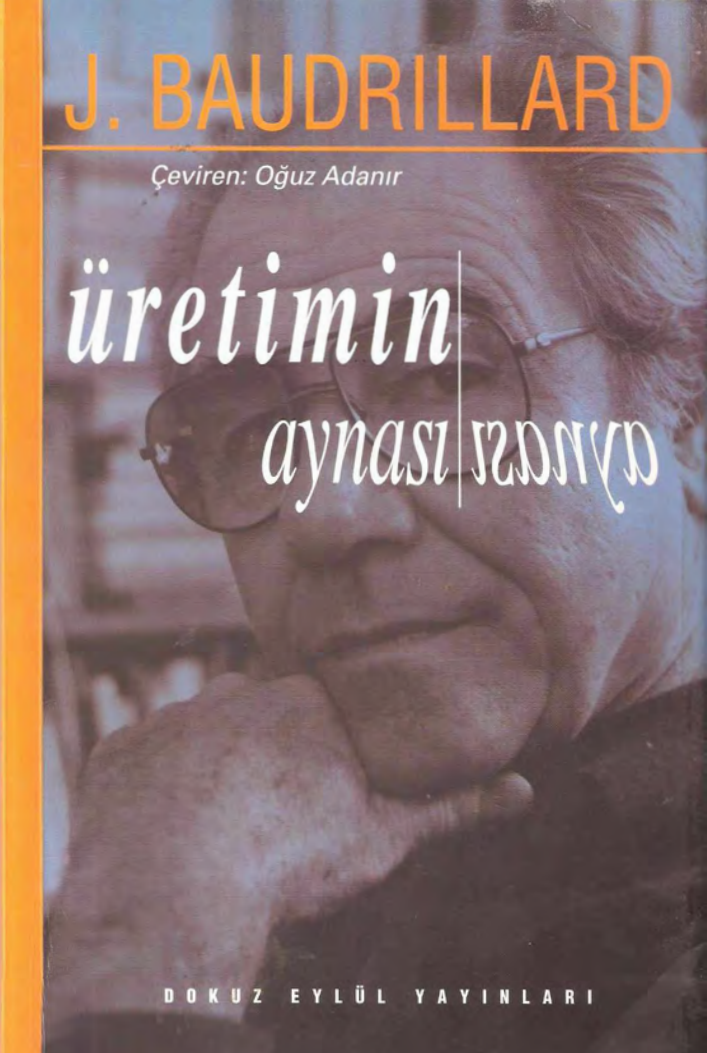

DOKUZ EYLÜL YAYINLARI

J. BAUDRILLARD

Çeviren: Oğuz Adanır

üretimin aynası

ya da
Tarihi
Materyalist
Eleştiri
Yanılsaması

ISBN 975-6981-11-3

ÜRETİMİN AYNASI
ya da tarihi materyalist eleştiri yanılsaması
J. Baudrillard
Özgün Adı: Le Miroir de La Production ou l'illusion critique du materialisme historique
Çeviren: Oğuz Adanır

1. Baskı: İzmir, Nisan 1998

Yayın Koordinatörü: Müjde Bilir
Kapak Tasarımı: Tansel Özalp
Kapak Fotoğrafı: İbrahim Öğretmen
Renk Ayrımı: Yüksel 2
Baskı: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası

© Dokuz Eylül Yayınları, 1998
© Éditions Galilée, 1975

Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Dokuz Eylül Yayıncılık
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık
Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Cumhuriyet Bulvarı, No.144 35210 İZMİR
Tel: 0 (232) **463 44 36**
Fax: 0 (232) **421 98 39**
E-mail: **Yayin @ deu.edu.tr**

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ 7

ÜRETİMİN AYNASI
ya da Tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması 13

I. ÇALIŞMA KAVRAMI 17

İş Gücüne Özgü Kullanım Değerinin Eleştirisi 18

Somut Çalışma ya da "Niteliksel" ve "Niceliksel"
Arasındaki Diyalektik 21

İki "Bildik" Çehreli İnsan 25

Çalışma Etiğiyle Oyun Estetiği 29

Marx ve Değer Adlı Çivi Yazısı 36

Epistemoloji I: Marksist kavramların gölgesinde 41

Aslında ekonomi politiğin eleştirisi sona ermiştir 44

**II. MARKSİST ANTROPOLOJİ VE DOĞANIN
EGEMENLİK ALTINA ALINMASI** 47

Aydınlanma Çağı Ahlak Felsefesi 50

Lykurgos ve İğdiş Edilme 54

Yahudi-Hıristiyan Antidoğa 57

Epistemoloji II: Marksist Eleştirinin Yapısal Sınırları 59

III. TARİHİ MATERYALİZM VE İLKEL TOPLUMLAR 63

Yapısal Nedensellik ve İlkel Toplumlar 64

Artık ve Antiüretim 68

Büyü ve Çalışma 74
Epistemoloji III: Materyalizm ve Etnosantrizm 77
IV. ARKAİK VE FEODAL YÖNTEM HAKKINDA 85
Köle 85
Zanaatçı 88
Epistemoloji IV: Marksizm ve Bilgisizlik 97
V. MARKSİZM VE EKONOMİ POLİTİK SİSTEMİ 101
Öklit Geometrisi Türünden Bir Tarih Anlayışı mı? 101
Ekonomi Politiğin Üçüncü Evresi 108
Çelişki ve Yıkıcılık: Yer Değiştiren Politika 117
Politik Devrim ve "Kültür Devrimi" 128
Bir Simülasyon Modeli ve İdeoloji Olarak Ekonomi 133
Marksist Kuram ve İşçi Hareketi: Sınıf Kavramı 138
Bir Amaç Olarak Devrim ya da Tarihin Askıya Alınması 145
Radikal Ütopya 149

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

İlk okumuş olduğum (1977 ya da 1978) - ve beni o zamanlar derinden etkilemiş olan - Baudrillard metni: "Tüketim Toplumu"dur. Daha sonra "Nesneler Sistemi", "Simgesel Değiş tokuş ve Ölüm", "Sessiz Yığınlar... ", vb metinleri okumuştum. İlk baskısı 1973 yılında yapılmış olan "Üretimin Aynası"nıysa 1996 yılında okuyabildim. Çünkü Baudrillard'ın düşüncelerıyle karşılaşmış olduğum yıllarda bu metin çoktan tükenmiş ve yeni baskısı yapılmamıştı. Zaman zaman eski kitap raflarını ziyaret etmeme karşın bir türlü ona raslayamamıştım. Bu arada bir düzineden fazla Baudrillard metniyle tekrar tekrar haşır neşir olduğum için peşini geçici olarak bırakmıştım.

Jean Baudrillard bu metinde özetle kendini kapitalizmin radikal bir eleştirisi olarak sunan marksist ekonomi politiği radikal bir şekilde eleştirmektedir. Dini içeriğin radikal bir eleştirisini yine dini bir söylemle yaptığı için Feuerbach'a itiraz eden ve "Hegel'de Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi" başlıklı yapıtında sistemin eleştirisini ekonomi politik üzerine oturtmak gerektiğini ifade etmiş olan Marx'ı örnek vererek; günümüzde kapitalist sistemi (ekonomi politiği) yine ekonomi politik aracılığıyla eleştirmeye ya da çözümlemeye kalkışmanın (yani bir zamanlar Feuerbach'ın düşmüş olduğu tuzağa düşmenin) bir alemi olmadığını çünkü kuramsal açıdan kapitalist sistemi (bir bakıma onu eleştirerek) yeniden üretmiş (göstergebilim terimiyle yeniden canlandırmış) olan bir terminolojiyle (yani ekonomi politiğinkiyle) eleştirmenin bilinçli ya da bilinçsiz olarak günümüz kapitalizmini 'sonsuza dek' sürdürmekten başka bir amaca hizmet edemeyeceğini söyleyen Baudrillard, buna karşın, aynı sistemi (Marx'ın Hegel'e yaptığı türden bir şey yaparak yani) yeni bir perspektiften yola çıkarak eleştirmenin, (başta marksist olarak nitelendirilen olmak üzere önceki ya da) diğer (liberal?) 'eleştirel' bakış açılarına radikal bir darbe indirebileceğini ve (o günlerde' -1970'ler) perspektif değiştirme zamanının çoktan gelmiş ve geçmekte olduğundan, bu işi özellikle Mauss'un simgesel düzen açıklamalarından yararlanarak kapitalist ve marksist dünya görüşlerini (onun için ikisi neredeyse aynı kapı) radikal bir şekilde eleştirerek

yapacağını ifade etmeye (bir başka deyişle yeni perspektifin en azından şimdilik bu eleştiri boyutuyla sınırlandırılabileceğini göstermeye) çalışmaktadır. Bir başka deyişle ilkel, arkaik, feodal, vb nitelendirilen toplumların özellikle Mauss (Malinowski ve diğerleri) tarafından yapılmış olan (1890-1930'lar arasındaki) çözümlemelerinden yola çıkarak (ayrıca hemen her zaman yaptığı gibi psikanaliz ve göstergebilim terminolojisinden de yararlanarak), yaşadığı dönemde bütün bu verilerden yoksun bir Marx'ın (kendisine karşı bir sempati duymakla birlikte)adı geçen toplumları hemen tamamıyla yanlış anlayıp, yanlış değerlendirerek yanlış sonuçlar çıkartmış olduğu için geleceğe yönelik (herkes hata yapabilir, peygamberler bile!) değerlendirme ya da öngörülerinin de yenilir yutulmaz cinsten yanlışlarla dolu olduğunu dile getiren Baudrillard'ın (gerçeği söylemek gerekirse) asıl hedefi Marx'tan çok (ve yine, belki de "sağcı" politikacılardan çok) onun yanlış ve yanılgılarını düzeltmek yerine (doğal olarak böyle bir görevin üstesinden ancak günümüzü derinlemesine kavrayabilme yeteneğine sahip olabilenler gelebilecektir!) tam tersine, aralarından büyük bir çoğunluğun yapmış ve belki de halen yapmakta oldukları gibi, bu düşüncelerin geçerlik ve doğruluğunu neredeyse saçmalama noktasına kadar varan bir inatla (ya da Baudrillard'ın deyimiyle"bilgisizlik"le) savunan ve dolayısıyla hizmet ettiklerini sandıkları marksizme gerçekte ihanet etmekte olduklarının farkında bile olmayan [ya da olsalar bile artık bunu umursamayan veya Taviani kardeşlerin "Aziz Mihail'in Bir Horozu Vardı" (*San Michele aveva un gallo*-1971) adlı filmindeki devrimci mahkumun, hapsedildikten yirmi yıl kadar sonra, bir başka hapishaneye nakli sırasında dünyanın (İtalya'nın) değişmiş olduğunu, yolculuk sırasında karşılaştığı emekçilerle yaptığı konuşmalar sonucunda farkedip buna tahammül edemeyeceğini anlayarak, kendini bir 'bataklığın' soğuk sularına usulca - başka yerlerdeyse para, içki, uyuşturucu, mafya, kadın, kumar, vs bataklığına - bırakarak bu dünyadan göçüp gitmesi gibi] insanlardır.

Jean Baudrillard, en azından, 20-25 yıldan bu yana, düşüncelerini deforme ya da dejenere etmiş oldukları Marx'ın arkasına gizlenerek, kendilerini bir marksist olarak sunmaya devam eden ve bu neyi savundukları belli olmayan kişiler tarafından anlamsız bir şekilde eleştirilmektedir. Çoğunlukla yapıcı olmaktan uzak, iş olsun diye yapılan bu eleştiriler dikkatleri giderek Baudrillard üzerine çekmekten başka bir işe yaramamışlardır!

1968 Mayıs'ından sonra kendi deyimiyle (Fransa bağlamında, bence, aralarından en yetenekli olanlar için geçerlidir bu düşünce) bu "esen rüzgârı uyan" insanları [başta Fransız Komünist Partisi (1978) ve daha genelde Sol (1984) üzerine yazmış olduğu hemen bütün metinlerde ti'ye alan Baudrillard, "Üretimin Aynası"nda Marx'tan çok, asıl Kapitalizmi ya da Ekonomi Politiği, kısaca içinde yaşadıkları evreni tanıma ve açıklama becerisinden yoksun [bir çoğu da postmodernizmi çoktan benimsemiş ya da onunla flört etmekte oldukları için, Baudrillard'ı, kesinlikle reddettiği, - bakınız M. Gane "Baudrillard Live" -bu bir kavram olmayı bile becerememiş terimle yani postmodernist düşünür (bak. D. Kellner) olarak nitelendirmeye kalkmışlardır. Baudrillard zorla, binbir tane 'açıklaması' olmakla birlikte, - postmodern söylem bilimsel bir söylev niteliğine sahip değildir. Onu öznel bir söylem (söz) olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır - ne olduğu ve ne demek istediği açıkça belli olmayan postmodernizmin - Ana Britanica'da postmodernizm terimi mimari bir akım olmanın ötesine geçememektedir - içine çekilmeye çalışılmaktadır] bu insanların düşünceleri (metafiziğin en çok sevdiği alan gelenekselleşmiş düşüncedir!) metafizik özellikler taşıyor, eğer bugün birilerine materyalist denilecekse o biz olmalıyız (bak. s . 114) demektedir.

Fernand Braudel (Maddi Uygarlık, III, s. 544): "Marx gelenek ve eski kuşaklar yaşayanların beyni üzerine bir kâbus gibi çökmektedirler" diye yazmaktaydı, biz ise bu canlıların var oluşlarının üzerine de çöktüklerini söyleyeceğiz" demektedir. Biz de bu açıklamayı (bak. "Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış", s. 701, Eylül Yay. 1997. İzmir): "Düşünce alanında marksizm'in bir geleneğe dönüşmüş olduğunu kabul edersek, Türkiye'deki kimi beyinlerin üzerine - zaten yalnızca Türkiye'de değil, dünyanın bir çok yerinde demek gerekecek - bu geleneğin bir kâbus gibi çökmüş olduğunu düşünmek pek yanlış bir şey değildir!" diyerek güncelleştiriyoruz. "Gelenek" adında marksist bir derginin yayınlanmakta olduğu bir ülkede acaba yanılan biz miyiz?

* * *

XVI. yüzyılda ruhban sınıfı üzerindeki baskısı tüm yoğunluğuyla süren Katolik Kilisesi kendi yetiştirdiği değerli evlatlarından biri olan Giordano Bruno'yu Roma'da yakmış (1600), bir diğerini, Galilei Galileo'yu ise ölümle tehdit etmiştir. Oysa dünya hala dönmektedir!

Bir ekonomik ve politik sistem olarak ağırlığını koyduğu bir dönemde Kapitalist Burjuvazinin, kendi yetiştirdiği ve mevcut düzenin bir alternatifi (Komünizm, Sosyalizm) olabileceğini iddia etmiş (üstelik bu iddia kimi yerlerde şöyle ya da böyle yaşama geçirilmeye çalışılmıştır) Marx, Engels, vb evlatlarının birer efsaneye dönüşmesini engelleyebilmek için (Burjuvazi'nin kendinden önce gelen iktidar biçimlerinden ne kadar ders almış (!)olduğunu tarih bugün bütün açıklığıyla gözler önüne sermiş bulunmaktadır) onları öldürmek yerine oradan oraya sürgün edip, baskı yaparak dışlamış ya da reddetmiş olduğunu biliyoruz.

2000'li yıllara bir adım kala durumda çok büyük bir değişiklik yoktur. Evet XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayarak tanrılar, peygamberler, insan-tanrılar, tanrı-insanlar dönemi yavaş yavaş (bugünkü görüntüyü yine Baudrillard'ın yapmış olduğu bir benzetmeden yola çıkarak şöyle özetleyebiliriz: belli bir hızla ilerlemekte olan bir araç birden vites küçültmek zorunda kaldığında motorun devrinde geçici bir yükselme olmaktadır. İşte günümüz inanç - ya da başka konular için de geçerlidir bu görüş - dünyası da böyle bir evreyi yaşamakla meşguldur. Yükselmiş görünen devir gerçekte ya da yakın bir gelecekteki olası bir ''normalleşmenin' habercisi gibidir) kapanmaktadır. Bu çok önemli bir şeydir. Çünkü bilgi daha doğrusu bilimsel bilgi üretme tekelinin birilerinin (bu daha çok Batı'dır) elinden alınması anlamına gelmektedir. Bu durumda dünyada yaşayan her aydın insanın alternatif düşünce üretme şansı artmaktadır, artacaktır. Böyle bir dünyanınsa peygamberlere, idollere, ilahlara ya da fetiş-insanlara ihtiyacı kalmayacaktır. Çünkü fikir ve düşünce alışverişinin şöyle ya da böyle hızlanması evrensel gelişmenin kollektivitenin (bilinçli toplumların ortaya çıkmasını sağlayacak aydınlar, politikacılar, üniversite, medya, vb bir başka deyişle evrensel demokrasinin), yoksa "aydın-komutanların" değil, katkısıyla yaşama geçirilebileceğine olan inancın giderek büyümesine neden olabilir. Baudrillard ise günümüzde, hiç kuşkusuz, her türden alternatif ya da karşıt 'görüşü' emip, eritebilen "sosyal (+) liberal demokrat" sistemin yetiştirmiş olduğu çok değerli bir düşünürdür. Ancak onun yazgısında da (Fransa'da Baudrillard'ın yazgısına benzer bir yazgıyı Lacan, Derrida, Laborit, vb insanlar da paylaşmıştır) yukarıdakilerin yazgısını andıran bir şeyler vardır. Çünkü aydınlarını yakmayan, sürgüne göndermeyen ve eskisi kadar baskıcı 'olmayan' sistem (= Sağ + Sol) onların telefonlarını dinletmekte, ta-

mamıyla dışlamakta ya da prestij sahibi, güvenilebilir olan bu insanların her ne yoldan olursa olsun birbirlerine düşebilmeleri için elinden geleni yapmaya (bu en pahalı yöntemdir) çalışmaktadır.

Dünyayı çok yakından (uydu anten, kablolu-tv, paralı-tv, internet ve türevleri, yabancı basın, dergi, vb) izlemekte olduklarını sandıkları bir sırada - gerçekte izlediklerinin kendilerine sunulmuş gerçeğe benzer ya da sanal bir dünya olduğunun farkına bile varamadan - gerçek dünyadan oldukça uzaklaşmış (istisnalar hariç) 'aydınlarımız'ın (televizyon kanalları, gazete, dergi sayfalarında, vb)bitip tükenmek bilmez sayıda soru olmayan soru ve yanıt olmayan yanıtlar üreterek hem kendilerini hem de gelecek kuşakları oyalayıp durduklarını gördükçe hayıflanmamak elde değil.

* * *

Sonuç olarak "*Üretimin Aynası* ya da tarihi materyalist eleştiri yanılsaması", ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana, 'radikal' eleştirileriyle kapitalizmin aynası olma görevini yerine getirerek toplumu (ve özellikle de işçi sınıfı denilen kesimi), bunun nasıl bir sistem olduğu konusunda aydınlatmaya çalışıp, sunduğu ütopya doğrultusunda güdümlemek istemiş olan tarihi materyalist ya da materyalist eleştiriyi neredeyse çağdışı, metafizik bir eleştiri olmakla nitelendirmeye gidecek (insan kimi zaman sevdiklerini kimi zamanda sevmediklerini yerden yere vurur!) kadar radikal hatta bir zamanlar Marx'ın kullandığı bir başlıktan ("Felsefenin Sefaleti") esinlenerek bizim bir anlamda "Marksist Felsefenin Sefaleti"ni dile getirmekte olduğunu düşündüğümüz, öte yandan yine yazarın daha sonra yazmış olduğu "Foucault'yu Unutmak" (1976) başlıklı metnin neden olduğu bir çağrışım sonucunda da, Marx'ı demeye içim elvermiyor (zaten böyle bir tey tarihe mal olmuş bir insan için söz konusu olamaz) ama, "Marksizmi Unutma(k)"ya davet eden bir metin olarak nitelendirdiğimiz bu metin konusunda son söz (doğal olarak nesnelliğin hala var olduğuna inanan) okuyucuya ait olacaktır.

Oğuz ADANIR
Şubat 1998 - İzmir

ÜRETİMİN AYNASI

ya da

tarihi materyalist eleştiri yanılsaması

Devrimci imgelemin (hayal gücü) yakasını bırakmayan hayaletin adı: üretim fantazmıdır. Hiçbir şey bu fantazmın bir üretkenlik romantizmine yol açmasını engelleyememektedir. Üretim **biçimini** eleştiren düşünceyse üretim **ilkesine** ses çıkartmamaktadır. Bu düşünceye eklemlenen tüm kavramlar yalnızca üretim **içeriklerine** ait soy ağacını, tarihi ve diyalektiği betimlerlerken, üretim adlı **biçime** hiç dokunmamaktadırlar. Kapitalist üretim biçimi eleştirisi sayesinde elde ettiği o ideal görünümle, karşımıza aniden çıkan da zaten bu biçimdir. Oysa ilginç bir bulaşma yöntemiyle, devrimci söylevi, üretkenlik terimleriyle güçlendirmeye çalışan da aynı biçimdir. Tıpkı üretim güçlerinin özgürleştirilmesinden **Tel Quel** dergisindeki sınırsız "metin üretimine", oradan da Deleuze'de bir fabrika misali çalışan bilinçaltının üretkenliğine (burada zaten bir "bilinçaltı" çalışmasından söz edilmektedir) kadar giden tüm devrimlerin yalnızca üretkenlik göstergesiyle açıklanması gibi. Gündemi belirleyen şey: üretken Eros'tur. Toplumsal zenginlik ya da dilyetisi, anlam ya da değer, gösterge ya da fantazm hep aynı "çalışma"nın "ürünü"dür. Ekonomi politikle, kapitalin yarattığı bu hakikatı olduğu gibi kendi hesabına geçiren devrim, kapitalist üretim sistemini gerçek ve radikal bir üretkenlik adına yıkmaya çalışmıştır. Kapitalist değer yasasına, yabancılaşmadan kurtulmuş bir hiperüretkenlikle, üretici bir hipermekan adına bir son verilmiştir. Bir yandan üretim güçlerinin önünü açan kapitalizm, bir yandan da onları frenlemeye çalışır gibidir. Oysa yapılması gereken tek şey onları özgür bırakmaktır. Gösterilenler arasındaki değiş tokuş, gösterenin neye yaradığını hep gizlemiştir. Bu yüzden gösterenin yani metinsel anlam üretiminin özgürleştirilmesi gerekmektedir! Bilinçaltının çevresi top-

lumsal, dilbilimsel ve oidipus kompleksi türünden yapılarla kuşatılmıştır. Bilinçaltına o brüt enerjisi iade edilmeli, yaraları sarılmalı ve yeniden o ilk başlangıçtaki üretken bir makinaya benzemesi sağlanmalıdır! Nereye baksanız karşınıza bir üretim söylevi çıkıyor. Nesnel amaçlara da sahip olsa, kendi kendine büyümeyi de amaçlasa bu üretkenlik sonuçta bir değer gibi algılanmaktadır. Üretim hem sistemin hem de radikal eleştirisinin leitmotifidir! Terimler üzerindeki bu türden bir consensus insanda kuşku uyandırmaktadır. Radikal bir alternatif sunmakla yükümlü olan devrimci söylev bir üretim metaforundan başka bir şey değilse - olayın temelinde ekonomi politiğin gerçeklik ilkesine boyun eğen ayartılmış bir kavram değişikliği vardır - o zaman bunun tehlikeli bir metafor olduğunu ya da radikal bir alternatif olmadığını çünkü üretkenlik söyleviyle bulaşan metaforik bir enfeksiyon olmanın ötesine geçerek genel üretim şeması dışına çıkabilmesinin ya da onu aşıp geçebilmesinin mümkün olmadığını bir başka deyişle mevcut düzene tamamen boyun eğmiş olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Yerli yersiz metaforlaştırılan bu mevcut düzenin kendisi bir metafor olarak değerlendirilemez mi? Bu durumda mevcut düzenin dayattığı gerçeklik ilkesinin bir kod, bir sayı ya da bir yorumlama sisteminden başka bir şey olabilme şansı var mıdır? Marx[1], homo oeconomicus adlı hikayeyi yani sistem, değişim değeri, pazar, artı değer ve biçimlerinin doğallaştırılma sürecini özetleyen bu miti yıkmıştır. Ancak bunu işgücünü bir eylem olarak ortaya çıkarabilmek, çalışmanın ("pro-ducere") insanın değer üretmesini sağlayan özgün bir güç olduğunu gösterebilmek amacıyla yapmıştır. Oysa bu durumda böyle bir girişimin her türlü insa-

[1] Bu üretici metaforun kök salmasında Marx doğal olarak asal bir rol üstlenmiştir. Üretim kavramını kesin olarak radikalleştirip, rasyonalize ederek "diyalektik" bir içerik ve devrimci bir görünüm kazandırmıştır. Bu kavram parlak kariyerine kayıtsız şartsız bir referans olarak sunduğu Marx sayesinde devam etmektedir.

ni malzeme, arzu ve değiş tokuş olasılığını değer, amaç ve üretim terimleriyle **kodlamaya** yönelik bir simülasyon modeli ya da nedensiz bir sözleşmeye indirgeme niyetinde olup olmadığı sorusunun sorulması gerekmektedir. Çünkü her türlü çözüm olasılığı, amaç, sayı ya da değerden yoksun bir ortamda üretim, şifre çözümünü zorunlu kılan bir koda benzemektedir. Bu ise, dünyayı nesnel bir yoldan dönüştürmeye (ya da insanın kendi kendini "üretmesine" yani bugün genelleştirilmiş olan insancıllık adlı temayı işlemesine yol açmaktadır oysa burada kendi kendisi "olmaya" çalışan bir insandan değil, bilinçli davranıştan vahşice bir arzu üretimine kadar giden bir kendi kendini "üretmek"ten söz edilmektedir) mahkum edilmiş insanı rasyonel terimlerle açıklar gibi yapan devasa bir bilinçaltı çözümlemesidir. İnsanlar artık hemen her yerde kendilerine sunulan bu değer ve anlam üretim tablosuna göre oynamayı, sorumluluk almayı ve **sahneye çıkmayı** öğrenmişlerdir. Burada tüm ekonomi politiği kapsayan ve Lacan'ın ayna evresinde betimlediklerine benzeyen bir şeyler vardır. İnsanların bu üretim tablosuyla, bu **üretim aynası** sayesinde **düşsel** bir şekilde bilinçlendikleri söylenebilir. Yarattığı nesnel dünyada insana da nesnel bir yer veren üretim, çalışma, değer gibi şeyler - bütün bunlar şu işlemsel ayna, şu bir tür üreten ben adlı idealin yansıttığı tükenmiş insanın (gölgesinin) kendilerine bir amaç kazandırdığı yapıtları aracılığıyla durdurak bilmeksizin çözmek zorunda kaldığı düşgücü ürünleridir - karşımıza yalnızca değişim değeri **sisteminin** belirleyebildiği randıman adlı ekonomik bir saplantı şeklinde değil, daha derinlere inildiğinde ekonomi politik adlı bir ayna, **aşırı belirleyici bir kod**, bir başka deyişle yalnızca kendi kendini üreten, dönüştüren ve değere benzeten bir insan kılığında da çıkabilmektedir. İnsanın kendi kendisinin **gösterilenine** dönüştüğü, aslında bir yeniden canlandırma düzenine ait olduğu sanılan bu müthiş fantazm, biçimlendiremediği bir kendi kendini dışavurma ve birikim sürecinde değer ve anlamın **içeriğini** temsil etme gayretindedir.

(Marksist yapısalcıların başarılı yorumlarına rağmen) yeniden canlandırma şeklinde/biçimin çözümlemesiyle (tüm batı düşüncesini yönlendiren dilyetisiyle, göstergenin konumu), üretim düzeni ve ekonomi politik arasındaki gizli anlaşma sonucunda ortaya çıkan bu biçimin eleştirel indirgemesi, Marx'ın gözünden resmen kaçmıştır. Yeniden canlandırma düzenini radikal bir üretim ve devrimci üretim sloganıyla eleştirmeye kalkışmanın bir anlamı yoktur. Aslında bu iki düzen birbirlerinden ayrılamaz. İnsana ne kadar ters gelirse gelsin Marx bir **biçim olarak/üretimi üretimin yeniden canlandırılmış /biçiminden daha kesin bir şekilde çözümlememiştir**. Marksist düşünce ya da ekonomi politiğin sınırlarını belirleyen şey de zaten bu çözümlemesi henüz yapılmamış iki önemli biçimdir. Açıklamaya çalıştığımız şey üretim ve yeniden canlandırılmış üretim söylevlerinin, belirleyici bir süreç olarak ekonomi politik sistemin kendi kendini yeniden üretmesini sağlayan ve onu düşsel bir şekilde yansıtan birer ayna görevi yapmakta oldukları gerçeğidir.

I

ÇALIŞMA KAVRAMI

Radikal bir ekonomi politik görüntüsü sunmanın yolu tüketim kavramının ardına gizlenen bir gereksinimler antropolojisiyle, kullanım değerine ait maskelerin yanı sıra üretim, üretim biçimi, üretim güçleri, üretim ilişkileri, vb kavramların maskelerinin de düşürülmesinden geçmektedir. Radikal eleştiri ve ekonomi politiği aşıp geçmenin yolu, marksist çözümlemenin tüm temel kavramlarının sorgulanmasından geçmektedir. Devrimci kuramın ortaya atılmasına neden olan şu üretim güçleri aksiyomatiğiyle, üretim biçimleri diyalektiğinin genetik açıklaması ne durumdadır? Hem insanın sahip olduğu bir genetik servet hem de tarihin motoru olarak gösterilen şu çalışma gücü ne durumdadır? "İnsan yaşantısının maddi üretiminden başka bir anlama sahip olamayan" şu tarih ne durumdadır? "Demek ki ilk tarihi olgu bu gereksinimleri karşılayan araçların üretimidir. Her türlü tarihsel açıklamanın temel koşulu olan maddi yaşam, insanların hayatta kalabilmek için binlerce yıldan bu yana gün be gün, saat be saat yaşamak zorunda oldukları bir süreçtir." (*Alman İdeolojisi*)

Üretim güçlerinin özgürleştirilmesiyle, insanınki birbirine karıştırılmaktadır. Bu bir devrimci gündem maddesi midir yoksa ekonomi politiğe ait bir gündem maddesi mi? Hemen herkes, özellikle de "insanları hayvanlardan ayıran ilk eylem düşünmek değil var olmalarını sağlayan araçların üretimidir" (insan neden hep hayvandan ayrılma eğilimindedir ki? İnsanlığın bizde sabit bir fikir haline gelmesine neden olan şey yine ekonomi politiktir - neyse bununla zaman yitirmeyelim) diyen Marx için bu nihai hedef apaçık ortadadır. Oysa insanın nihai amacı yaşamak için

gereken araçları keşfetmekten mi ibarettir? Bu küçük masum tümceler kuramsal birer ültimatoma benzemektedirler. Amaçla, araçların birbirlerinden ayrılması insanlık hakkında üretilmiş en acımasız ve naif postulat'tır. İnsanın gereksinimleri var mıdır? İnsan bu gereksinimlerini karşılamak zorunda mıdır? (Gereksinimleri sayesinde kendi amacının aracına dönüşen) insan yalnızca bir iş gücü müdür? Egemenliği altında bulunduğumuz sistemin ürettiği inanılması olanaksız metaforlar. Politika düzeyindeki kesinliklerine kadar, kavramlaşmış ekonomi politik virüslerinin aynılarına sahip ve devrimci kuşaklara hala anlatılan ekonomi politik adlı bir masal.

İş gücüne özgü kullanım değerinin eleştirisi

Marksist çözümlemenin en güçlü ve en zayıf olduğu nokta: değişim değeriyle, kullanım değeri ayrımıdır. Soyut bir değişim değerinin ötesine geçerek, kişiyle doğrudan bir yararlılık ilişkisi içine girdiği anda, ortaya çıkan insani amaçlı malın, yani somut bir değerin ötesine geçmiş olan kullanım değeri adlı varsayımın, değişim değeri tarafından üretilmiş olduğunu ve onun sayesinde bir anlama kavuşmuş olduğunu görmüştük[1]. Kullanım değeri ekonomi politiğin ötesine geçemez. Kullanım değeri değişim değerinin ufuk çizgidir. Tüketim kavramı tam da bu gereksinimlerle, ürünlerin ele alındığı noktada radikal bir şekilde sorguya çekilmektedir. **Bu eleştirinin en kapsamlı haliyle şu işgücü adlı mala doğru kayış noktasında karşılaşılmaktadır.** Burada radikal eleştirinin hedefi bizzat üretim kavramının kendisidir.

Marx, kuramındaki özgün devrimci yaklaşımın kökeninde, tüm kapitalist süreçle, artı değeri (burjuva ekonomisiyse "çalışmayı" ekonomik süreçte yer alan sıradan bir üretim unsuru ola-

[1] Bak. "Pour une critique de l'Economie Politique du Signe", Paris/Gallimard. les Essais. 1972.

rak değerlendirmekteydi) üreten diferansiyel bir üst-değere bağlı, X olarak ifade edilen, istisnai bir mal konumundan çekilip alınarak, **üretim düzenine bir kullanım değeri şeklinde sokulan** işgücü kavramının bulunduğunu biliyordu.

Marx'ın çalışma gücünün kullanım değeri tarihi açıklaması karmaşıktır. Adam Smith fizyokratlarla, mübadelecilere (= échangistes) çalışma kavramıyla saldırmıştı. Marx ise kendi açısından bu kavramı: bir mal olarak/çalışma gücü yani soyut bir toplumsal çalışma düşüncesi (değişim değeri) ve somut çalışmaya (kullanım değerine) bölmüştür. Bu iki ayrı çalışma anlayışına sahip çıkılması gerektiğini ısrarla savunmaktadır. Çünkü kapitalist çalışma sürecinin nesnel açıklamasında onların birbirine eklemlenmesinin bir yardımı olabileceğini düşünmektedir. Kendisini kullanım değerini ihmal etmekle itham eden A. Wagner'e: "kafasız adam daha mal çözümlemesi aşamasında benim yalnızca malın bu iki biçimiyle sınırlı kalmadığımı ve hemen ardından: mala ait bu ikiliği, onu üreten **çalışmanın ikili karakterine de** yansıttığımı yani: **yararlı** bir başka deyişle kullanım değerlerini yaratan somut çalışma yöntemleriyle, **harcanan bir güç olarak çalışma** yani **soyut çalışma**'dan söz ettiğimizi, "yararlı" olanın sarfediliş biçimininse ise hiç önemli olmadığını. . . daha sonra da **malın biçim (sel)/değeri** arttığı sırada çalışmanın nihai aşaması olan para (sal)/biçim öyleyse bir malın **para** cinsinden değerinin kullanım değeri içinde yani diğer malın doğal biçimi içinde yer aldığını ve nihayet artı-değerin yalnızca **çalışma gücüne "özgü" bir kullanım degerinin** içinden düşülerek elde edildiğini, vs ve sonuç olarak kullanım değerinin eski ekonomide bir başka anlamda önemli bir rol oynadığını ancak bu değerin "kullanım değeri" ve "değer" gibi kavramlar ya da terimler üzerindeki ince oyunlar sonucunda değil, belli bir ekonomik oluşumun çözümlenmesi sonucunda ele alınabileceği" *(Wagner Üzerine Notlar)* şeklinde bir yanıt vermiştir.

Bu metinde "doğallığını" açıkça yitirmiş olan "çalışmanın kullanım değeri", değişim değerinin **yapısal** işleyişinde çok

önemli ve "özgün" yeni bir değere sahiptir. Nitel somut çalışmayla, nicel soyut çalışma arasında bir tür diyalektik bir denge kurmaya çalışan Marx, değişim değerine mantıksal bir öncelik tanımakla birlikte, (belli bir ekonomik formasyon) bu yapının içinde kullanım değerine somut bir pozitivite, bir tür somut zamansal öncelik tanıyarak, **ekonomi politiğin belirgin devinimine** özgü bir şeyleri de korumuş olmaktadır. Ancak radikalleştirdiği şemayla işi bu görünümü yıkmaya ve yerine kullanım değerinin **değişim değeri oyunu tarafından üretilmiş olduğunu** söylemeye kadar götürmemektedir. Oysa biz tüketim ürünleri konusunda bunun böyle olduğunu göstermiştik. Aynı şeyi çalışma gücü konusunda da söyleyebiliriz. Nesneleri yararlı ve gereksinimlere yanıt veren şeyler gibi tanımlamak soyut ekonomik değiş tokuşun en içselleştirilmiş, en kusursuz biçimde dışavurulması yani soyut ekonomik değiş tokuşun öznel açıdan somutlaştırılması demektir. Çalışma gücünün toplumsal servetin "somut" kaynağı olarak tanımlanmasıysa, çalışma gücünün soyut düzeyde güdümlenerek somut bir şekilde dışavurulması demektir. Kapitalist gerçekliğin kökeninde değer üreten bu "somut" insan vardır. Geçmişe bir göz atıldığında değişim değerinin, bir anlamda, daha köken aşamasında çarpıtılmış bir kullanım **değeri içinde mantıksal bir yere sahip olmaya çalıştığı görülmektedir. Bir başka deyişle "kullanım değeri" adlı gösterilen burada da "çarpıtılmış bir kod"** ya da bir değer yasasının ardında bırakmış olduğu kalıntıdan başka bir şey değildir. Öyleyse kullanım değerinden **yola çıkılarak** değişim değerinin nicel soyutlamasını açıklamak yeterli değildir. Çünkü bu işlemin olasılaşma koşullarının da açıklanması gerekmektedir. Bir başka deyişle: çalışma gücünün kullanım değeri denilen kavram ya da üretici insanla ilgili özgün bir mantığın üretilmesi gerekmektedir. Böyle bir genel tanım yoksa o zaman ekonomi politik diye bir şey olamaz. Öyleyse son aşamada ekonomi politiğin üstüne oturtulduğu temel budur. Bu noktadan hareketle yapılması gereken şey, değerle ilgili yerleşik bir yapısal kurumun algılanmasını engelleyen, niceliksel ile niteliksel arasındaki "diyalektik" maskenin

düşürülerek ekonomi politiğe bir son vermektir.

Somut çalışma ya da "niteliksel" ve "niceliksel" arasındaki diyalektik

"XVIII. yüzyıl Avrupa'sında evrensel bir görünüm kazanan çalışmanın nicel düzeyde açıklanabildiği görülmektedir... Daha önce, çeşitli etkinlik biçimlerini bütün boyutlarıyla ele alarak bu şekilde bir karşılaştırma yapabilmek mümkün değildi... Çünkü bütün çalışma biçimlerinin önce bir niteliğe sahip olması gerekiyordu." (Naville, Le Nouveau Leviathan, s. 371). Niteliksel çalışma üretim süreci, ürün ve seslendiği kesim arasındaki ilişki sayesinde farklılaşabiliyordu. Bu tarihsel evrenin adı zanaatsal üretim biçimidir. Bu evreden sonra devreye, kendisiyle ancak, kapitalist üretim biçiminde karşılaştığımız ve çözümleme açısından ikili bir görünüm sunan bir çalışma biçimi girmektedir. Şöyle ki: "Değişim değeri yaratan çalışma genel anlamda soyut ve genel bir çalışma anlamına sahipken; kullanım değeri yaratan çalışma somut ve özel bir çalışmaya dönüşmekte ve biçimiyle, malzemesi sayesinde çok değişik görüntüler sunabilmektedir." (Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"). Her nedense tam da bu noktada karşımıza somut, farklılaşmış ve bir başka şeyle karşılaştırılması olanaksız bir kullanım değeri çıkmaktadır. Niceliği ölçülebilen bir çalışma gücüne karşılık bu kullanım değeri ancak niteliksel bir potansiyel sunabilmektedir çünkü onun artı ya da eksilerle bir ilişkisi yoktur. Kullanım değerini belirleyen şey, dönüştürmeye çalıştığı maddeyle, belli bir öznenin belli bir zaman diliminde harcamış olduğu enerjidir. Çalışma gücünün güncelleştirilmesi ortaya bir kullanım değerinin çıkmasını sağlamaktadır. Önemli olan insanın bu çalışma gücünü yararlı bir şekilde harcamasıdır - daha derinlemesine bakıldığında bunun (üretken) bir **tüketim** eylemi olduğu görülmektedir. Genel süreç içinde bu harcama anının hiçbir kıymeti harbiyesi olmadığı görülmektedir.

Bu düzeyde bir çalışma gücü ölçümü yapmak imkansızdır.

Oysa tam da bu noktada, Marx'ın kuramında eklemlenme sorunları olduğu görülmektedir. Örneğin artı değer nasıl ortaya çıkmaktadır? Nitelik tanımından yola çıkılarak güncelleştirilen çalışma gücünün artısı ve eksisi nasıl anlaşılabilmektedir? Aksi takdirde nicelik ve nitelik arasındaki "diyalektik" karşıtlığın somut bir devinim tarafından üretilmiş olduğuna inanmak gerekecektir.

Burada da yine nitelik ve bir karşılaştırma **oyunu** aracılığıyla ekonomi politiğin **belirgin** deviniminden söz edilmektedir. XVIII. yüzyılda evrenselleştirilen çalışmayla birlikte ortaya çıkan ve daha sonra yeniden üretilen şey : soyut bir niceliksel çalışmanın somut bir niteliksel çalışmaya indirgenmesi değil, bu iki terimin yapısal açıdan hemen birbirlerine eklemlenmesidir. Çalışmanın yalnızca ticari değil aynı zamanda gerçek bir insani değer olarak evrenselleştirilmesi işte bu "sınırlandırma"yla mümkün olmuştur. İdeolojiler de zaten hep bu türden ikili bir yapısal bölünme aracılığıyla iş gördüğünden, buradaki ikiye bölünmenin işlevi çalışmayı evrenselleştirebilmektir. İkiye bölünen (daha doğrusu bir **kod**'un oluşturduğu niteliksel yapılaşma sonucunda ikiye katlanan) niceliksel çalışma tüm olasılıkları içermektedir. Bundan böyle - ister niteliksel, isterse niceliksel olsun - yalnızca çalışmadan söz edilebilecektir. Burada niceliksel, tüm çalışma çeşitlerinin soyut değer cinsinden birbirleriyle karşılaştırılması anlamına gelmektedir. Oysa bir karşılaştırılamazlık örtüsü altına gizlenen nitelik daha da ileri giderek: **her türlü insani pratiğin üretim ve çalışma terimleri aracılığıyla karşılaştırılabileceği** gibi bir anlama sahip olmaktadır. Hatta çalışma gücünün/mal cinsinden soyut ve biçimsel düzeydeki evrenselliği sırtını niteliksel çalışmanın "somut" evrenselliğine dayamış gibidir.

Ancak bu "somut" sözcüğü biraz abartılmıştır. Çünkü sınırlanmış bir soyut'un karşıtıymış gibi görünmektedir. Gerçekteyse

bu soyutluğun nedeni bu "sınırlandırma"nın bizzat kendisidir. Çalışmanın özerkleşmesini pekiştiren şey zaten bu türden - soyuttan somuta, niteliksel den niceliksele, çalışmanın değişim değerinden kullanım değerine giden - bir ilişkiler ağıdır. Çalışma ve üretkenlik[1] fetişizminin somutlaşmasını sağlayan şey işte bu yapısal gösterenler oyunudur.

Somut çalışma üzerine neler söylenmiş olduğuna bir bakalım. Marx ("Eleştiriye Katkı..."): "Belirli bir çalışma türüne karşı duyarsız kalınması gerçek çalışma türlerinin çok gelişmiş bir bütün oluşturduğunu ve hiçbirinin diğerlerini bütünüyle egemenliği altına alamadığını düşünmemize yol açmaktadır. Keza en genel soyutlamalarla en verimli somut gelişme alanlarında yani bir şeyin pek çok kişiye ya da herkese, vb ait olduğu alanlarda karşılaşılmaktadır". Bir çalışma türü diğerlerini egemenliği altına alamıyorsa, o zaman, çalışma denilen şey tüm diğer düzenlerle, tüm diğer zenginlik ve değiş tokuş biçimlerinin de yerini almış demektir. Belirli bir çalışma türüne karşı duyarsız kalınması, bizi, toplumsal servetin çalışma yoluyla elde edilmesi gibi çok daha kesin bir determinasyona yol açmaktadır. Çalışma adı altında öne sürülen bu toplumsal servet anlayışının, gerçekte, kullanım değerinden kaynaklanan bir şey olduğu söylenemez mi?" En verimli somut gelişme: "kullanım değerinin niceliksel ve niteliksel çoğaltımıyla elde edilendir. "Tarihsel, bir başka deyişle toplumsal üretimin yarattığı ve doğrudan ona bağlı gereksinimler zorun-

[1] Ekonomi politik eleştirisinin üzerine eklemlendiği bir başka büyük ayrım da: teknik ve toplumsal olarak ikiye ayrılan çalışmanın aynı çözümlemenin ürünü olmasıdır. Çalışmanın toplumsal yanına teknik yanının ötesinde/berisinde bir görünüm kazandırmaya çalışan bu çözümleme bir yandan ideal bir iş dağılımıyla, "yabancılaşmamış" somut bir üretkenlik hikayesini sürdürürken bir yandan da teknik yöntem ve teknik aklı evrenselleştirmektedir. Üretici güçler/üretim ilişkileri diyalektiği konusunda da aynı şeyler söylenebilir. "Diyalektik" çelişki her yerde bir Möbiyüs halkası biçiminde noktalanmaktadır - oysa bu süre içinde diyalektik, üretim alanının sınırlarını çizerek onu evrenselleştirecek kadar zamana sahip olabilecektir.

lu hale geldikçe gerçek servetin miktarı da giderek artmaktadır. Bu servetin tözünü çeşitlilik arz eden gereksinimler oluşturmaktadır." ("Temeller", cilt 2, s. 18) Bu gelişmiş bir kapitalist toplumu özgü bir program değilse nedir? Çalışma ve üretim yoluyla elden edilen dışında bir başka servet edinme biçimi öngöremeyen Marksizm'in, uzun vadede kapitalizme karşı gerçek anlamda bir alternatif sunabilmekten uzak olduğu görülmektedir. Bir yandan üretim ve gereksinimler'den oluşan genel şema göklere çıkartılırken, diğer yandan da değer yasası aracılığıyla değiş tokuşun inanılmaz bir şekilde basitleştirilmiş olduğu görülmektedir. Biraz dikkat edildiğinde, bunun, insanın toplumsal konumuyla ilgili tüm ilkel ve arkaik örgütlenme çözümlemelerinin yalanladığı; keza feodal bir simgesel düzenle, bizzat içinde yaşamakta olduğumuz toplumların da yalanladıkları inanılmaz, hem keyfi hem de inanılmaz bir öneri olduğu görülmektedir. Çünkü üretim biçimine ait çelişkilerden yola çıkılarak oluşturulmuş tüm perspektiflerin bizi var güçleriyle ekonomi politiğin içine doğru itmeye çalıştıkları görülmektedir.

Her türlü üretim diyalektiği müstakil, soyutlanmış bir ekonomi politik yinelemesinden başka bir şey değildir. Bu durumda bizim marksist söylevi neden radikal bir şekilde sorguladığımız ortaya çıkmaktadır. Son aşamada soyut/somut arasındaki diyalektik ilişki Marx tarafından "bilimsel yeniden canlandırma ve gerçek devinim" (ki, Althusser bunu gerçekten de kuramsal bir nesne **üretimi** gibi çözümleyecektir) arasındaki bir ilişki gibi tanımlandığında bu kez de karşımıza, yeniden canlandırma soyutlamasıyla elde edilmiş bu kuramsal üretimin bizzat kendisinin nesnesini yani ekonomi politiğin devinim ve mantığını yinelemekten başka bir şey yapmadığı gerçeği çıkmaktadır. Kuramla, nesne arasında (bu yalnızca marksizm için değil Althusser için de geçerlidir) gerçekten de yazgı türünden diyalektik bir ilişki vardır çünkü bu ilişki onları aşılıp geçilmesi olanaksız[4] bir kısır

[4] Nesneyle kuramın birbirlerini karşılıklı olarak nötralize etme olayına marksist kuramla, işçi hareketi konusunda yeniden değineceğiz.

döngü içine hapsetmektedir. Bu durumda üretim/biçim ile yeniden canlandırma/biçimin ötesine geçebilmek olanaksızlaşmaktadır.

İki "bildik" çehreli insan

Gerçekte ne ürünlere ne de çalışma gücüne özgü bir kullanım değeri vardır. Ne gösterilen özerk olabilir ne de gönderen - aynı hikayenin üretim, tüketim ve anlam düzenlerine de egemen olduğu görülmektedir. Değişim değeri ürünlerin kullanım değerini kendi antropolojik eylem alanı olarak sunmaktadır. Çalışma eylemine bir özgünlük ve somut bir ereklik kazandırıp, bunları kendine ait "bildik" özellikler gibi sunarak çalışma gücüne ait bir kullanım değeri olduğunu kanıtlamaya çalışan da yine değişim değeridir - çünkü gösterilen ve gönderenin "gerçekliğini" "apaçık" bir şekilde üreten de aynı gösterenler mantığıdır. Değişim değeri her yerde elinden geldiğince somut üretim, tüketim ve anlam sürecinin bir soyutlaması, çarpıtılmış bir soyutlaması gibi görünmeye çalışmaktadır. Oysa aynı somutu, kendi ideolojik dış plazması, bir başlangıcı ve bir sonu olan düş gibi sunmaya çalışan da yine aynı değişim değeridir. İşte bu anlamda bir gereksinim, kullanım değeri ve gönderenden söz edilemez. Çünkü bunlar değişim değeri[1] sisteminin gelişmesi sayesinde ortaya çıkan boyut çerçevesinde üretilmiş ve yansıtılmış olan kavramlardır.

İnsana özgü, gereksinimler ve çalışma gücü denilen bu ikili potansiyelle, evrensel insana özgü bu iki "bildik" çehre ekonomi politik olarak adlandırılan sistem tarafından üretilmiştir. Burada her türlü zenginliğin toplumsal ve insani çekirdeği olarak üretkenliğin, kendini sarıp sarmalayan kapitalist üretim ilişkileri zarı yırtılarak (şu sonu gelmeyen ampirist yanılsama) içinden çekilip alınması gereken bildik bir boyut olma önceliğine sahip ol-

[1] Bu onların asla var olmamış oldukları anlamına gelmemektedir. Bu paradoksun yeniden ele alınması gerekecektir.

madığını anladıktan sonra bütün bunları ters yüz etmek ve **üretim kavramının** kendisini insana özgü (ya da bir üretici olarak insan kavramını) bildik bir amaç ve devinim gibi sunan şeyin, soyut ve genelleştirilmiş (yani ekonomi politiğin gelişmiş bir biçimini) bir üretkenliğe ait gelişme süreci olduğunu anlamak gerekmektedir.

Bir başka deyişle ekonomi politik denilen sistem insanı yalnızca alınıp satılan bir çalışma gücü olarak üretmekle yetinmeyip aynı zamanda bu çalışma gücü kavramını temel bir insani potansiyel haline getirmektedir. Çalışma gücünü pazarda özgürce değiş tokuş eden insan masalına bir nokta konularak daha derinlere inildiğinde sistemin, insanın kendi çalışma gücü ve "doğanın insani amaçlarla dönüştürülmesi" eylemiyle özdeşleşmesini sağlayabilecek kadar derinlere kök salmış olduğu görülmektedir. Özetle insan kapitalist ekonomi politik **sistemi** tarafından hem nicelik düzeyinde bir üretici güç olarak sömürülmekte, hem de ekonomi politik[6] **kodu** tarafından üretilerek metafizik düzeyde bir üst belirlenmenin surdetermination) etkisi altında bırakılmaktadır. istemin gücü de zaten bu son aşamada rasyonelleştirmektedir - ve **bu konuda marksizm insanları çalışma güçlerini satmalarından dolayı kendilerine yabancılaşmış olduklarına inandırmaya çalışarak kapitalin ekmeğine yağ sürerken, bir yandan da bir çalışma gücü, çalışmalarıyla bir değer yaratan "yabancılaşmaları olanaksız" bir güç olarak, insanların kendilerine çok daha fazla yabancılaşabilecekleri gibi aşırı radikal bir varsayımı da sansür etmiş olmaktadır.**

Oysa soyut bir toplumsal çalışma ya da bir başka deyişle bu çalışmanın değişim değeri görünümüne bürünmüş olan üretim

[6] Aynı yaklaşım doğa için de geçerlidir. Doğa üretken bir güç olarak sömürülmenin yanı sıra ekonomi politik tarafından "nesnel" bir gerçeklik olarak kabul edilirken, bir Gönderen olarak da bir üst belirlenmeye maruz bırakılmaktadır.

süreci içinde nesnelleştirilmiş bulunan bir çalışma gücünün, gelecekteki yazgısına bel bağlayan Marx'a karşın, insandaki bu üretim kapasitesinin (fizik, entellektüel ve enerji düzeyinde) her insan ve her toplumda bulunan bu "kendini çevreleyen şeyi insan ve toplum için yararlı amaçlar uğruna dönüştürme" denilen üretim potansiyeli, bu "Arbeitsvermögen" marksist kuram tarafından asla sorgulanmadığı görülmektedir. Bu antropolojik postulat karşısında eleştiri ve tarih tuhaf bir şekilde duraksamaktadırlar. Marksist bir kuram için ilginç bir yazgı.

Güncel gereksinim kavramına da bu yoldan (kullanım değerinin tüketimi) ulaşılmıştır. Gereksinim kavramı somut çalışma kapasitesiyle aynı "niteliklere" sahiptir yani tuhaflık, ayrımlayıcılık ve karşılaştırılamazlık. Birini "kendi ürününü üreten özgün eylem" olarak nitelendirecek olursak, diğerini de "kendi kendini hoşnut etmeye yönelik özgün bir eylem (ya da açıkça psikolojik olmaya gayret eden bir başka güdümlenme biçimi, çünkü bütün bunlar üfürükten bir psikoloji anlayışının ürünüdürler) tipi olarak nitelendirmek mümkündür". Bu ikinci tip "maddi ve biçimsel açıdan... sonsuz sayıda tüketim biçimine bölünebilir." İnsan bu tiplerden biriyle doğaya nesnel bir gaye yüklerken, diğeriyle de ürünlere öznel bir yararlık gayesi yüklemektedir. Gereksinimler ve çalışma: birbirini tamamlayan iki bildik insani nitelik, iki potansiyeldir. Zaten üretim kavramı da aynı antropolojik evren tarafından "insanca yaşamanın asal devinimi", insana özgü akılcı özelliklerle, toplumsal gerçekliği belirleyen bir şey olarak ortaya çıkmaktadır. Zaten bu ikisi mantıksal açıdan da aynı perspektifde buluşmaktadırlar. Şöyleki: "Komünist toplumun bir üst evresinde... yani çalışma yalnızca bir yaşama aracı değil temel bir yaşamsal gereksinim haline geldiğinde" (El yazmaları 44).

Kapitalin **mantıksal** çözümlemesi esnasında radikal bir tavra sahip olan marksist kuram, sıra XVIII. yüzyıl burjuva düşüncesiyle birlikte netleşen batı rasyonalizminin tercihlerine gelince sırtını **antropolojik** bir consensus'e yaslamaya çalışmaktadır. Bilim, teknik, gelişme, tarih - burada bütünüyle kendi gelişme-

sinden sorumlu tutulan bir uygarlığın, tüm dünyayı kapsama ve mutluluk terimleriyle açıklanan diyalektik gücünü, insanlığın bütünselleşmesi yönünde kullanmasından söz edilmektedir. Başlangıç, gelişme, hedef konusunda hiçbir yenilik getirmeyen Marx: sonsuz bir belirlenmişlik sürecinde **kendi kendini üreten** ve hedefe ulaşmak için sürekli olarak kendi kendini aşıp geçmesi gereken insan **fikri** gibi temel bir konuda da her hangi bir yenilik getirmemiştir..

Marx, insanı maddi üretim mantığıyla, üretim biçimlerinin tarihsel diyalektiği içine yerleştirmiştir. Oysa üretim biçimlerini farklılaştırmaya kalkışmak, belirleyici bir aşama olan üretimin gerçekliği adlı duvara toslamak demektir. Çünkü böyle bir girişimde bulunmak ekonomik rasyonelliğin insanlığın gelişme sürecinde genel bir yöntem olduğu fikrini kabul ederek, bunu, tüm insanlık tarihi için geçerli kılmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Böyle bir girişimde hiç kuşkusuz tüm insanlık tarihini devasa bir simülasyon modeliyle belirlemeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Bir anlamda bu, ideolojik fantazmı toplumun en ince ayrıntılarına kadar inebilen bir çözümleme yöntemi olarak kullanan kapitalizmin tersine çevrilmesidir. Bu "diyalektik" bir tersine çevirme midir? Oysa bu noktada asıl sorulması gereken soru: gerçekte sistem **kendi** diyalektiğini yani evrensel boyutlarda kendini yeniden üretiyor mu, üretmiyor mu sorusudur. **Bugüne kadar hep kapitalist ekonomi politikası tarafından yönlendirilmiş tek bir üretim biçiminin var olduğunu ve asla bundan başka bir yöntem olamayacağı** varsayımını kabul edecek olursak - ve bu ekonomi kavramı da ancak kendini üreten oluşuma (hatta bu ekonomik formasyonu çözümleyen kurama) oranla bir anlama sahip olabileceğinden - bu durumda bu kavramın "diyalektik" anlamda genelleştirilmesi bu sisteme ait postulatların da **ideolojik** anlamda evrenselleştirilmesi anlamına gelecektir.

Çalışma etiğiyle oyun estetiği

Bu maddi üretim mantığıyla, üretim biçimleri diyalektiği bizi durdurak bilmeden, tarihin ötesinde yer alan ve yalnızca doğanın nesnelleştirilme süreciyle algılanabilen diyalektik bir varlık olan bildik bir insan tanımına göndermektedir. Oysa tarih boyunca başından geçenlere bakarak (zaten kendisi de aynı tarihin "ürünü" olan) insanın, bu apaçık ve kesin akıl yürütmeyle dolaylı bir felsefe görevini yerine getiren diyalektik şema tarafından yönlendirilmiş olacağı gibi bir yaklaşım çok ağır sonuçlara yol açabilir. Marx bu düşünceyi "El yazmaları 44"te geliştirirken, Marcuse'de ("Kültür ve Toplum"da) onu ekonomik bir kavram olarak çalışmanın eleştirisinde yeniden ele almakta ve: "Çalışma ekonomik bir kavram değil varlıkbilimsel (ontolojik) bir kavramdır, bir başka deyişle yaşayan bir varlık olarak insanın kendisini kavrayan bir kavram"dır demekte ve Lorenz'den şu alıntıyı yapmaktadır: "Hangi görünüme sahip olursa olsun çalışma insanın o sonu olmayan kararlılığının ortaya çıkarak somutlaşmasıdır... çalışma, dış dünyayı insanın iç dünyasının bir parçası olmaya zorlayan şeydir." Marx: "Çalışma dışsallaştırma yoluyla insanın kendini var ettiği süreçtir... Çalışma insanın kendi kendini nesnelleştirmesi, kendi kendini üretmesidir" demektedir. Bu kadarla yetinmeyen Marx, "Kapital"de: "Bir kullanım değeri yaratıcısı olarak yararlı çalışma ya da kısaca çalışma insanın içinde yaşamakta olduğu toplum biçiminden bağımsız olarak var olabilmesi için zorunlu bir koşul, insanla doğa arasındaki töz değiş tokuşuna aracılık eden doğal bir zorunluk öyleyse yaşamsal bir zorunluktur. "Çalışma her şeyden önce insanla doğa arasında gerçekleşen bir eylemdir. İnsan doğa karşısında doğal bir güç rolünü üstlenmektedir. İnsanın gövdesine ait kollar, bacaklar, baş ve eller güçle donanmıştır. Bu güçleri harekete geçiren insanın amacı, yaşamına yararlı bir yön kazandıran maddeleri özümsemektir.." (Kapital I) Sonuç olarak bütün bu düşünceler "insana

ait inorganik beden" - insanın doğallaştırılması ve doğanın insancıllaştırılması[7] - türünden bir diyalektik doğa kavramıyla ödüllendirilmektedir.

Bu diyalektik temel üzerine oturtulan marksist felsefe iki yönde ilerlemiştir: biri çalışma töresi (etik), diğeriyse çalışma sayılmayanın (non-travail) estetiği. Birincisi hem burjuva ideolojisi hem de sosyalist ideolojiyi bütünüyle belirlemiştir. Burada kendi kendinin amacı olarak kabul edilen çalışma, kategorik bir zorunluk olarak yüceltilmektedir. Bu ideolojik yaklaşım sayesinde olumsuz niteliklerini yitiren çalışma ortaya mutlak bir değer olarak çıkmaktadır. "Materyalist" düşüncenin insanla ilgili o bildik üretkenlik savı acaba çalışmanın kutsallaştırıldığı "idealist" yaklaşımdan çok mu uzaktadır? Bu sav öyle bir çalışma anlayışı karşısında tartışmalı bir konuma düşmektedir. Marcuse ise aynı yazıda: " eşyalar dünyasındaki bir gereksinim ve hoşnut etme kavramından yola çıkan ekonomik kuramların hiçbiri çalışmayı bütün boyutlarıyla açıklayamamaktadır... çalışmanın temelinde eşya sıkıntısı değil, insan denilen varlığın herhangi bir duruma indirgenemezliği vardır" diyerek oyunu ikincil bir etkinlik gibi göstermeye çalışmaktadır: "Yapısal bir bakış açısından insan yaşamının bütünü göz önünde tutulduğunda, çalışma, ilk ortaya çıkmış olduğu günden bu yana her zaman için oyundan önce gelmiştir." Çünkü dünyayı hedefleyen ve insana tarihi bir nitelik kazandıran şey çalışmadır. Özetle yalnızca çalışma gerçek bir kendi kendini aşıp geçme ve yaşama geçirme diyalektiği oluşturabilmektedir. Hatta Marcuse "sonuç olarak insan doğasına kök salmış bir olumsuzlukla, insanın kendi kendini fethedebilmesi için kendi dışında kalan bir süreci yaşaması, bir dışsallık ve yabancılaşma sürecinden geçmesi gerektiği" anlamına gelen yorucu bir çalışmayı metafizik açıdan doğrulamaktadır. Yaptı-

[7] Her zaman bir natüralist olarak kalan Engels işi maymundan insana geçişte çalışmanın oynadığı rolü göklere çıkarmaya kadar götürmüştür.

ğım bu uzun alıntıların amacı marksist bir diyalektiğin insanı hıristiyanlık töresinin (etik) en saf biçimine nasıl götürebileceğini göstermektir (buna karşılık Weber'in kapitalist ruhun radikal tohumlarını tespit etmiş olduğu şu kendi kendini aşıp geçme ve maddi çileyle; şu yabancılaşmanın aşkınlığı üzerine oturtulmuş olan bakış açıları günümüzde birbirlerini büyük ölçüde kirletmiş bulunmaktadırlar.) Öte yandan daha ilk andan başlayarak, çalışmanın anlamsız bir şekilde kutsallaştırılması, marksist bir politik ve ekonomik stratejinin gizli kusurlarından birini teşkil etmiştir. W. Benjamin'in bu stratejiyi şiddetle eleştirdiği görülmektedir. "Alman işçi hareketinin en büyük yanlışı akıntı yönünde yüzmesi gerektiğine inanmış olmasıdır. Teknik gelişmeyi akıntının gittiği yön yani kendi yüzdüğü yön sanmıştır. Oysa buradan sınai çalışmanın politik başarıyı temsil ettiği düşüncesine geçebilmek için bir adım atılması yeterliydi. Alman işçileri sayesinde el emeği konusundaki eski protestan töresi (etik) çağdaş bir görünüm kazanarak yeniden yaşama dönüşünü kutluyordu. Bu karışıklığın izlerini Gotha programında bulabilmek mümkündür. Çünkü Gotha'nın çalışmayı "her türlü zenginlik ve kültürün kaynağı" olarak tanımladığı bir sırada, işin daha da kötüye gideceğini hisseden Marx itiraz ederek insan yalnızca bir çalışma gücüne sahiptir, vs diyordu. Oysa bu esnada karmaşa giderek büyüyordu. Joseph Dietzgen: "Modern dünyanın Mesihi çalışmadır. Zenginlik çalışmanın iyileştirilmesine bağlıdır, böylelikle bugüne kadar hiçbir kurtarıcının başaramadığını onun başarması mümkündür" diyordu. (Şiir ve Devrim, s.283). Bu tartışma konusunun adı Benjamin'in dediği gibi "basitleştirilmiş" bir marksizm midir? O zaman Lafargue'ın "Tembellik Hakkı" başlıklı metninde ifşa ettiği "tuhaf çılgınlık"la, "şu kapitalist uygarlığın egemen olduğu ulusların işçi sınıflarında karşılaşılan çalışma sevgisi adlı çılgınlığın" da en az bu birinci kadar "basitleştirilmiş" olduğu söylenebilir. Görünüşe göre "katı ve sert" marksizm, üretim güçlerinin **olumsuz** bir çalışma yaklaşımıyla özgürleştirilmesini öğütlemektedir. Oysa böyle bir şey yapmak temel çalışma metnindeki "basit" bir "idealizme", "aristokratik" bir idealizmle karşı çık-

mak anlamına gelmez mi? Olumlanan ve diyalektik olması arzulanan diğer öğütdeyse ortak payda üretime yönelik bir çağrı varsayımıdır - bir an için bu varsayımın olabilecek en saf* ve metafizik bir düşünce tarafından biçimlendirilmiş olduğunu düşündüğünüzde "basitleştirilmiş" marksizmle, "diğeri" arasında ancak bir kitle diniyle, felsefi bir kuram arasındaki kadar bir fark olduğunu görürsünüz - ki, bunun önemli bir fark olduğunu iddia etmek anlamsız bir şeydir.

Çalışma adlı **mutlak** idealizme karşılık, diyalektik materyalizmi belki de üretim güçlerine ait diyalektik bir idealizm olarak nitelendirebilmek mümkün. Doğanın dönüştürülme ilkesinin tam merkezinde yer alan amaç ve araçlar diyalektiğinin, gücül düzeyde, araçların özerkleştirilme (bilim, teknik ve çalışmanın özerkleştirilmesi - bildik bir etkinlik olarak üretimin, genel bir gelişme süreci olarak da bizzat diyalektiğin özerkleştirilmesi)* sürecini de içerip içermediğini anlayabilmek için bu konuya yeniden döneceğiz.

Marx'ın çalışmanın o ikili çehresiyle ilgili (soyut ve ölçülebilen toplumsal bir çalışmayı keşfi) temel keşfinin açıkça baskı altına alınmasından kaynaklanan sonuçtan ilkeye giden bu çalışma töresine karşı, marksist düşüncenin satır aralarında, niceliksel ve niteliksel diyalektiği üzerine oturtulan bir çalışma-sayılmayan ya da oyun estetiğiyle karşılaşılmaktadır. Bu bakış açısına göre, kapitalist üretim biçimiyle, çalışmanın nitel değerlendirmesinin ötesine geçen komünist toplumda yabancılaşmış çalışma, kesin bir mütasyona uğrayarak sona ermekte ve insani

---

* Ha böyle bir şey söylemişsiniz ha insanın bir ruhla bir bedenden ibaret olduğunu söylemişsiniz - ki böyle bir düşünce, bilindiği gibi, hıristiyan Orta Çağ'da olağanüstü bir "diyalektik" gelişmeye yol açmıştı.

* Marksizm'den sosyal demokrasiye götüren virajın, yapılan güncel değişikliklerin ve mutlak bir pozitivist gerilemenin kökeninde bulunan şey işte bu özerkleştirmedir. (Bu pozitivist gerileme bürokratik stalinizm kadar, sosyal demokrat liberalizmi de kapsamaktadır).

güçler özgürce nesnelleştirilmektedir. "Özgürlükse egemenliğini ancak çalışmanın bir zorunluk ve dışsal maksatlılık tarafından belirlenmesinden sonra ilan edebilmektedir. Öyleyse doğası gereği, çalışma, maddi üretim alanının ötesinde yer almaktadır... Çalışma özgürlüğüyse: biraraya gelen üreticilerin -yani toplumsal insan- doğayla yaptıkları değiş tokuşların köreltici gücüne boyun eğmektense, onları en az çaba sarfıyla kendi doğalarına uygun bir hale getirip, denetim altına alarak rasyonelleştirmeleri gibi bir anlama sahip olmaktadır. Bütün bunlara rağmen zorunluk ilkesi hala varlığını koruyabilmektedir. Oysa kendini amaçlayan bir insani gücün dışadönük hale gelmesi, yani özgürlüğün hakiki egemenliği, bu aşamadan sonra ve ancak böyle bir zorunluğun egemenliği sayesinde gerçekleşebilir." (Kapital, III)Yine (eskisi kadar hegelci olmayan) eskisi kadar püriten olmayan ancak en az onlar kadar felsefi olan kavramlara (Schiller'in estetik felsefesi) yönelen Marcuse: "Birer uygarlık ilkesi olarak oyun ve yatışma çalışmanın yalnızca dönüştürülme sürecini değil aynı zamanda tamamıyla özgürce gelişen doğa ve insana ait güçlerin egemenliği altına girmesini de içermektedirler. Oyun ve yatışma fikirleri şimdi kendilerini üretkenlik ve randıman adlı değerlerden ayıran mesafeyi bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedirler. Çünkü oyun yararsız ve üretken olmayan bir şeydir. Bunun nedeniyse çalışma ve boş zamanlara özgü o baskıcı ve sömürücü özellikleri reddetmesidir. " (Eros ve Uygarlık)

Ekonomi politiğin ötesine geçildiğinde oyun, çalışma-sayılmayan ya da yabancılaşmamış çalışma denilen şeyin amaçsız bir amaçlılığın egemenliği gibi tanımlandığını görürsünüz. İşte bu anlamda yani terimin kesinlikle kantçı anlamında oyun **estetiğin** kendisidir ve bir estetik olarak kalmaya devam etmektedir. Doğal olarak oyun, burjuvaziye ait tüm ideolojik yan anlamları da beraberinde sürüklemektedir. Marksist düşüncenin burjuva ahlakının defterini dürmeyi becerdiği düşüncesi ne derece doğruysa, çok karmaşık ve ince bir burjuva estetiği karşısındaki çaresizliği de o denli doğrudur. Çünkü bu estetik ekonomi politik adlı genel

sistemle çok yoğun bir suç ortaklığı içindedir. Marksist düşünce, bir kez daha, niteliksel ve niceliksel üzerine oturtmuş olduğu analitik ayrımlama stratejisinin tam merkezinde, mirasçısı olduğu burjuva düşüncesine ait insancıl ve estetik bir virüsle karşılaşmaktadır - çünkü nitelik kavramı gerek kullanım değerine ait somut, gerekse amaçsız amaçlılıkların ideal ve aşkın olanları da dahil olmak üzere pek çok amacı yüklenen bir kavramdır. Burada her türlü oyun, özgürlük, saydamlık ve yabancılaşmadan-kurtulma kavramlarından yoksun olmanın yanı sıra **devrimci bir düşgücünden** de yoksun olduğumuz söylenebilir - çünkü ideal bir oyun tipiyle yeteneklerini özgürce kullanan insan, hala baskıcı bir aşağılama sürecinde yaşıyor. Bu oyun alanı aslında rasyonel bir düşünce yapısına sahip olan doğayı, durdurak bilmeden nesnelleştiren ve onunla yaptığı değiş tokuşları denetim altında tutabilecek bir güce sahip olan insanın, diyalektik bir şekilde ödüllendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bütünüyle gelişmiş bir üretici güçler varsayımınınsa, dönüştürülen bir doğa ve gerçeklik ilkesinin "izini sürmekte olduğu görülmektedir". Marx açıkça, bu güç, ancak zorunluğun egemenlik altına alınmasıyla gelişir demektedir. Bu ise çalışmanın **ötesine geçerek** onun bir **uzantısı olmak isteyen** oyunun, çalışma güçlerinin yüceltilerek estetize edilmiş biçiminden başka bir şey olmadığını söylemekle eş anlamlı bir şeydir. Bütün bunlar hala zorunluk ve özgürlük gibi tipik bir burjuva sorunsalıyla uğraştığımız anlamına gelmektedir ki, ortaya çıkmış olduğu ilk andan itibaren, bu sorunsal ideolojik açıdan, hem bir gerçeklik ilkesi (baskı ve yüceltme: çalışma ilkesi) hem de, ideal bir aşkınlık çerçevesinde, bu gerçekliğin biçimsel olarak aşılıp geçilmesi gibi ikili bir dışavurumu yerleşik hale getirmeye çabalamaktadır.

Çalışma ve çalışma-sayılmayan teması "devrimci" bir temadır. Hiç kuşkusuz yukarıda sözünü etmiş olduğumuz karşıt ikili yapı tipleri arasında en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş olanıdır. Çalışmaya dayanan sömürüye bu çalışma-sayılmayan deni-

len tersine çevrilmiş bir büyüleme ya da şu boş zamanın tersi sayılabilecek serap aracılığıyla bir son vermeye çalışılmaktadır (zorunlu zaman/özgür zaman, dolu zaman/boş zaman. Bu paradigma üretim düzenine ait bir zaman düzenlemesinin hegemonyasını güçlendirmeğe yaramaktadır). Çünkü çalışma-sayılmayan bile burada çalışma gücünün baskı yoluyla aşağılanmış bir biçimine dönüşmektedir - yani alternatifi oynayan antitez. Ölüm ve aşağılama arzusuyla, toplumsal kurumların kendisini en az çalışma alanındaki kadar büyük bir sorumlulukla yüklendikleri, boş zaman ve güncel bürokratik örgütlenmesiyle karıştırılmaması gereken, çalışma-sayılmayanı radikal bir şekilde değerlendirdiğiniz zaman bile, onun, kendi kendini bir değer olarak "üretmek", (bilinçli ya da bilinçsiz) gerçek bir **içerik** gibi "özgürleşmek" ve "kendini dışa vurmak" isteyen birey açısından "mutlak bir şekillendirme", bir "özgürlük" modelinden başka bir şeyi **temsil etmediğini** görürsünüz - özetle özgür bir bireyin içlerini doldurabileceği boş birer biçim olarak ideal zaman ve ideal birey. Maksatları değişmeyen değer, bundan böyle üretici etkinlik evrenindeki yolculuğuna **belirlenmiş** içerikler şeklinde devam etmek yerine, en az bu birinciler kadar belirleyici olan **bir saf biçim** şeklinde devam edecektir. Aynen içerikleri boşaltılan resim, sanat ya da tiyatronun kurumsallaşmış saf biçimlerinin anti-resim, anti-sanat ya da anti-tiyatro görünümüne bürünerek ışıldamaları gibi, çalışmanın saf biçimi de çalışma-sayılmayanın ışınlarını yaymakla meşguldür. Bu durumda "çalışma-sayılmayan" kavramı ekonomi politiği ortadan kaldıran bir kavram olarak kabul edilse bile bir gösterge - yalnızca bir gösterge - olarak ekonomi politiğin alanı içinde kalmaya mahkumdur. Bu haliyle bile devrimcilerin elinden sıyrılan şu "yeni toplum"un programlama alanı içine girmeyi becermiştir.

Marx ve değer adlı çivi yazısı

"Semeiotike" (Eleştirel Bilim Semiyotik, 2: Semiyotik ve Üretim)'de Julia Kristeva: "Toplumsal bir şekilde tüketilen ve dağıtılan iletişim açısından, çalışma, her zaman bir kullanım ya da değişim değerine sahip olmuştur... Bu çalışma her zaman için bir değerle ölçülmüştür yoksa başka bir şeyle değil. Değerse, üretim için gerekli olan toplumsal zaman miktarıyla ölçülmektedir. Ancak **çalışmanın değer dışı bir anlama sahip olabileceği** (Marx bu olasılığı çok kesin hatlarla çizmiştir) yani zincirleme giden iletişim zinciri içinde üretilen ve dolanımı sağlanan mal dışında kalan bir başka uzam tasarlayabilmek de mümkündür. Çalışmanın hiçbir değer ve anlama sahip olmadığı böyle bir sahnedeyse ancak bir **beden**'le, bir **harcama**'dan söz edilebilir..."

Marx: "Kullanım değerleri ya da bir başka deyişle malların **bedenleri** madde ve çalışmanın biraraya getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır... Öyleyse maddi servetle, kullanım değerlerinin tek kaynağı çalışma değildir. Çalışma onların **babasıdır**, **toprak** ise anaları." "Sonuç olarak yararlı olma özelliği göz önünc alınmadığında her türlü üretici etkinlik insan gücünün **harcanması** anlamına gelmektedir." (Kapital, Pleiade, II s. 570-571)

Marx'ın düşüncesinde gerçekten de yararlı amaçlara sahip üretici çalışmanın dışında yer alan farklı bir çalışma (ekonomi politiğin sınırları içinde kalan bir değer olarak çalışmanın kodlanmış tanımı ve insani amaçlara sahip antropolojik tanımı) kavramı var mıdır? Marx'ın beden (vücut), harcama, antideğer, yararlı-olmama, amaçlı-olmama, vb şeyler konusunda kesinlikle farklı bir görüşe sahip olmuş olması Kristeva'nın hoşuna gidebilir, hatta ona o zamanlar henüz hayatta olmayan Bataille'ı bile okutmuş olabilir. Bu onun sorunu - bunları söylemesiyle unutması bir olmaktadır çünkü Marx'ın üstünde kafa yormamış olduğu bir şey varsa o da harcama, kayıp, kurban etme, savurganlık,

oyun ve simgesel düzeydir. **Üretim** konusunda kafa yoran Marx (hiç yoktan iyidir) bu işi değer terimleriyle yapmıştır.

Bundan kurtulmak mümkün olmamıştır. Bu mutlak çerçeve içinde Marksist çalışma: değer üreten rasyonel bir etkinlik olarak, doğal zorunluğun, diyalektik bir şekilde aşılıp geçilmesi olarak tanımlanmaktadır. Çalışma **maddi** bir toplumsal zenginlik üretmektedir. Bunun doğal zorunlukla dalga geçen ve değerin tam tersine yapısal bir bozulma ya da yıkıma uğrayıp, yasak çiğneme ya da harcama üstüne oturtulan **simgesel** zenginlikle hiçbir ilişkisi yoktur. Hatta birbiriyle bir ilişkisi bulunmayan bu iki zenginlik kavramı birbirlerini dışlamaktadırlar. Onlar arasında transfer cambazlıkları yapmaya kalkışmanın bir alemi yoktur. Bataille'ın sözünü ettiği "kurbanla (bağışla) ilgili ekonomi" ya da simgesel değiş tokuş, ekonomi politiğin (yani onun tamamlanmış biçimi sayılan eleştirisinin) dışında kalmaktadır. Oysa ekonomi politiğin malı kendisine iade edilmelidir. Çalışma kavramı ekonomi politikle aynı töze sahiptir ve bu yüzden başka bir çözümleme alanına devredilemez. Özellikle de ekonomi politiği aşıp geçtiğini iddia eden bir bilimin nesnesi olamaz. "Gösterge çalışması", "metinlerarası üretici mekan", vb şeyler karmaşık metaforlardır. Oysa sorun değerle, değer-olmayan arasında bir seçim yapmaktan ibarettir. Çalışma kesinlikle değere aittir. Zaten bu yüzden Marx onu da (aynen üretim ve üretim gücü, vb kavramlar konusunda yapmış olduğu gibi) **ideolojik** bir kavram gibi radikal bir şekilde eleştirmiştir. Öyleyse çalışma kavramını tüm o karmaşıklığıyla bir başka yere taşıyarak **devrimci** bir kavram olarak genelleştirmeye kalkışmak anlamsız bir girişimdir.

J. Kristeva'nın Marx'tan yaptığı alıntılar kesinlikle onun kendilerine yüklemeye çalıştığı anlamlara sahip değillerdir. Çalışma/baba ve toprak/ana adlı doğurgan bileşim yoluyla açıklamaya çalıştığı zenginliğin oluşum süreci"normal" bir üretici/yeniden üretici şemanın gözden geçirilmiş biçimidir - insanlar çocuk yapmak için sevişir yoksa keyif için değil. Burada metafor yeniden üretici bir doğurgan cinselliktir yoksa zevk alma adına

gerçekleştirilen bedensel bir harcama değil! Bu zaten bir ayrıntıdır. Marx'ın sözünü ettiği insan gücünün "harcanması" Bataille'ın dile getirdiği anlamda salt bir kayıp, simgesel (içtepisel, libidinal) bir harcama değildir. Bu yine ekonomik, üretken bir harcamadır çünkü şu diğer üretici güç olarak anılan toprak (ya da madde)la çiftleşerek, doğumuna neden olduğu insan gücünün kesinlikle harcanmasını amaçlamaktadır. Bu yararlı bir harcama, bir yatırımdır; yoksa vücut güçlerinin gelişigüzel bir şekilde ve hoyratça boşa savrulması, ölümle oynanan bir oyun, bir arzu edimi değildir. Üstelik bu "bedensel harcama"nın karşılığını (cinsel ya da diğer) oyunda olduğu gibi başka vücutlarda, yankısınıysa kendini harcayan bir doğada bulması söz konusu değildir. Çünkü simgesel değiş tokuş bunun üzerine oturtulmamıştır. Çalışma sırasında harcanan bedensel güç asla bir karşılıklılık ilkesi üzerine oturmadığı gibi doğanın verdiği, **doğada yitirilen** ya da doğa tarafından **iade edilen** bir güç de değildir. Çünkü bu doğayı "vermeye zorlayan" bir çalışmadır. Öyleyse ilk andan itibaren ister bağış isterse harcama düzenine ait olsun, böyle bir harcama anlayışı her türlü simgesel **değerlendirmenin** karşıtı olan bir değer yatırımı, bir **değerlendirme biçimidir.**

Değerin ötesine geçen J. Kristeva çalışmanın yeniden tanımlanıp tanımlanmaması gerektiğini tartışmaktadır. Aslında, Marx için değeri belirleyen çizgi, J.J. Goux'nun da bu konuyu yeniden gözden geçirirken değinmiş olduğu gibi, değişim değeriyle kullanım değeri arasındaki çizgidir: "Kullanım değerinin üretiminde çalışma süreci **nitelik** düzeyinde ele alınmaktadır. Belli bir amaca hizmet eden üretim araçlarına bağlı bir etkinliktir. Belli yöntemler kullanmakta ve sonuçta ortaya işe yarayan bir ürün çıkmaktadır. Oysa **nitelik** düzeyinde aynı süreç ancak **bir değer üretim süreci** olarak ele alınabilmektedir... Söylenmeye çalışılan şey çalışmanın yapması gerekeni yapabilmek için ihtiyaç duyduğu zaman dilimidir.." (Kapital, I, VII). Çünkü bu durumda değer ancak değişim değeri adlı ikinci aşamada soyut bir görünüm kazanabilmektedir. Bu ise kullanım değerini değer üretim

alanından çekip almak ya da değer-ötesini kullanım değeri alanıyla (Goux bu öneriyi göstergenin kullanım değerine kadar yayarak yeniden gözden geçirmektedir) birbirine karıştırmak demektir. Burada niteliksel somut çalışma sürecinin çok ciddi bir şekilde idealleştirildiği ve sonuç olarak ekonomi politikle uzlaşıldığı görülmektedir. Bu uzlaşma ekonomi politiğin nihai "dış" sınır çizgisi gölgede bırakılarak, tümüyle değer alanının içinden geçen sınır çizgisiyle somutlaşan bir strateji ve kuramsal yaklaşım sayesinde gerçekleştirilmektedir. Kullanım değeri değişim değerinin ötesine geçirilirken gerçekte her türlü aşıp geçme işleminin değerle ilgili tek bir seçeneğe mahkum edildiği görmezden gelinmektedir. Oysa niteliksel üretim demek zaten pozitif, akılcı bir gayenin egemenliğini kabul etmek demektir - çünkü doğayı dönüştürmek demek yararlılık göstergesi arkasına sığınarak (bu aynı zamanda insanın çalışması için de geçerlidir), onu, üretici bir güç olarak nesnelleştirmek demektir. Çalışma ve üretimi - değişim değeriyle, onun soyutlanmış eşdeğerlisi olarak toplumsal bir çalışma süresinin ortaya çıkmasından önce - simgesel değiş tokuşun sahip olduğu zenginlikle karşılaştırdığınızda ortaya inanılmaz bir soyutlama, bir indirgeme ve bir rasyonelleştirme süreci çıkmaktadır. Sahip olduğu tüm baskıcı, yüceltici, nesnel amaçlılık, "bir maksata uygunluk", rasyonel bir şekilde evcilleştirilen cinsel ve doğal değerlerle birlikte bu "somut" çalışma ya da **üretken Eros** (yine simgesel değiş tokuşa oranla) Marx'ın soyut niceliksel çalışmayla, somut niteliksel çalışma arasında bir yerlere taşıyarak oturttuğu, kesin bir kopuş anlamına gelmektedir. "Değerlendirme", yararlı bir doğa yaratma süreci ve çalışmanın bildik bir amaca dönüştürülmesi, yani kullanım değeri aşamasıyla birlikte başlamaktadır - gerçek kopuş "soyut" ve "somut" çalışma arasındaki değil, simgesel değiş tokuş ve (üretim, ekonomik olan) çalışma arasındakidir. Kapitalist ekonomi politiğin çok uzun bir süre önce, simgesel değiş tokuş örgütlenmesiyle ilişkisini keserek, rasyonel bir değerlendirme ve üretim şemasına dayanarak bütünüyle belirleyip, yaşama geçirmiş olduğu biçim iş-

te bu soyutlaştırılmış çalışma ve değiş tokuş biçimidir.[10]

J. Kristeva Marx'a ve çalışmaya sahip çıkarak, değere boşvermek istemektedir. Oysa bir seçim yapılması gerekmektedir. (Tarihsel ve antropolojik açıdan) çalışma: vücut ve toplumsal değiş tokuşla ilgili tüm karmaşık ve simgesel gücüllüklere bir son vererek onları rasyonel, pozitif, tek yanlı bir yatırıma yani üreten Eros'a indirgeyen - simgesel harcama sürecinde baskı altında tutulan her türlü gücül anlam ve değiş tokuş seçeneğini bir üretim, biriktirme ve sahiplenme sürecine doğru götüren - bir şey olarak tanımlanabilir. Bizi ekonomi politikle, bir değer terörüne mahkum eden bu sürecin yeniden gözden geçirilmesi, simgesel değiş tokuş ve harcama konusunda yeniden kafa yorulması isteniyorsa, o zaman, Marx'ın ortaya atmış olduğu (klasik ekonomiden hiç söz etmeyelim) çalışma ve üretim kavramlarının genel değer sistemiyle dayanışma içinde olan ideolojik kavramlar gibi ele alınması ve çözümlenmesi gerekmektedir. Değerin ötesine geçilmek isteniyorsa (ki tek gerçek devrimci perspektif budur), batıda üretilen metafizik düşüncenin gelip tümüyle üzerinde yansıdığı **üretim aynasının** kırılması gerekmektedir.

---

[10] Marx'ın toplumsal denilen çivi yazısı (anlaşılması olanaksız şey) üzerine yazmış olduğu (Kapital, I, I) şu pasajda da aynı şey söylenmektedir: "Değerin değer olduğu alınında yazılı değildir. Değer, her çalışma ürününü toplumsal bir çivi yazısına dönüştürmektedir. İnsan ancak zamanla bu çivi yazısının anlamını çözmeye, kendisine katkıda bulunduğu toplumsal çalışmanın sırlarını ele geçirmeye çalışmaktadır. Öte yandan dilyetisini üreten toplum **yararlı nesnelere de bir değer kazandırmaktadır.**" Değerin gizemiyle ilgili bu çözümleme hayati bir öneme sahiptir. Bu çözümleme yalnızca dağıtım ve değiş tokuş aşamasındaki çalışma ürünü için değil, "yararlı nesne" olarak kabul edilen çalışma ürünü (hem de çalışmanın kendisi) için de geçerlidir. (Çalışmanınki de dahil olmak üzere) yararlılık toplumsal bir şekilde üretilen ve toplumsal bir şekilde belirlenmiş şu çivi yazısına benzeyen soyutlamadan başka bir şey değildir. "İlkel" değiş tokuş antropolojisi. bize, yararlılığın doğal görünümünü bozarak, Marx'ın değişim değeri konusunda yapmış olduğu gibi, kullanım değerinin toplumsal ve tarihsel geçmişini yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini söylemektedir. Çünkü değer adlı çivi yazısını çözebilmek ve hep birlikte geleceğini kesin olarak belirlemek ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Epistemoloji I:
Marksist kavramların gölgesinde

Tarihi materyalizm, diyalektik, üretim biçimi, iş gücü. Marksist kuram burjuva düşüncesini (Doğa ve Gelişme, İnsan ve Akıl, Biçimsel mantık, Çalışma, Değiş tokuş, vs.) bu kavramlarla yıkmaya çalışmıştır. Oysa günümüzde aynı tarihi materyalizm bütün bu kavramları en az burjuva emperyalizmi kadar acımasız bir "eleştiriyle" evrenselleştirmeye çalışmaktadır.

Bir kavramın yalnızca yoruma dayalı bir varsayım değil aynı zamanda evrensel devinimin bire bir tercümesi olarak önerilmesi, ancak katıksız bir metafizik düşüncenin ürünü olabilir. Marksist kavramlar da aynı yanlışı yapmışlardır. Çünkü mantıksal olarak bu durumda tarih kavramının kendi kendine tarihselleşerek, kendini tersine çevirmesi ve ortadan kaybolurken de yalnızca kendini üretmiş olan bağlamı aydınlatması gerekirdi. Oysa böyle bir şey yapmak yerine tarih, tarih ötesine dönüşmüş ve kendi kendini yineleyerek evrenselleşmiştir. Diyalektikse, kendi kendini kesinlikle diyalektik bir şekilde aşıp geçerek ortadan kaybolmak durumundadır. Üretim ve üretim biçimine gelince, Marx belli bir dönemde radikalleştirdiği bu kavramla birlikte, toplumsal bir gizeme sahip değişim değerini az çok açıklamıştır. Stratejik gücünü, aniden ortaya çıkararak, ekonomi politik adlı düşsel evrenin yerini almasına borçlu olan bu kavram, daha Marx zamanında, bir açıklama yöntemi görevini, bu güce dayanarak üstlenmeye kalkıştığı anda yitirmiştir. Evrenselleşebilmek için "farklılığı"ndan vazgeçen bu kavram, egemen kod yani evrensellik ve ekonomi politik stratejisi içindeki yerini almıştır. Tarih kavramının tarihsel, diyalektik kavramının diyalektik, üretim kavramının da üretilmiş (yani bir tür oto-analizle doğrulanabilir) olduklarını düşünsek bile, bunları birer totolojik biçimden çok yıkıcı, güncel ve ölümcül biçimler olarak kabul edebiliriz. Evrenselleştikleri an çözümleme yeteneklerini yitiren

bu kavramlar bir tür din kuralına dönüşerek, bir anlam dininin egemenliği altına girmekte ve egemen sistemi, kuramsal düzeyde yeniden üretmektedirler. Zaten o andan itibaren - ve bu bir raslantı değildir - bir de bilimsel bir ideal sahibi olmaktadırlar (Engels'ten Althusser'e marksist kavramların nasıl bilimsel kurallara dönüşmüş olduklarına bakınız). Bu kavramlar göstergelere dönüşerek "nesnel bir gerçeklik" açıklamasına girişmekte ve "gerçek" bir gösterilenin gösterenleri haline gelmektedirler. En gözde oldukları günlerde bile bu kavramların bu anlamlara sahip olmadıkları yani gerçekliğin yerini alabilmelerinin imkansız olduğu düşünülse bile, bundan böyle **göstergelerden oluşan düşsel bir evren** yani **bir hakikat evreni** içindeki yerlerini alacakları kesindir. Bir başka deyişle yorumlama alanını terkederek **baskıcı bir simülasyon** evrenine yerleşeceklerdir.

O andan başlayarak sonsuza dek sürebilecek bir metonimi sürecinde birbirlerini karşılıklı olarak anımsatmaktan başka bir işe yaramayacaklardır. İnsan tarihsel bir varlıktır; tarih diyalektiktir; diyalektik (maddi) üretim süreci demektir; üretim insanın var oluşunu sağlayan devinimdir; tarih üretim biçimleri tarihidir, vs. Bu bilimsel ve evrenselci söylev (bu kod) daha ortaya çıktığı an emperyalist bir görünüme sahip olmaktadır. Üstelik geçmişte var olmuş ve halen var olan bütün toplumlar bu koda uymak durumundadırlar. Marksist düşünürlere soracak olursanız "tarihsiz toplumlar" tarih "öncesi", krizalit ya da tırtıl aşamasındaki toplumlardır. Üretim dünyasının diyalektiği bu aşamada henüz yeterince gelişmemiştir. Ama biraz beklerseniz bir şey yitirmezsiniz; çünkü marksist yumurta çatlamaya, psikanalitik yumurta da patlamaya hazırdır. Çünkü marksist kavramlar konusunda ileri sürdüğümüz bütün düşünceler aynen bilinçaltı, baskı altında tutma, Oidipus, vs. için de geçerlidir. Hatta psikanalitik evrende durum daha da iyidir, çünkü görünüşe göre Bororos'lular bize birincil süreçlerden daha yakındırlar.

Bütün bunlar kuramsal açıdan yapılabilecek en büyük hatalardır - bu aynı zamanda akla gelebilecek en tutucu kuramsal yaklaşımdır. İlkel toplumlarda **ne üretim vardır ne de üretim biçimleri.** İlkel toplumlarda **bilinçaltı** yoktur. Bütün bu kavramlarla ancak bizim gibi ekonomi politiğin denetimi altında bulunan toplumları çözümleyebilirsiniz. Bütün bu kavramların bir tür bumerang değerine sahip oldukları söylenebilir. İlkel toplumların bilinçaltından söz ettiği zaman, kendi kendimize psikanalizin neyi baskı altında tutmağa çalıştığını soralım; Marksizm ilkel toplumlardaki üretim biçimlerinden söz ettiği zaman kendi kendimize bu kavramın bizim tarihsel toplumlarımızı ne ölçüde açıklayabildiğini soralım - zaten üretim biçimi de diğer toplumlara bu yüzden ihraç edilmiştir. Yine ideologlarımız kendi kavramlarından yola çıkarak ilkel toplumlara bir amaç ve rasyonellik kazandırmaya, onları kodlamaya kalkıştıkları zaman kendi kendimize onları bu toplumlarla böyle bir amaçlılık, rasyonellik ve böyle bir kod aramaya iten nedenin, o bütün, her şeyi arap saçına çevirme saplantısı olup olmadığını soralım. Marksizm ve psikanalizi ihraç etmeye kalkışmak yerine (burjuva ideolojisinden söz etmeye bile gerek görmüyoruz çünkü bu düzeyde ele alındıklarında ikisi arasında hiçbir fark yoktur) ilkel toplum sorgulamasının marksizm ve psikanaliz üzerindeki etkisini tartışalım. Belki de ancak o zaman, kendi kendini bir fetiş haline getirmiş olan bu büyüleyici batı düşüncesini bozguna uğratacak; yakamızı, bir devrim yolunu açmaktan çok kapitalizmin açmazları konusunda uzmanlaşmış bir marksizmden; arzu yollarından çok libidinal ekonominin açmazları konusunda uzmanlaşmış bir psikanalizden kurtarabileceğiz.

Aslında ekonomi politiğin eleştirisi sona ermiştir

Burjuva kapitalizminden daha üstün bir üretim mantığına sıkı sıkıya sarılan Marx'ın ele geçirdiğini sandığı silahlar geri tepmiş ve diyalektik sayesinde kuram ekonomi politiğin en üst aşamasını temsil etmeye başlamıştır. Bir üst düzeyde ele alındığındaysa Marx'ın eleştirisi, dini **içeriğin** radikal eleştirisi dine başvurularak yapılamaz savıyla karşı çıktığı, Feuerbach'ınkine benzer bir konuma düşmüştür. Çünkü Marx'ın radikal ekonomi politik eleştirisi de yine ekonomi politiğe uygun bir biçimde yapılmaktadır. Bunlar diyalektik kurnazlıklardır. Hiç kuşkusuz diyalektik: Her türlü "eleştirinin" ulaşabileceği son aşamadır. Ekonomi politikle birlikte Batı'da aynı anda ortaya çıkan bu kavram, belki de Aydınlanma dönemi rasyonelliğinin özüyle uzun vadede sistemin genişletilmiş bir yeniden üretiminin hin oğlu hince ifadesinden başka bir şey değildir. Eleştirinin başına gelenler diyalektiğin de başına gelecektir. Belki bir gün idealist diyalektiğin materyalist diyalektiğe çevrilmesinin biçimsel bir dönüşüme (metamorfoz) uğramadan başka bir şey olmadığı, bunun içsel ve ölümcül çelişki üretimi adı altında, ekonomi politik mantığıyla diyalektik ilişkiler kurmuş olan kapital ya da mal mantığının ta kendisi olduğu anlaşılacaktır. Aslında Marx bütün bunları kuramsal bir şekilde betimlemekten başka bir şey yapamamıştır. Tüm rasyonel söylevler yeniden canlandırma yani nesnenin soyutlanarak ikilenmesini bir saplantıya dönüştürmüşlerdir. Her eleştirel kuramda böyle bir gayri meşru inanç, nesnesini üretmeye endekslenmiş bir arzu ve yadsıdığı biçim tarafından sinsice izlenerek olumsuzlandığı gibi bir saplantı vardır.

İşte bu yüzden Feuerbach'tan sonra Marx'da aslında dinin eleştirisinin sona ermiş olduğunu (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi) ve sonuç olarak eleştirinin bu karmaşık sınırın ötesine geçebilmesinin (dini biçimin eleştiri adı altında ilk haline yeni-

den dönmesi türünden bir şey) ancak bir başka düzeye geçmekle -bu işin ancak tek radikal eleştiri biçimi olan ve hakiki çelişkileri ortaya koyarak din sorununa kesin bir çözüm getiren ekonomi politiğin eleştirisiyle mümkün olabileceğini söylemekteydi. **Bugün biz de Marx'ın içine düşmüş olduğu duruma düşmüş bulunuyoruz**. Bize göre aslında **Marx'ın ekonomi politik eleştirisi sona ermiştir**. Biçimi yeniden üreten materyalist diyalektik içeriği tüketmiştir. Bu içinden çıkılması mümkün olmayan durumu eleştirmenin bir anlamı yoktur. Marx'ınkine benzeyen devrimci bir devinimle, biz de, ekonomi politiğe kesin bir çözüm getirebilmek, eleştirisinin ötesine geçebilmek için kesinlikle bir başka düzeye yani simgesel değiş tokuş kuramı düzeyine geçilmesi gerektiğini söylüyoruz. Marx, ekonomi politik eleştirisinin önünü açabilmek için, işe nasıl hukuk felsefesinin eleştirisiyle başladıysa, biz de, tüm güncel ideolojik boyutlarıyla, gösteren ve kod metafiziğinin eleştirisiyle işe başlayarak, tıbbi bir müdahalenin önünü açmaya çalışacağız- daha iyi bir açıklama bulamadığımız için de buna göstergenin ekonomi politiğinin eleştirisi diyoruz.

II

MARKSİST ANTROPOLOJİ VE DOĞANIN EGEMENLİK ALTINA ALINMASI

XVIII. yüzyılda çalışmanın bir zenginlik kaynağı, gereksinimlerinse üretilen zenginliğin amacı olarak aniden birlikte ortaya çıkışları, kısaca bu konuyla ilgili her şey, ekonomi politik rasyonelliğin tüm gücüyle çevresinde dönüp durduğu Yüce Aydınlanma felsefesi tarafından, bir Doğa kavramının ortaya çıkış süreciyle özetlenmektedir.

Yine XVIII. yüzyılda Doğa: dünyanın anlaşılmasını sağlayan yasaların tümü demektir - düzenin şeylerle, insanların anlamlarını değiş tokuş edebilmeleri için almış olduğu bir önlemdir. Biraz daha ileri giderseniz Tanrıyla karşılaşabilirsiniz ("Deus sive Natura", Spinoza). Burada da karşımıza zaten bir nesne ve özne konumu çıkmaktadır (bu pozisyon o büyük Yahudi-Hristiyan kopukluğundan beri mevcuttur. Bu konuya yeniden döneceğiz). Ancak bu, Doğanın sömürülmesi ya da egemenlik altına alınması gibi bir anlama gelmediği gibi, insanlığın kökeniyle ilgili, bunun tersi sayılabilecek, bir efsane (mit)nin yüceltilmesi anlamına da gelmemekteydi. Doğa karşısında özerk bir konuma sahip olan özne uygulamayla, anlam arasındaki denge kuralına uymak durumundaydı.

İnsanlığın kökeninde bulunan bir gerçeklik ve yaşam kaynağı olarak önce baskı altına alınarak yitirilen, daha sonra yeniden bulunarak özgürleştirilen ve bu yüzden de belirsiz bir geçmişle, idealleştirilmiş bir gelecek arasına yerleştirilen Doğa'nın (artık bir **yasalar** bütünü olarak değil) XVIII. yüzyılda bir **güç** kaynağı olarak keşfedilmesiyle birlikte, bu kural, her yerde geçerli olacaktır. Gerçekliğin yükselişiyse olayın diğer yüzü yani Doğa'nın tekniğin egemenliği altına girmiş olduğu evredir. Bir başka deyişle bu olay bir özneyle, nesneleşmiş bir/Doğa'nın birbirlerinden kesin olarak kopmalarının yanı sıra, ikisinin birden aynı anda işlemsel bir gayeye kesin olarak boyun eğmeleri anlamına gelmektedir. Doğa gerçek bir öz olarak ortaya, tüm haşmetiyle, ancak **bir üretim ilkesi** olarak çıkabilmektedir. Bu kopuş bir başkasıyla yani **anlamlama ilkesi**'yle kesişmektedir. Nesnel açıdan Bilim, Teknik ve Üretimden oluşan Doğa büyük bir Gösterilen ve Gönderene, "gerçekliğin" ideal taşıyıcısı, şöyle ya da böyle her zaman bir çalışma süreciyle açıklanan bir Gerçeklik sürecine dönüşmektedir. Bir başka deyişle bu hem bir **dönüştürüm** hem de bir **kopyalama** (transcription) sürecidir. Doğanın "gerçeklik" ilkesi sinai bir yapılanma ve yoruma dayalı[11] kesitin ürettiği işlemsel ilkedir.

[11] İşte bu yüzden her çalışma ürünü, o andan başlayarak bir mal olmanın yanı sıra üzerinde işlem yapılabilen bir Doğayla, bu işlemin **göstergesi** olma işlevini de yerine getirmektedir. Kullanım ve değişim değerinin dışında, her ürün, ekonomi politiğin sınırları içinde işlenebilen bir Doğayla "doğal" bir üretim sürecinin göstergesi ve kanıtıdır. İşte bu yüzden mal her zaman gösterge/değerine yani bir kod elemanı değerine sahiptir (burada sözü edilen şey tüketim aşamasında gelip yamanmaya çalışan anlamla ilgili yananlamları değildir; çünkü mal daha üretim düzeyinde bir anlama sahip olmakta, Doğayla ilgili bir işlemselleştirme ve üretim ilkesini **temsil etmektedir**.) Ürünlerin değiş tokuşu sırasında ekonomik değerlerle birlikte kod yani şu temel kodda dolanım düzeni içindeki yerini almakta ve yeniden üretilmektedir. Çalışma gücünün kurumlaştırılma aşamasındaysa insan ekonomik açıdan hem işlemsel bir varlık hem de bu işlemsellik/göstergesinin gönderenine dönüşmektedir.

Bu süreç daha ilk andan başlayarak farklı ancak suç ortaklığı yapan iki terim, yani üretici bir güç olma "özgürlüğü tanınmış" Doğa ve onun karşısına, çalışma gücü olma "özgürlüğüne sahip", bir varlık olarak çıkan insan terimleri üzerine oturtulmuştur. Üretim, bir yandan doğayla bireyi birer ekonomik üretim faktörüne indirgerken, bir yandan da onları rasyonel birer terime indirgemektedir - bu kurmacanın aynası olan üretimse bir kod olarak onun eklemlenme ve dışavurulma biçimini belirlemektedir.

Kafalardaki üretim kavramı - bu da mit'in bir parçasıdır - uzun bir süre insanın üretiliş biçimi üzerine oturtulmuştur. Marx bile çalışmadan bir baba, üretilen zenginlikten ise bir ana gibi söz etmektedir. Bu yanlıştır çünkü üretken çalışmada insan Doğanın çocuk yapmasına neden olmamaktadır. Söz konusu olan şey teknik açıdan soyutlanarak bir kesit üzerine oturtulan özne ve nesnenin, nesnel dönüşümüdür. Aslında birer üretici güç olarak, aralarındaki ilişki iki terimin eşdeğerliliğiyle sağlanmaktadır. Aynı soyut biçim "Diyalektik yoluyla" ikisini birleştirmektedir.

Böylelikle Doğa adlı ideal gönderen gücünü kendi sömürülüşünün gerçekliğinden alabilmektedir. Bilimin görevi sanki Doğa tarafından önceden belirlenmiş bir amaca doğru yavaş yavaş ilerlemektir. Bilim ve Teknik yalnızca Doğayı ve sırlarını açıklamakla yetinmemişler, sanki bu sırları açıklamakla yükümlü kılınmışlardır. Zaten Doğa kavramının ne kadar karmaşık olduğu burada ortaya çıkmaktadır.

- Bu kavramın ekonomi politikte belirtilmiş olan Doğanın egemenlik altına alınmasından başka bir anlamı olamaz. **Doğa egemenlik altına alınmış bir özü belirleyen bir kavramdır** yoksa başka bir şeyi değil. Bu anlamda Bilim ve Teknik kendisinden kopmuş oldukları Doğayı bıkıp usanmadan yeniden üreterek onun özü yerine geçmeye çalışmaktadırlar.

- Oysa bütün bunlarla amaçlanan şey Doğanın yerini alabilmektir.

Aynı kavram böylelikle hem bir üretim faktörü, hem bir model, hem köleleştirilmiş bir şey, hem özgürlük metaforu, hem ayrı bir şey, hem de bir bütünsellik metaforu olmak gibi çift yönlü bir işleve sahip olmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da yalnızca yüceltilmiş ve baskı altına alınmış Doğanın bir özgürlük ve bütünsellik metaforuna dönüşebildiğidir. Yeniden keşfedilmiş bir öz ya da Doğa'yı bahane ederek bölünmez "benlik" (ve/ya da "yabancılaşma"), baskı altına alma ve (Doğa'dan) kopma terimleriyle konuşan ya da doğadan söz eden herkes aslında Doğaya egemen olmak istemektedir.

Aydınlanma çağı ahlak felsefesi

(Büyük harfle yazılabilecek) pek çok kavramın kökeninde de benzer bir yaklaşım vardır. Örneğin geleneksel cemaatten koparak yapısal özelliklerini yitiren kitlelerin kentlerde yoğunlaşmasıyla birlikte ideal bir referansa dönüşen "Halk" kavramı gibi. Marksist çözümleme Halk adlı mitin maskesini düşürmüş ve onun arkasına mükemmel bir şekilde gizlenmiş olan ücret ve sınıf mücadelesini açığa çıkarmıştır. Buna karşın aynı çözümleme Doğa mitiyle, bu miti sırtında taşıyan idealist antropolojiyi kısmen çökertebilmiştir. Marx özel mülkiyet, rekabet ve pazar mekanizmalarıyla, çalışma ve kapital sürecinin"doğal bir şey olmadığını" göstermiş ancak:

- gereksinimlere yanıt verebildiği ölçüde yararlı bir amaca sahip olabilen ürünlerle;

- çalışma yoluyla dönüştürülebildiği ölçüde yararlı bir amaca sahip olabilen doğayla ilgili doğalcı postulatıysa sorgulamamıştır.

Çalışma sayesinde işlevsel bir yapıya kavuşan Doğaya karşılık gereksinimleri sayesinde işlevsel bir yapıya kavuşabilen özne. Aydınlanma Çağında yürütülen akıl kullanım değerinin antropolojik alanını betimlemenin yanı sıra, bütün bir uygarlık için geçerli olacak (ve onu diğerlerine empoze edecek), belli tipte soyut, çizgisel, tersine çevrilmesi olanaksız bir amaçlılıkla daha sonra bireysel ve toplumsal pratiğin tüm alanlarına sıçrayacak bir de model tanımını getirmektedir.

Bu işlemsel amaç o kadar uyduruk bir şeydir ki Doğa kavramı bile kendisiyle bütünleşmemek için direnmektedir. Bir yerde zorla rasyonalleştirilen Doğa bir başka yerde sanki irrasyonelleşmektedir. İdeolojik boyutu unutulmamak koşuluyla Doğa kavramı: biri egemenlik altına alınmış ve rasyonalize edilmiş (Kültür açısından ideal gönderen budur) "iyi" Doğa ve digeri düşman, tehditkar, felaket getiren ya da kirlenmiş "kötü" Doğa olmak üzere ikiye bölünmektedir. Burjuva ideolojisi kesinlikle bu iki kutup arasında gidip gelmektedir.

Ekonomik sistemin bir elemanı olarak idealist bir şekilde yalınlaştırılan insan düzeyinde de aynı anda benzer bir bölünmeyle karşılaşılmaktadır. İnsan fikri: XVIII. yüzyıldan başlayarak biri doğal açıdan iyi (üretici güç olarak yüceltilen insanı yansıtan), diğeri içgüdüsel olarak kötü ve kötü güçlerle donanmış insan olarak ikiye bölünmektedir. Bütün felsefi tartışmalar bu içine hile hurda katılmış yani ekonomik açıdan insanın soyutlanmasıyla elde edilmiş olan alternatifin etrafında dönüp duracaklardır. Bu iyimser bakış çizgisi üzerinde yanyana sıralanan marksizm ve diğer devrimci perspektifler, insanın aslen rasyonel ve özgürleştirilmesi gereken olumlu bir gücüllüğe sahip bir varlık olduğu düşüncesini devrimci eylem sayesinde ortaya çıkacak ve bilinçaltını "doğal" bir zenginlik, gizli bir olumluluk olarak yeniden yorumlayan son freudo-marksist uyarlamaya kadar koruyacaklardır.

Bu ikiye bölünmeyle iş gücü düzeyinde de karşılaşılmaktadır. Sömürülen, Doğaya ait, iyi iş gücü normal olarak nitelendirilmektedir - oysa aynı iş gücü özgürleştirilerek proletarya görünümünü alarak tehditkarlaştığında bu çelişkinin şeytani, sapkın ve yok edici bir Doğa tarafından özümsenmesi sağlanarak dikkatler başka yana çekilmeye çalışılmaktadır. Aynı şey Doğa fikri için de geçerlidir. Ekonomik düzenden derinlemesine bir kopuşun ifadesi olan Doğa, ideolojik açıdan hayranlık uyandıracak bir ahlaki ve toplumsal farklılaştırma ilkesine dönüştürülerek, yeniden eski sağlığına kavuşturulmaktadır.

Doğa, akla gelebilecek en doğru ve en yanlış yoldan bir fetişe dönüştürülmüştür. Doğayla bu doğaya uygun bir İnsan fikrine "yabancılaşma" böyle başlamıştır. Üretim damgasını hem Doğa hem de kendine basan insan, Doğayla kurmuş olduğu her türlü simgesel değiş tokuş ilişkisine de bir son vermiş olmaktadır. Hem ahlaki çelişkiler içinde yaşayan insanda hem de belirginliğini yitirmiş Doğa'da bu yasaklanmış belirsizlikle yeniden karşılaşılmaktadır.

Marksizm de bu Aydınlanma çağı ahlak felsefesinin etkisinden kurtulamamıştır. Naif ve duygusal (Rousseau ve Bernardin de Saint-Pierre) yanından yani (iyi vahşi ve büyücü yamaklığının altın çağının) göz yaşartıcı ya da fantastik inançlarından kurtulmuş olsa bile, bu felsefe, dinden yani işin ahlaki fantazm yanını oluşturan mağlup edilmesi gereken Doğadan kurtulmayı becerememiş ve onu indirgemek yerine açlık adlı ekonomik kavramla çağdaşlaştırarak Zorunluğun sırtına yüklemiştir. "Doğal Zorunluk" ekonomi poliğin dayattığı **ahlaki** bir fikir, uyduruk bir ekonomi postulatıyla bütünleşmiş şu kötü Doğanın etik ve felsefi bir versiyonu değilse nedir? Doğa ekonomi aynasından bize aslında zorunluğun gözlükleriyle bakmaktadır.

Marx: "İlkel insan gibi uygar insan da gereksinimlerini karşılayabilmek, yaşamak ve yeniden üretebilmek için Doğayla boy ölçüşmek zorundadır. Bütün toplum ve üretim tiplerinde insan

bu zorunlukla karşı karşıyadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte bu **doğal zorunluk imparatorluğu da** genişlemektedir..." demektedir. Burada - ki bu yaklaşım ekonomi politigin temelleri üzerine oturmaktadır - ilkel insanın simgesel değiş tokuşlar esnasında **Doğayla boy ölçüşmeye kalkışmamış** olduğu gibi bir düşünce kabul edilmemektedir. Oysa ilkel insan Zorunluk yasasından yani Doğanın nesnelleştirilmesiyle birlikte somutlaşan şu Yasadan bihaberdir. Zorunluk yasası kapitalist ekonomi politikle birlikte netleşmiştir. Zaten bu da Açlığın - onun da pazar ekonomisinden kaynaklandığını biliyoruz - felsefi bir şekilde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Darlık ekonomiye **özgü** bir boyut değil, ekonomik değiş tokuşun **ürettiği ve yeniden ürettiği** bir şeydir ve bu açıdan ontolojik boyuta indirgenmek istenilen (bak. M. Sahlins, "İlk Bolluk Toplumu", in Temps modernes, nov. 1968) şu "Doğa Yasası"ndan bihaber olan ilkel değiş tokuşun karşıtıdır. Marksist düşüncenin genelde pazar ekonomisi adlı metafizik düşünce, özelde de modern kapitalist ideolojiye ait olan bu anahtar kavramları yeniden ele alması çok ciddi bir sorundur. Çözümlenmemiş, maskeleri düşürülmemiş (tam tersine onlarla hiçbir ilişkisi olmayan ilkel toplumlara ihraç edilmişlerdir) bu kavramlar daha sonraki çözümlemenin tamamını ipotek altına almaktadırlar. Ekonomi politikten asla radikal bir şekilde uzaklaşamamış olan üretim kavramı bugüne kadar hiç sorgulanmamıştır - ekonomi politiği aşıp geçmeye kalkıştığı zaman bile bu işi ona bağımlı kalarak yapmıştır. Örneğin Zorunluk, Doğanın egemenlik altına alınmasının, Bolluk da Açlığa karşıt olarak ("herkese gereksinim duyduğu kadar") kullanılacak ancak bu uyduruk kavramlar herhangi bir şekilde indirgemeyecekler ve ekonomi politik tarafından kendilerine idealist bir anlam yüklenemeyecektir.

Burada politikanın adı bile geçmemektedir. Sorun: üretim güçlerindeki niceliksel gelişiminin toplumsal ilişkilerde bir devrime yol açıp açamayacağıdır. Devrimci umut aslında bu "nesnel" ve umutsuz düşünceye dayandırılmaktadır. **"Ütopyanın Sonu"**nda Marcuse bile, teknolojik olanaklarımıza bakacak olursak

daha şimdiden niceliksel bir mütasyon olasılığıyla karşı karşıya bulunuyoruz, son yakındır demekteydi. Bu "son"dan giderek uzaklaşılmakta olduğu gerçeği karşımızda dururken - üretim güçlerinin gelişmesiyle egemen toplumsal ilişkiler sonu olmayan bir sarmala benzerlerken - Zorunluk ve bu zorunluğun aşılması gerektiğine, Darlığa ve bu darlığın yok edilmesi gerektiğine, Üretim Güçleri ve bu güçlerin özgürleştirilmeleri gerektiğine, Son'a ve bu sona ulaşmanın yollarını bulmak gerektiğine inanan bir diyalektik irade bir türlü yolundan çevrilememiştir. Bütün devrimci umutlar görüleceği gibi prometeci üretim güçleri mitine bağlanmıştır. Oysa ekonomi politiğe ait zaman/mekan olmaktan başka bir anlama sahip olmayan bu mit, üretim güçlerinin gelişmesi sırasında yazgısını zorlamaya kalkarak ekonomi politiğin yarattığı bir zaman/mekan içine hapsolmaktadır. Kesintisiz bir üretken süreç oluşturarak darlıktan kurtulamazsınız. Ortadan kaldırılması gereken bir şey varsa o da Darlık **kavramı**, Zorunluk kavramı ve Üretim kavramıdır çünkü onlar ekonomi politiğin anahtarıdırlar. Bunun ötesine geçebilen bir diyalektik yoktur çünkü diyalektik ekonomi politik devinimin ta kendisidir.

Lykurgos ve iğdiş edilme

Doğanın bu nesnelleştirilme süreci içinde materyalist kodun (sıradan ya da diyalektik) Zorunluk, Darlık ve Gereksinim kavramlarına koşut olarak Yasa, Yasak ve Baskı altına alma kavramları psikanalitik yorumlamada kök salmaya başlamışlardır.

Vernant bize (**Yunanlılarda Mit ve Düşünce**, s. 205) başlıklı metinde yer alan Lykurgos'un hikayesini aktarmaktadır. Hikayeye göre Lykurgos oğlu Dryas'ı ya da başka versiyonlarda bir bağ bozumu sırasında farkında olmadan kendi ayağını kesmektedir - Phylakos'un hikayesinde de Phylakos bir ağacı budarken ya da başkalarına göre hayvanları keserken yanlışlıkla oğlunu iktidarsız bırakmaktadır. Böylelikle doğaya karşı uygulanan şiddet

(değiş tokuş kesintiye uğrayarak doğaya karşı simgesel bir yükümlülük içine girilmektedir) anında cezalandırılmaktadır. Bütün intikamcı, kötü, **iğdiş edici** doğa mitlerinin kaynağı burasıdır. Hikayenin de açıkça belirttiği gibi bu bir metafor değildir. Doğadan kopuş anında **iğdiş edilmeye** yani (babanın oğlu iğdiş ettiği) Oidipus kompleksi ve Yasa'nın oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü Doğa yalnızca o zaman kendinden vazgeçilmesi olanaksız bir zorunluk, "kendi vücuduna yabancılaşmış insan" görünümünde ortaya çıkabilmektedir. Oysa psikanalizin iğdiş edilme ve baskı altına alma, yasak ve yasa ilkelerini (Lacan'cı versiyonda bunlar gösteren düzenine kaydedilmiş olsalar bile) kendi hesabına geçirmesi gibi prometeci ve faustçu bir bakış doğrultusunda Marx'ın da, kendi kendini sonsuza dek aşıp geçeceğini düşünerek hesabına geçirdiği bu Zorunluk Yasası'nın asal bir yapı oluşturamaz. Oysa karşılıklılık ve simgesel değiş tokuş düzcyinde ne Yasa vardır ne de Zorunluk. Doğadan bu şekilde bir kopuş iğdiş edilmeyi kaçınılmaz hale getirirken, tarih (insanın doğaya karşı kullandığı işlemsel şiddet) ve bilinçaltının (bu işlemsel şiddet nedeniyle doğayı kazanmaya yönelik simgesel borcun ödenmesi) bir gelecekten yoksun kalmalarına neden olmuştur. Değiş tokuşu ve simgesel düzeni yarattığı ileri sürülen Yasa sanki bu değiş tokuştan kopuş ve yitirilmiş simgeselin bir sonucuna benzemektedir. Yasanın[12] ortaya çıkmasını bu yüzden engellemeye çalışan simgesel bir strateji güden ilkel düzende ne Zorunluk, ne Darlık, ne Baskı altına alma ne de Bilinçaltı vardır.

Zorunluk ve Yasa başlıkları altında marksizm ve psikanaliz aynı şekilde yüceltileceklerdir. Daha önce materyalizmin bu"nesnel" Zorunluk referansının kendisini devrimci perspektiflere doğru nasıl sürüklemiş olduğunu, Özgürlük ve Bolluk şema-

[12] Ya ensestin yasağına ne diyenler çıkacaktır. (Deleuze-Guattari'nin **Anti-Oidipus** 'unda bu en güçlü kavram meşruiyetini yitirmiştir. Ayrıca bakınız Ortigues, **Afrikalı Oidipus,** vs.)

larının tersinin düşlenmesine nasıl yol açtığını (birincilerin yüceltilmiş karşıtlarından başka bir şey olmayan gereksinimler ve kapasitelerin evrenselliği) görmüştük. Aynı şekilde baskı altına alma ve yasak üretilmesine neden olan bilinçaltıyla ilgili analitik referans, diğer yandan da (zaten bu nedenden dolayı günümüzde psikanalize büyük ölçüde kısa devre yaptırılmış olduğunu ve bu saptırmacanın da bir kaza sonucu olmadığını düşünüyoruz) baskı altına almaya[13] bir son vererek ideal referans olan Bilinçaltının da "özgürleştirilmesine" ve evrenselleştirilmesine çalışmaktadır. Bir **içeriğin** ideal-devrimci düşünceye uygun olarak yüceltilmesi, indirgenmesi olanaksız özgün bir **biçimin** kabul edilmesine yol açmaktadır. Oysa bu biçim işlemsel şiddet için simgesel ilişki, iğdiş edilme ve değer Yasasına son vermiş bir düzenin özgün bir şekilde soyutlanması ya da güncelleştirilmiş ölüm içtepisi ve ikiliğin, Bilinçaltına özgü simgesel bir şiddetin astar vazifesi gördüğü üretken bir Eros'la mübadele edilmesinden başka bir anlama sahip değildir.

[13] Bir başka deyişle "özgürleştirilmiş", olumlu bir görünüm kazandırılmış bir libido ve bir Eros'un değere dönüştürülerek evrenselleştirilmesi - zaten bu konuda iyimser bir ahlaki bakış açısına sahip tüm devrimciler kültür yanlısı neo-freudçularla anlaşmaktadırlar. Ancak kesinlikle freudçu olan (ve genellikle "kötümser" olarak görülen) diğer bakış açısına gelince, ekonomik bir yorumlama (Nirvana ilkesi ve gerilimlerin çözülmesi) üzerine kurulan bu bakış açısı ölümü devreye sokarak her türlü geleneksel (idealist ya da devrimci) insancıl yaklaşıma ters düşmekte ve şüphesiz içgüdü terimleriyle açıklanan bir insan kavramına dayandırılmaktadır. Bu "materyalist" bakış açısı da ahlakçıdır ve Yasa olarak adlandırılan bir yüceltme ve baskı altına alma süreci tarafından gizliden gizliye yönlendirilmektedir. İçgüdü (bu, içgüdülerdeki ikilik şeklinde bile olsa) terimleriyle yapılan bir yorumlama Yasa'nın araya girmesini, öyleyse bu içgüdülerin Yasa'nın çiğnenip geçilmesi (zevk ilkesi) ya da geri itilmesi (Nirvana ilkesi) yoluyla bir çözüme kavuşturulma gayesini zorunlu kılmaktadır. Hiçbir yerde Yasa'nın bir çözüme kavuşturulması gereğinden söz edilmemektedir.

Yahudi-hıristiyan antidoğa

Üretim ilkesinin arkasına saklanan bir Doğa'dan kopuş süreci, en üst aşamasına kapitalist ekonomi politik sistemiyle ulaştı, ancak bilindiği gibi onunla birlikte ortaya çıkmadı. Bu işin kökeninde yahudi-hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte birbirlerinden ayrılan bir ruh ve Doğa olayı vardır. İnsanı kendine **benzeten** Tanrı, Doğa'yı onun **hizmetine** vermiştir. İnsanın Tanrıya yakınlaşmasını ve aynı zamanda onun Doğadan (ve kendi bedeninden) bütünüyle ayrılmasına yol açan ruh bir menteşeye benzemektedir. "Batılı haliyle hıristiyanlık her nedense dünyanın bugüne kadar karşılaştığı en antroposantrik dindir. Hıristiyanlık yalnızca antik çok tanrılı dinler ve doğu dinlerine bütünüyle ters düşen bir İnsan ve Doğa ikiliği oluşturmakla kalmamış, bunun dışında insanın Doğayı Tanrı'nın isteğine uygun bir şekilde ve kendi amaçları doğrultusunda sömürmesini sağlamıştır." (Science, mart 1967)

Zaten rasyonel düşünce de karşımıza bu noktada çıkmaktadır. Bu ise paganizmle (çok tanrıcılık), animizmin yani "büyülü" doğa içine gömülmüş insanın sonudur. Bütün bunlar batıl inançlar olarak yorumlanmış (bu arada "rasyonel" marksizm de yanılmamış ve onları üretim güçlerinin "ilkel" düzeyde gelişmesi olarak yorumlamış)tır. Daha sonra bilim, teknik ve maddi üretimin de kültürel düzen ve hıristiyan dogmalara ters düşeceklerı görülecektir. Oysa onları var eden hıristiyan postulat doğanın karşısına çıkarılan insanın aşkınlığıdır. Yunanistan'da işte bu yüzden gerçek anlamda bilimsel bir devinimle karşılaşılmamaktadır. Zira Yunan rasyonelliği doğayla uyumludur. Oysa doğayla insanın birbirinden ayrılması ve insanın doğayı egemenliği altına alması olayına dayandırılan hıristiyanlığa özgü bir **"özgürlük"** ve rasyonellik anlayışının bu birinciden kesinlikle kopmuş olduğu görülmektedir.

Bu kopukluk ortaya hemen bir (maddi egemenlik, üretim) çalışma etiğinin çıkması yerine bir çile, acı çekme, nefis köreltme etiğinin, Max Weber'in deyimiyle bir "öte dünya", yüceltme etiğinin çıkmasına neden olmuştur. Öyleyse ortaya üretken ahlaktan çok kurtuluşun **bireysel** girişimle "kazanıldığı" şöyle ya da bir düzenin çıkmış olduğu söylenebilir. Çile çekme yönteminden üretim yöntemine, nefis köreltmeden çalışmaya, kurtuluştan da çağdaşlaştırılmış gereksinimler [çalışma ve rasyonel hesaplamanın henüz bir çile - iç dünya - özelliği taşıdığı ve bir kurtuluş anlamına geldiği kapitalizmin başlangıç dönemlerindeki püritan geçişle birlikte] aşamasına geçiş kopma ve yüceltmeyle, işlemsel baskı altına alma ve şiddet ilkesinde bir değişikliğe neden olmamıştır. Kurtuluş ya da çalışma arasında bir fark yoktur. Bundan böyle amaç ve araçların egemenliği altına girilmiş demektir. Çileye dayalı uygulamalardan üretime özgü uygulamalara (ve buradan da tüketime yönelik uygulamalara) geçilmiştir. Öyleyse bir **yüceltmeden kurtuluş** vardır ancak bu yüceltmeden kurtuluş bilindiği gibi hep baskıcı bir yüceltmeden kurtuluşun biçimsel dönüşüme uğratılması şeklindedir. Etik boyut doğanın maddi anlamda egemenlik altına alınmasıyla birlikte çağdaşlaşmıştır.

Öyleyse simgesel değiş tokuş düzeninden kopuş sırasında hıristiyanlık, bir menteşe görevini yüklenmiştir. Hıristiyanlık Doğa'nın[11] rasyonel ve yoğun bir şekilde sömürülmesini destek-

[11] Hıristiyanlık ideolojisi karşıt ve sapkın akımların saldırısına maruz kaldığı zaman bile bu itirazların hep bir "doğacılıkla", doğanın yeniden kazanılmasıyla, çoğu kez hıristiyanlığın başlangıcına özlem duyan bir hıristiyanlık ötesiyle ilintili olduğu görülmektedir. Assise'li Fransuva'nın mesih melekçiliğinden (tüm varlıklar Tanrı'yı zikrediyorlar, vb) - ancak Fransuva'nın bu dönemde, bütün batı aleminin sapkın Cathare (törelerde salt bir saflığı öngören bir tarikat) ve Panteist inançlara kaymakla tehdit ettiği katolik Kilisesi açısından, bir tür engelleme operasyonu işlevine sahip olduğu bilinmektedir - Spinoza'nın o ince ve kafirce panteizmiyle (Tanrı doğanın her yerindedir, öyleyse hiçbir yerde değildir), çalışmayı reddi ve öldükten sonra dirilmeyi

leyen en özgün ideolojidir. XIII. /XIV. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla kadar giden uzun bir geçiş dönemi içinde çalışmanın kendini, hıristiyan aksiyomun doğayla ilgili genel çağdaşlık anlayışı çerçevesinde sürekli ve akılcı bir şemaya uygun olarak, zorunlu hale getirdiği ve girişimci bir kapitalist üretim ve ekonomi politik sistemi şeklinde örgütlediği görülmektedir. Weber tarafından altı çizilen, üretimin rasyonel bir şekilde hesaplanması adlı bu devrim bir başlangıç noktasını temsil etmemektedir, çünkü bu devrim hıristiyanlığın doğadan kopuş sürecinde zaten öngörülmüştür. Ekonomi politik ise bu kopuşun bir tür yaşama geçirilmesinden başka bir şey değildir.

Epistemoloji II:
Marksist eleştirinin yapısal sınırları

Bu konu bizi (daha ileride, önceki toplumların marksist yorumlaması bölümünde yeniden karşımıza çıkacak) ciddi bir yöntem sorusuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Ekonomi politiği çelişkilerini tamamlanmış (kapital) sistemin yapısal verileri üstüne oturtan bir marksist çözümlemenin, rasyonel ekonominin verilerini açıklayabildiği kuşkuludur. Zira özünde tarihsel açıdan geriye taşınabilen bir model olan ekonomi politik sistemi tüm insanlık geçmişinin bu modele boyun eğmesini istemektedir. Marksist eleştiri ise geriye doğru taşınabilen bu amacı sorgulamamaktadır.

---

metheden, dünyanın sonunun hemen gelerek "paradise now" (cennet atamasına) geçilmesini isteyen ve böylelikle hıristiyanlık düzeninin amaçlarını (aşkınlık ve yüceltme ilkesini) ortadan kaldırmayı düşleyen ademci tarikatlara yani bin yıldır süregelen bu doğacı, panteist, mistik ve özgürlükçü sapkınlığa karşı Kilise her zaman başlangıçtaki o doğadan kopuşun yanı sıra çaba ve liyakat, çalışma ve tanrı için yapılanlar üstüne oturtulmuş, gelişen bir üretim düzeni ve politik iktidar boyutuyla çiftleştirilen bir ahlakı savunmuştur.

Bu da, sözcüğün gerçek anlamında, onun asla bu modeli oluşturan kopuş ve üretiliş koşullarını değil, her zaman için **yeniden üretiliş** koşullarını çözümlediğini göstermektedir. Marksist eleştiri **evrensel bir gerçeklik ilkesi ve amacı olarak ekonomik** üretimle, **üretim ilkesinin** üretimini çözümlemeye çalışmamaktadır. Çünkü bu çözümleme üretimin yapısal alanıyla ilgili değildir. Ekonomik aksiyomu ima eden marksist eleştiri bir yandan ekonomi politik **sisteminin** nasıl **işlediğini** açıklarken, diğer yandan da bir model olarak onu yeniden üretmeye çalışmaktadır. Kapitalist ekonominin güncel yapısından yola çıkarak daha önceki toplumları açıklayacağını iddia ederken, gerçekte onların üzerine ekonomi politiğe ait ışık tayfını yayarak, aradaki farkı ortadan kaldırdığını görememektedir.

Bununla birlikte Marx bir kültürün (bizimki) kendi çelişkilerini geçmişten yola çıkarak eleştirdiği ölçüde kendinden önce var olmuş toplumları anlayabileceğini söylediğinden, bu noktadan hareketle - zaten bu şekilde marksist eleştirinin **göreceliğinin** farkına varabilmek de mümkün olmaktadır - ekonomi politik denilen sistem daha Marx zamanında tüm çelişkilerini sergileyememiş olduğundan, Marx'ın bile o dönemde radikal bir eleştiri yapabilmesi ya da bu eleştiri kapsamında yer alan daha önceki toplumları gerçekten anlayabilmesinin henüz mümkün olamayacağı sonucuna varılmaktadır. Marx bile sistemin sahip olacağı o total mantığı önceden tahmin edemezdi. Oysa sistem belli bir aşama ve doyum noktasına ulaşmadan, eleştirinin **kökenlere** inemeyeceği ortadadır. Özellikle ekonomiyle ilgili temel belirlemeler yani üretim/biçim ve yeniden canlandırmaya dayalı/biçimin simgesel değiş tokuşa yabancılaşmaları ve bu noktadan hareketle toplumsal ilişkilerde radikal bir devrime nasıl yol açıldığı - bütün bunları ekonomi politiğin maddi üretim alanını aşarak toplumsal ve bireysel pratiğin tüm alanlarını kaplamaya başladığı andan itibaren görebilmek mümkündür. Bu konuda Marx'ı sorgulamanın bir anlamı yoktur çünkü o genel sürecin yalnızca

bir evresini çözümleyebilmiştir. Öyleyse eleştirisinin de o evreyle sınırlı kalması gerekirdi. Oysa bu eleştiri kendi sınırlarını aşarak geriye kalan evreleri de denetlemeye kalkışmıştır. Örneğin sınıf mücadelesi ve üretim biçiminin tüm tarihsel geçmişe mal edilmeye çalışılması ve doğaya bilinçli bir şekilde egemen olma isteği geleceğe yönelik bir "özgürlük" anlayışının ürünü değil midir? Ekonomi kendi dışındaki alanlara da uygulanmak istenmiştir. Zaten **radikal** olmayı beceremeyen bu eleştiri kendine rağmen ekonomi politik denilen sistemin **kökenlerini** yeniden üretmek zorunda kalmıştır.

III
TARİHİ MATERYALİZM
VE
İLKEL TOPLUMLAR*

Üretim koduna uydurularak yeniden yorumlanan Doğa'nın çözümlemesini yaptıktan sonra sıra **üretim koduna başvurularak yeniden yorumlanmış Tarih'in** çözümlenmesine gelmiştir. Bu iki şey gerçekten de içiçe geçmiş bir durumdadır çünkü "materyalist" açıklamanın en hassas noktası "tarihsiz" toplumlardır. Zaten söz konusu olan şey de bir yeniden yazım değil sadece yazımdır. Üretim şeması kendi dışında kalan bir doğayı yeniden yorumlamamaktadır. Üretim biçimine ait şemaysa zaten var olan bir tarihi yeniden yorumlamamaktadır. Çünkü üretim ve üretim biçimi kavramları Doğa ve Tarih kavramlarını kendilerine ait bir zaman/mekan gibi "üretmekte" ve "yeniden üretmektedirler". Bir zaman ve mekan içine yerleştirilen bu ikili ufuk çizgisi model tarafından üretilmiştir; yani modelin mekanı Doğa, zamanı da Tarihtir - bir anlamda kendilerine özgü bir isimlerinin olmaması tercih sebebidir, çünkü onları "Doğa yasaları"yla "Tarih ya-

---

* *Baudrillard'ın simgesel değiş tokuş düzeni deyimiyle ifade ettiği (ilkel toplumlar) potlaç düzeniyle ilgili ana metni M. MAUSS'un "Sociologie et Anthropologie" başlıklı yapıtında bulabilir ya da O. ADANIR'ın "Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış" (Dokuz Eylül Y. 1997, İzmir) başlıklı metnindeki açıklamalardan yararlanabilirsiniz.*

saları" olarak ve bir gerçeklik gücüne sahip simülasyon düzeyindeki gönderenler sistemi şeklinde yaratan bu kod aynı zamanda onların arkasına gizlenerek kendilerini yasallaştırmaktadır. Bu iki süreçle kesişen ve onlar sayesinde somutlaşan üçüncü sürecin adıysa: Diyalektiktir. O da bir tür yasa gibidir çünkü Tarihi (hatta Doğayı - bak. Engels) yönlendirenler "Diyalektiğin yasalarıdır". Eleştirel bir bakış açısından bakıldığındaysa bütün bu kavramların materyalizm başlığı altında birbirlerine eklemlendikleri görülmektedir - gerçekteyse terimin Nietzsche'ci anlamında bir perspektif oluşturamadığı gibi, o en sağlam evrensel kavramların (özne, rasyonellik, bilgi, tarih, diyalektik) efsanevi yapılarını bozup, yeniden göreceli bir hale getirerek onlara yeniden semptomatik bir görünüm kazandıran ve sahip oldukları güncel **gerçeklik** etkisini yok etmeye çalışarak bu sayede kafadan uydurma bir yorumlama sistemiyle, sahip olduğu ideolojinin maskesinin düşürülmesini sağlayan eleştirel **illüzyon** - bizim bakış açımız doğrultusunda kendini materyalist ve diyalektik bir üretim adı altında sunmaktadır. Öyleyse üretim mantığıyla (logos), hastalığını (pathos) bu radikal perspektif doğrultusunda indirgemeliyiz.

Yapısal nedensellik ve ilkel toplumlar

Ekonomik antropoloji tarihsiz, yazısız, üretim ilişkilerinden yoksun (insan tüyleri ürpererek kendi kendine onların bütün bunlardan nasıl olup da vazgeçmiş olduklarını soruyor) toplumların açıklanabilmesinin olanaksız olduğunu söylemektedir. Bu konudaki referansımız marksist antropolojik düşünce olacaktır, özellikle de "Prekapitalist Toplumlar Üzerine" ve "Ekonomik Antropoloji" başlıklı yazıların sahibi olan (in, **L'Anthropologie, science des sociétés primitives?** Denoel, "Le point de la question") Godelier.

Sahip olduğu tüm kavramlarla tehlikeli bir nesne açıklamasına kalkışan bu düşünce, kısa bir süre içinde nesnesini denetleyemediği takdirde bu sonuncu tarafından çözümlenme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır (her eleştirel çözümleme başına böyle bir şey gelmesini arzulamalıdır - ama o zaman da bilimin hali ne olacak? sorusuyla karşılaşılmaktadır). Öyleyse biz bu düşünceye dogmatik bir şekilde yaklaşmayalım: "Ekonomik nedensellik, ekonomik altyapının dışında(!) toplumsal üstyapıların gelişmesinin bir sonucu olarak sunulamaz". "Ekonominin hangi gizli kimyasal alaşım sonucunda akrabalığa dönüşeceği ya da hangi gizli nedenden dolayı yarım yamalak bir şekilde akrabalığın arkasına gizlenmiş olabileceği anlaşılamamaktadır" (sizi bu ilişkileri kurmaya zorlayan birileri mi var? - belki de her şeyin çok açık ve seçik olduğu bir alanda saklambaç oynamak hoşunuza gidiyor?) Acaba bu doktrinal esneklik kavramların kesinlikle yeniden gözden geçirilmesi gerektiği anlamına gelemez mi? Kesinlikle hayır! Çünkü hemen ardından: "Öyleyse akrabalık ilişkileri hem altyapı hem de üstyapı unsurları gibi iş görüyorlar" denilmektedir. Bu sözleri nasıl isterseniz öyle yorumlayın! Bir önemi yok! O "gizemli" neden altyapıyla, üstyapı arasındaki ayrımı açıkça devam ettirmekten yanadır çünkü bunlar olmadan tarihi materyalizm çökmektedir. Gerisi reformcu kuşkulardan ibarettir.

Bu metinde yer alan düşünceler bir baştan diğerine üretim kavramını düzelterek, ilkel toplumlardaki sapkınlığa karşı materyalist ortodoksluğu korumaya çalışacaklardır. "Bir ekonomist bu toplumlarda karşılaşılan: av, balıkçılık, vb şeyler üzerine oturan üretim güçlerinin ayırdına kolaylıkla varmaktadır. Buna karşın üretim ilişkileri toplumsal, politik, dini ve akrabalık ilişkilerinden ayrı olarak düşünülememektedir". Mantıksal açıdan (bu haliyle tanımlanması olanaksız) üretim ilişkileri yoksa üretim biçimi diye bir şey de olamaz. Öte yandan nasıl olur da toplumsal üretim ilişkilerinden önce "üretim güçlerinin" ortaya çıkmış olabileceği gibi bir varsayımdan söz edilebilir? Bu marksist bir varsayıma benzememektedir. Eğer üretim güçleri M. Sahlins'in de-

diği gibi önceden var olan ilişkilerin ürünüyse, o zaman bu kavramı bu şekilde kullanmanın bir alemi yoktur. Hayır vardır! Çünkü herşeye rağmen "üretim" var olmalı ve üretim ilişkileri/üretim güçleri ayrımı, "ayrı ayrı ortaya çıkmak istememeleri durumunda" bile üretim ilişkilerinin dondurulması pahasına korunmalıdır. Zira bu küçük kurnazlık sayesinde ekonomiyi belirleyici bir süreç haline getiren "diyalektik" çizelge hayatta kalmaktadır. Bize göre burada diyalektik olan tek şey biçimsel düzeyde nesnesini simüle ederek kendini yeniden üreten kuramdır.

Bu kusursuz yanıltmacayla (sofizm) kuram eski gücüne ya da sağlığına kavuşturulmak istenmektedir. Hiç kuşkusuz "bilimsel" amaçlı yapısalcı bir materyalist başyapıt! "Ekonomik antropolojinin asıl göreviyse **son aşamada** ekonominin **belirleyici** rolüyle, üretim biçimleri ve tarihsel dönemlerden yola çıkarak ekonomik olmayan işlevleri yerine getiren toplumsal yapıların belirleyici rolünü çözümlemektir". Egemen mi, belirleyici mi? Eğer bu düşüncenin asıl amacı altyapı-üstyapı adlı belirleyici nedenselliğin daha esnek bir hale getirilip yeniden devreye sokularak ekonomik belirleyiciliği kurtarmak değilse nedir? Açık konuşmakta yarar var. Marx: "Antik çağda yaşamı tek başına politikanın belirleyebilmesi nasıl mümkün değilse, Orta çağda da yaşamı tek başına katolikliğin belirleyebilmesi mümkün değildir" derken öte yandan "geçmişe ait ekonomik koşullar birinde politikanın, digerindeyse katolikliğin neden asal bir rol oynamış olduğunu açıklamaktadırlar" demektedir. Sonuç olarak (Godelier) hiçbir toplum ekonomi olmadan yaşayamaz. Öyleyse belirleyici süreç (bu açıdan pek çok şey, örneğin dil belirleyici bir süreç rolünü üstlenebilir) ekonomidir. Zaten bu kuramsal düzeltme girişiminin ulaşmaya çalıştığı hedef aslında hiçbir şeyin değişmemiş olduğunu göstermektir. "Kimi koşullarda akrabalık ekonomi anlamına gelirken, din de doğrudan bir üretim ilitkisi işlevine sahip olabilir". Demekki ekonominin öncelikli bir yere sahip olduğunu düşünemiyor! Bu düşünce de doğal olarak gelip tarihin önce-

liği üzerine eklemlenmektedir: "İnsanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte(!) (ekonomi, akrabalık, ideoloji) gibi işlevler belirli bir içerik ve biçime sahip olmuşlardır. Bu biçim ve bu içerik tarih aracılığıyla (ve yalnızca onunla) bir dönüşüme uğramaktadırlar... Öyleyse tarih ve antropoloji kesinlikle iki parçadan oluşan tek bir bilim gibi sunulmaktadırlar." Burada nesneyi önce işlevlerine ayırıp daha sonra "tarihsel" olarak diyalektik hale getirmeye - gerçekteyse asıl amaç hepsini birinin egemenliği altına alarak yapısallaştırmaktır - ve hepsini bilim adı altında barıştırmaya çalışan kuramsal bir öfkeyle karşılaşılmaktadır. Bunların hepsi yanlıştır. Bütün bunlar tüm kavramların (üretim, ekonomi, bilim, tarih) diyalektik bir devinim doğrultusunda birbirlerini doğurdukları, gerçekteyse ayrımlar sayesinde ayakta kalabilen ve bütünsel bir görünüme sahip olabilmek için ayrı işlevler üzerine oturtulmuş fantazmatik bir antropoloji tasarlayan bir bilim tarafından kendilerine birer gaye kazandırılmış, rasyonelleştirici bir mekanizmanın idealist/paranoyak yansıtımından başka bir şey değildir. Kuramsal güdümlemelerine yanıt veremeyecek durumda olan bir antropolojiden üretimcilik, bilimcilik ve tarihselciliğin kendilerine göre sonuçlar çıkardıkları görülmektedir.

Bütün bunlardan sonra Godelier masum bir şekilde: "Bilimsel pratiğin zorunlu kıldığı içsel nedenlerden dolayı antropoloji, bu bilimsel pratiği içten sarıp sarmalayan ideolojiyi de sorgulamak zorundadır" demektedir. Peki ya bu "bilimsel" uygulamanın bizzat kendisi bu ideolojiyi temsil ediyorsa o zaman ne olacak? Bu konuda hiçbir sorgulama yoktur. Oysa antropolojik nesnenin özgünlügü zaten ekonomiyle, üretim biçimini ayrı süreçler olarak tanımlayabilme olanaksızlığından kaynaklanmaktadır. En azından bu **ayrılmazlık'tan yola çıkılarak** her şey yeniden gözden geçirilebilir - ki böyle bir yaklaşım, daha önce (hiyerarşik bir süreç yararına) titiz bir şekilde parçalarına ayrılmış nesnesini "diyalektik bir şekilde" sentezlemekten başka bir şey bilmeyen bir bilim tarafından yapılamaz. Zaten bundan daha köklü bir ideoloji olamaz. Bu öylesine derinlere kök salmış bir ideolojidir ki

marksist anlamdaki-bilimsel bir iyi niyetin bile elinden kaçabilmektedir. Antropoloji alanında Kopernikinkine benzeyen bir devrim gerçekleştirilemedi. Batı kaynaklı burjuva ya da marksist düşünceyse ilkel değiş tokuş düzenlerinin **görünen** devinimini hala coğrafi ya da egosantrik bir söylev aracılığıyla betimlemeyi sürdürmektedir.

Artık ve antiüretim

Esneklikten yoksun postulatlar ve karmaşık çıkarsamalarla her yerde karşılaşıyoruz: "Genelde ilkel bir toplumda: üreticilerin üretim araçları ve kendi çalışmalarını denetleyebildikleri; üretim sürecinin kârdan çok gereksinimlerin karşılanması düşüncesi tarafından belirlendiği; değiş tokuşun ise var olduğu yerlerde bu değiş tokuşu gerçekleştiren partenerler arasındaki mal ve hizmet akışını belirleyen kültürel denklik ilkelerine uygun bir şekilde yapıldığı söylenebilir". Hayır bunlar üretici değildirler. Hayır burada ne "üretim aracı" vardır ne de denetlenen ya da denetim dışı bir nesnel çalışma. Hayır, onları yönlendiren şey şu nuh nebiden kalma geçim ekonomisi denilen gereksinimler ve bunların karşılanması değildir! Hayır, değiş tokuş da "kültürel açıdan belirlenmiş" denklik ilkelerine göre yapılmamaktadır - armağan mübadelesinin de kesinlikle değiş tokuş edilen malların eşdeğerliği ya da değerleriyle bir ilişkisi yoktur. Bu mübadele hasmane denilebilecek bir karşılıklılık ilişkisi üzerine oturmaktadır. Hile hurda yoluyla katılmış olduklarını düşünsek bile bütün bunlar bizim ekonomi politikamızda da vardır. Bu ayrıntılandırma girişiminin amacı ilkel "ekonomi"nin yapısı ve yöntemleriyle ilgili görünmekle birlikte, asıl gaye, olaydan bihaber ve rızası bile alınmaya gerek görülmeyen ekonominin, bize ait kod ve söylev içine yerleştirilmesidir.

Artık-üretimine gelince. "Bir artık üretebilecekleri halde!" böyle bir şey üretmeyen ilkeller karşısında, her defasında, afalla-

nılmaktadır. Gelişmek, üretken olmak istememesi mümkün olmayan Batı için bu olay her zaman bir anomali, üretimin reddedilmesi olarak görülmüştür ki, kendi üretmiş olduğu postulat açısından bunun bir mantığı vardır. İlkellerin "üretici oldukları" düşüncesi kabul edildiği zaman bile daha çok üretmek istememelerinin nedeni (üretim gerçekten de üretici güçlerin genişletilmiş bir yeniden üretimini içermektedir - oysa üretim niceliksel artış gösteren bir işlev olarak üretkenliğin ta kendisidir) anlaşılamamaktadır. İşin içinden "yalnızca kendilerine yetecek kadarını" üretiyorlar denilerek çıkılmaya çalışılmaktadır. Bu yağmurdan kaçarken doluya tutulmak gibi bir şeydir. Çünkü işlevsel bir tanıma sahip olmayan gereksinimler işte bu yüzden insanın hayatta kalmasını sağlayan, kesinlikle ekonomik bir anlam taşımayan "yaşam için zorunlu minimum" adlı, eşikte nedensiz bir şekilde durdurulmuşlardır. Bu düşüncenin kökenindeyse bizim gereksiz ve yapay (ve hayatta kalma içgüdüsü adlı işlevselci görüşün) bir ahlak anlayışından yola çıkarak keşfetmiş olduğumuz ayrımlayıcı bir karşıtlık, bir ahlak felsefesi vardır. Vahşiler "doğa"nın ta kendisidir. "Yeterince" elde ettikleri zaman "üretmeyi" durdurmaktadırlar - bu formülde şaşkınlığa dayalı bir hayranlığın yanısıra ırkçı bir acıma duygusu da vardır. Üstelik bu doğru değildir. Çünkü onlar gerektiğinde "hayatta kalmak için gerekli olanın altına" inmeyi bile göze alarak ürettiklerini şölenlerde tüketmektedirler. Siane'lıların beyaz uygarlıkla ilişkiye geçtikten sonra onlarla yaptıkları değiş tokuş sonrasında ellerinde kalan artığı şölenlere nasıl aktardıklarını çok güzel bir şekilde gösteren Godelier ısrarla: "hemen her durumda ilkel toplumlar bir artık üretebilecekleri halde bunu yapmamaktadırlar"; daha da güzeli: "Bu artık hep potansiyel[15] bir artık olarak kalmaktadır!", "Görünüşe göre onları bu artığı üretmeye zorlayan hiçbir neden yoktur" de-

[15] Marx: " Hala hayvani bir kabuğun altında gömülü duran ilkel insanın yetenekleri, tam tersine, yavaş yavaş ve fiziki gereksinimlerin baskısıyla oluşmaktadır". (Kapital I, II, s. 185)

mektedir. Gerçekten de onlar açısından hiçbir anlama sahip olmayan bu üretim kavramını üretmeleri için bir neden yoktur - yalnızca antropoloğun böyle bir neden üretmek için iyi bir gerekçesi olabilir. Çünkü amacı bu nedeni önce usul usul vahşilere mal etmek ve daha sonra da onların bu konudaki ürkütücü duyarsızlıklarını melankolik bir şekilde gözlemlemektir. Hayatta kalmak + artık! Bu niceliksel indirgemeyi ancak üretimle ilgili bir önvarsayım dile getirilebilir. Ek işlevleri olan bu indirgemede yer alan **birinci ya da ikinci** unsurun ilkel değiş tokuş düzeninde bir anlamı yoktur.

Kıtı kıtına yaşamak, hayatta kalmak için gerekli olan minimum, gereksinimler gibi büyülü kavramlara başvuran antropolog bu veriler aracılığıyla ilkel toplum ekonomisi adlı çözümü olanaksız bir denklemin içinden çıkmaya çalışmaktadır. "Toplumsal", "kültürel", "tarihsel" gibi diğer değişkenlerinse altyapıyla ilgili denkleme sağlıklı bir görünüm kazandırmaya çalıştıklarına tanık olunmaktadır (bize özgü yeni-ekonomik modernizmin umutsuzca girişmiş olduğu o yeniden alçıya alma işleminin aynısı). "Eskiden bir artık, eğlenceye ayrılan zaman, kültürel keşifler(!) ve uygarlık arasında bulunduğu varsayılan yalın bağıntıyı doğrulamayan günümüz olguları karşısında toplumsal yaşamla, tarihsel gelişmeye özgü koşulların yeniden yorumlanması bir zorunluğa dönüşmektedir". Oysa bu "bağıntı" her hangi bir şeyi zorunlu kılmadığı gibi, kesinlikle aynı söyleve ait kategoriler tarafından yeniden ele alınmak ve gözden geçirilmek istememektedir - bütünüyle yapay olarak nitelendirilebilecek bu "bağıntı" kendi terimlerinin teker teker ele alınarak açıklanmasından başka bir şey istememektedir. Oysa burada yapılan şey tam tersidir ve tek başına yeterli olamayan altyapı açıklaması içine biraz sosyo-kültürel karıştırılarak soyutlama düzeyinde bir öncekinden farkı olmayan bir bağıntı üretilmektedir. Çünkü yalnızca altyapıyla ilgili görüneni kapsamayı amaçlamaktadır. Bu iş, Baron Münchausen'in, girdiği vazonun içinden kendi saçlarını çekerek çıkmak istemesine benzemektedir. "Çalışma, üretken yani yal-

nızca teknik terimlerle açıklanamaz... çünkü bu üretkenliği toplumsal koşullar da en az birinciler kadar belirlemektedir". Böylelikle ilkel toplumlarda tekniğin gelişmesi ve artık[16] üretilmesini engelleyen "toplumsal" bir şeyler bulunduğunu söylemek kolaylaşmaktadır. "Egemen" faktörlerin çoğaltılarak, yeniden kaynaştırılmasına (remixage) yönelik bu zihinsel jimnastik aslında kavramsal düzeydeki bir şiddet uygulamasından başka bir şey değildir - bu şiddetin misyonerler ya da bulaşıcı[17] hastalıklardan daha yıkıcı olduğunu artık anlamış bulunuyoruz.

---

[16] Bu çarpıtmanın **politik** sonuçları konusunda ısrar etmenin bir anlamı yok. Bütün neo-emperyalist politikaların esin kaynağı budur. "Modern" teknolojik gelişmenin önünün açılabilmesi için bu toplumsal ve kültürel engeller ortadan kaldırılmalıdır.

[17] Simgesel de bu yapısal yeniden inşa edilme sürecinden kaçamamaktadır: "Akrabalık ilişkileri doğrudan ve içeriden ekonomik, politik ve ideolojik ilişkiler yerine geçtiğinden, toplumsal yaşamın içeriğini dışavuran, insanların kendi aralarında ve doğayla kurdukları ilişkilerde genel bir dil ya da" simgesel "bir biçim olma itlevine sahip olmaktadır". Böylelikle simgesel, içeriklerin (dil yani geleneksel dilbilimin bakış açısına uygun bir dil) dışavurulduğu bir biçim gibi görülmektedir. Bu şekilde algılandığında ("simgeselin egemenliği altındaki" toplum-Terray) "simgesel" sözcüğüyle **ifade** edilen şey, üstünlüğünün, farklı işlevlerle, içeriklerden vazgeçmeden tanınmasını sağlamakta ve gerçek (özellikle de ekonomik) bir referans sürecine dönüşerek, vakti geldiğinde, "üretim güçlerinin de baskısıyla" su yüzüne çıkmak üzere hazır bir şekilde beklemektedir. "Politik ilişkilere gizem yoluyla dönüştürülemeyen şey akrabalık değildir. **Eski akrabalık ilişkilerinde karşılaşılan** politik işlev yeni sorunlar çerçevesinde ele alınmaktadır." En az birincisi kadar gizemli bu yeni versiyon sorunu bir mantık hatasıyla çözmektedir. Bu şekilde öngörüldüğünde, süreçler yelpazesinde diğerleriyle bir bağıntı içinde bulunduğu bilinen simgesel yöntem, ekonomik yönteme karşı çıkamamaktadır (bizim toplumlarımızın "ekonomi" üretmeleri gibi, ilkel toplumların da "simgesel" ürettikleri söylenebilir). Bu yoldan işlevsel bir mekan sahibi olarak, yalın bir kategoriye dönüştürülen yani kendisine ekonomiğin yörüngesinde yapısal bir konum kazandırılan uydu bir terim olarak simgesel anlamını yitirmiş olmaktadır.

Kültürle, "artık" arasındaki bağıntıyı tartışan Godelier, bu bağıntıya bir başka biçim vererek farkına bile varmadan onu kendi hesabına geçirmektedir: "Yalnızca geçimlik üretimle sınırlı kalmayan bu ekonomiler, toplumsal yapıların (akrabalık, din, vs) işleyebilmesi için bir de artık üretmektedirler". Modern ekonominin el kitapları tarafından biçimlendirilmişe benzeyen bu toplumlar sanki onun sahip olduğu seçim, hesap ve parasal kaynaklara, vs sahiptirler (bizim toplumlarımızun sunduğu görüntü en az ilkel toplumlar konusunda sunulan görüntü kadar yanıltıcıdır. Öyleyse önce kendi kendilerine yetmekte olan bu toplumlar daha sonra "toplumsal" bir varlığa mı dönüşmektedirler? Oysa "Toplumsal"ın ayrı bir işleve sahip olduğunu düşünmek bir saçmalıktır. Çünkü ilkel toplumda simgesel değiş tokuştan bağımsız bir aşama olamaz ve bu değiş tokuş asla bir üretim "fazlasının" sonucu değildir - tam tersine "geçimlik" ya da "ekonomik değiş tokuş" terimleriyle konuşabilmek mümkün olsaydı bunların simgesel değiş tokuşun bir **artığı**, bir **kalıntısı** oldukları söylenebilirdi. Simgesel değiş tokuşa özgü dolanım düzeni hayati bir öneme sahiptir. İşlevsel olmaya çalışan her şey bu alanın **dışına itilmektedir** (her şey simgesel düzeyde tüketilmiş olacağından muhtemelen de **dışarı atılacak** bir şey kalmayacaktır). Hayatta kalma diye bir ilke söz konusu olmadığından geriye hiçbir şey kalmamalıdır. O bir ilkeye **bizim** sayemizde dönüşmüştür. Çünkü ilkel insanlar için yemek, içmek ve yaşamak her şeyden önce değiş tokuş edilen eylemlerdir. Değiş tokuş edilemeyen eylemlerse var olamazlar.

Oysa "artık" mantıksal bir anlama sahiptir. Aslında belli bir değiş tokuş tipi vardır. ("Toplumsal" değil) simgesel değiş tokuş düzeninde, ilişkiler bağının oluşturduğu, **bu değiş tokuş her türlü artığı dışlamaktadır** - çünkü simgesel bir şekilde paylaşılıp, değiş tokuş edilemeyen şeylerin karşılıklılık ilkesini bozarak bir iktidarın oluşmasına neden olacağı düşünülmektedir. Daha da iyisi: **bu değiş tokuş düzeni her türlü "üretimi" dışlamaktadır** çünkü büyük ölçüde uzaklardan ve çok katı kurallar

çerçevesinde değiş tokuş edilen bu mallar bölüştürülerek sınırlandırılmaktadır. Niçin? Çünkü bu üretim biçimi bireyin ya da grubun üretimine terkedilseydi yaygınlaşarak, karşılıklılık ilkesi denilen, mekanizmanın bozulmasına yol açabilirdi. Godelier: "ilkel toplumlarda sanki her şey **darlık** üzerine oturtulmuş gibidir" demektedir. Ancak bu "darlık" bir pazar ekonomisindeki gibi niceliksel ve kısıtlayıcı değildir. "Bolluğu" kısıtlamadığı gibi onun antitezi de değildir. "Darlık" simgesel değiş tokuşla, simgesel dolanımın varlık nedenidir. Burada "potansiyel" bir üretimi kısıtlayan şey sosyo-kültürel yapı değildir. Çünkü bu değiş tokuş: "üretim olmayan", muhtemelen yok etme ve **kişiler** arasında **sonsuza dek sürüp gidecek**, dur durak bilmeyen bir karşılıklılık süreci üzerine oturtulmasına karşın, değiş tokuş edilen **mallar** kesinlikle **sınırlandırılmıştır** - yani sınırsız bir mal üretimi ve süreklilik taşımayan sözleşmesel bir değiş tokuş soyutlaması üzerine oturtulmuş bize özgü ekonomi anlayışının tam tersi olarak nitelendirilebilecek bir durum. İlkel değiş tokuşun söz konusu olduğu her hangi bir yerde bir terim ya da amaç olarak üretimin adı bile geçmemektedir. Üretim bu anlama başka bir yerde sahip olmuştur. Bu kültürde üretim kimsenin sahiplenmediği potansiyel bir şey değil, tam tersine birikime dayalı bir amaç ve rasyonel bir özerklik (üretim her zaman için araçlar ve amaçlar demektir) sayesinde karşılıklı bir değiş tokuş olgusuyla sonsuza dek yadsınıp yok edilecek bir işleme benzemektedir.

Bütün bunları gözden kaçıran Godelier aynı şemayı değiş tokuş edilen nesnelere de uygulamaktadır: "Önce bir mal işlevine (işlevsellik saplantısı!), sonra da içerde(?) bir bağış, bir prestij nesnesi işlevine sahip oluyorlar". Demek ki aynı nesne farklı işlevlere sahip olabiliyor. Ancak egemen olan işlev ikincisidir (belirleyici olanın birinci olduğu ima ediliyor!). Bu şekilde üst üste bindirilen çok işlevlilik sayesinde marksist antropoloji paçayı kurtardığını sanmaktadır! Buradan da yalın bir ayrıştırma yöntemiyle, hiç acıtıp kanatmadan, bize özgü ekonomi politiğin (ve

materyalist eleştirisinin) kendine ait verileri belirleyebileceği tarihi evreye geçilmektedir (ne zaman terketmemişti ki): "Böylelikle Antik çağdan günümüze geleneksel özelliklerini yitirmeyen bu nesnelerin, zaman içinde, verilmesi gereken egemen nesne olma özelliklerini yitirerek, egemen bir görünüme sahip ticari nesne olma özelliğini nasıl kazanmış oldukları çok daha iyi anlaşılmaktadır". "Yitirmek" (burada kullanılan fransızca terim "dépouiller"dir ve derisini yitirmek, kürkünün yüzülmesi, giysilerin çıkarılıp çıplak kalınması gibi anlamlara sahiptir-çn) terimi arkaik bir ekonomi görünümüne sahip bu nesnelerin, tarih boyunca farkında olmadan sahip oldukları anlamı, bir kategori içine yerleştirmeyi amaçlayan köklü bir kuramsal ırkçılığın tipik terimlerinden biridir - tarihi materyalizm ise sahip oldukları görünümlere bir son vererek onları birer üretim nesnesine dönüştürecektir. İlkellik çemberi içinde yitip gitmiş olan bütün bu insanlar ve nesneler **üretim adıyla vaftiz edileceklerdir**. Anlamsız bir zenginlik içinde yitip giden bütün bu mallarla, doğaya çalışma ve değer adlarıyla vaftiz edileceklerdir. Herhangi bir ekonomik mantık, belirlenme ya da süreçten bihaber olan bütün bu değiş tokuş düzenlerinin hepsi ekonomi, üretim biçimi ve belirleyici süreç adlarıyla vaftiz edilmişlerdir. Çünkü oralardan materyalist misyonerler geçmiştir.

Büyü ve çalışma

Aynı-çok-aşamalı-belirleyici düşünsel körleşme "büyü"nün de yukarıdakiler gibi anlaşılmasına yol açmıştır: "İlkel insan için çalışma, büyü ve teknik bilgi tarafından içselleştirilmiş ve bölümlenmesi olanaksız bir birim gibidir". Bir başka deyişle Trobriand'lılar bahçelerinde çalışmaları gerektiğini "bilmekle" birlikte, bunun yeterli olmadığını ve ürünü güvence altına alabilmek için büyünün zorunlu olduğunu düşünmektedirler. Onlar

açısından büyü, doğaya ait üretici güçlerin güvence altına alınması demektir! "İnsan büyüler sayesinde doğal düzenin nedensellik zincirinde bir yer edinebileceğini düşünmektedir". Doğada "insani özellikler taşıyan doğal güçler bulunduğunu" görerek, bunu "toplumla kurduğu benzerliklerden yola çıkıp, bilinçli bir ilişkiler ağı şeklinde" düşünmekte ve sonunda da bu güçleri ele geçirebilmek amacıyla büyü ve ritlere başvurmaktadır. Büyüyle ilgili bu sıradan yeniden yorumlamanın kökeninde sanki insanla doğa, doğayla toplumun ayrı varlıklar olduğu gibi bir önyargı vardır. Bu ilişkiler "benzerlikler" yoluyla yeniden kurulduğundaysa ortaya bu doğayı kimi zaman çalışarak dönüştüren, kimi zaman ise onu işaretlerle güdümleyerek üretime zorlayan rasyonel/irrasyonel, naif/kurnaz bir ilkel insan imgesi çıkmaktadır. Burada karşımıza yine batıya özgü bir psikoloji anlayışının en berbat biçimlerinden biri olan rasyonel pragmatizmle, boş inançlar üzerine oturtulmuş bir saplantı çıkmaktadır. Godelier'nin dediği gibi hangi "gizemli neden" - bu tabii ki büyü olacaktır yani yazarın büyü anlayışı yani yukarıda sözü edilen "içselleştirilmiş ve bölümlenmesi olanaksız birim" gibi düşünülen büyü - yüzünden güçlerin ele geçirilmesiyle, rasyonel bir işlem yanyana var olabilecektir? (Vernant'ın) "*Eski Yunan'da Çalışma ve Doğa*" başlıklı çalışmasında gösterdiği gibi) bu düşünce arkaik tarım için geçerli değildir. Aynı düşünce ilkel tarımcı ya da avcı içinse hiç geçerli değildir. Yunan köylüsü gibi ilkel insan da "hasat olayına çabasıyla katılmaktan çok bu işi belli aralıklarla dönüp gelen ritler ve bayramlar olarak görmektedir". Toprak ya da çalışma birer "üretim unsuru" gibi algılanmamaktadır. Harcanan çaba belli bir üretim süreci sonunda değer olarak artış gösterip, kâr bırakan "yatırıma yönelik bir işgücü" değildir - bir başka biçime sahip olmakla birlikte bu çaba, her hangi bir ekonomik karşılık ya da bedel beklentisi olmadan **yitirilen** ve **bağışlanan,** armağan/mübadelesindeki kadar ritüel bir şeydir. Hasat sonucu elde edilenler bir çabanın "eşdeğerlisi" gibi algılanmadıkları gibi üstüne üstlük (grubun tanrılar ve doğayla kurmuş olduğu simgesel

uyum sayesinde) değiş tokuş düzeninin sürdürülmesinin bir sonucu gibi algılanmaktadırlar. Zaten hasatın bir bölümü hemen bir öncül olarak, asla kesintiye uğramaması gereken, bu simgesel devinimin sürüp gidebilmesi amacıyla harcama ve kurban etme sürecine aktarılmaktadır. Çünkü doğadan alınan her şey doğaya iade edilmek durumundadır. İlkel insan bir karşı-bağış ya da bir kurban vermeden yani "kutsal ruhları yatıştırmadan" ne tarlayı sürmekte ne de bir ağaç kesmektedir. Almak ve vermek, armağan vermek ve almak olayın temelidir. Söz konusu olan şey tanrılar aracılığıyla simgesel bir değiş tokuş düzeninin sürekli olarak güncelleştirilmesidir. Elde edilecek ürün asla bir amaç niteliğine sahip değildir. Ne teknik araçlar kullanılarak gruba yararlı bir değer üretimine yönelik bir davranış söz konusudur ne de büyü aracılığıyla aynı sonuca ulaşmak gibi bir davranış. Burada zenginliğin tözü değiş tokuşun kendisidir. (İşte bu yüzden darlık (kıtlık) diye bir şey yoktur. Darlık ancak bizim gibi mal biriktirimi üzerine oturtulmuş **çizgisel** bir bakış açısına ait olabilir - oysa burada bağış-karşı bağış hareketlerinin düzenli olarak yinelenmesi yeterlidir. Bu süreci soyut bir öznellik (yararlılık) ya da nesnel (çalışma ya da tamamlayıcı büyü) bir dönüştürme şeklinde tanımlamaksa saçmalığın dik alasıdır. Bizim anladığımız anlamda büyü: yani doğanın sahip olduğu güçleri nesnelleştirerek doğrudan kendine mal etme olayı, bize özgü rasyonel çalışma kavramının olumsuz anlamda belirlemiş olduğu bir kavramdır.. Doğanın sahip olduğu güçleri "içselleştirilmiş ve bölünmesi olanaksız bir birim" şeklinde birbirlerine eklemlemek onların birbirlerinden ayrılmalarını onaylamaktan başka bir şey değildir - bunun amacıysa, rasyonel çalışmanın karşıtı olarak algılanan, simgesel uygulamaları irrasyonel oldukları bahanesiyle saf dışı bırakmaktır.

Nesneler konusunda yaptığımız gibi burada da yapacağımız basit bir tarihsel açıklama ortaya, doğayı "gerçek" anlamda egemenliği altına almış, bir materyalist evrenin çıkmasını sağlayacaktır. Marx: "Her mitoloji doğal güçleri **düşsel bir şekilde** ve

kendi düşgücüyle altederek, egemenliği altına alır ve biçimlendirir. Bu güçler **gerçekten** egemenlik altına alındıkları günse o mitoloji sona ermektedir... barutla kurşun döneminde bir Aşil ya da daha genelinde matbaa ve baskı makinası ortaya çıktıktan sonra bir İlyada hikayesinden söz edilebilir mi? vb. "Ortadan kaybolmak[*] için, gerçekte, insanın rasyonel ve teknik açıdan egemen olmasını bekleyen simgeselle, mitoloji (büyü) sorunsalına geçmişe yönelik bir amaç ve işlev kazandırırak maskelemeye çalışan ezici bir saptama.

Epistemoloji III:
Materyalizm ve etnosantrizm

Bu açıklamalar tarihi materyalist epistemoloji sorununun genel olarak yeniden gündeme getirilmesine yol açmaktadırlar.

1.] **Grundrisse**'lerde Marx, şöyle bir çalışma formülü sunmaktadır: "Çalışma düşüncesi genelde dünya kadar eskidir. Ekonomik açıdan çok basit bir şekilde ele alındığında bile, çalışma, bu saf ve yalın soyutlamaya yol açan ilişkiler kadar modern bir kategoridir. Bu çalışma örneği ise çok çarpıcı bir şekilde bütün dönemleri kapsamakla birlikte, soyutlanmışlıkları nedeniyle (ayrıca ne kadar soyutlanmış olurlarsa olsunlar), en soyut kategorilerin bile, yine de tarihi koşullar tarafından üretilmiş olup, yalnızca tarihin sınırları içinde bütünüyle geçerli olabileceklerini göstermektedir.". "Bütün dönemleri kapsamakla birlikte" ne de-

[*] Burada mitoloji yalnızca geçici ve düşsel bir üstyapı unsuru olarak görüldüğü gibi, doğanın "gerçek" anlamda egemenlik altyna alınmasının "düşgücünü" ortadan kaldıracağı görüşü de yanlıştır. Çünkü rasyonelleştirilmiş ve soyutlanmış bu egemenlik temel bir çelişkiye yol açarken, bu konuda **çok daha somut** bir tavır sergileyen ilkel simgesel mübadelede böyle bir çelişkiyle karşılaşılmamaktadır.

mektir? "Yalnızca tarihin sınırları içinde bütünüyle geçerlidir" ne demektir? Burada da üstyapı ya da altyapıya aynı anda ait olma ya da son aşamada bir egemenlik ve bir belirlemenin diyalektik açıdan birlikte varolabilecekleri türünden bir gizemle karşılaşılmaktadır. "Tarih birey apaçık bir şekilde bir işçiye (çalışana) dönüştürmüşse" (Marx), "çalışma tribal ekonomiye ait gerçek bir kategori degil"se (M. Sahlins), o zaman, yalnızca "bu türden bir soyutlamaya" dayanarak çalışma kavramının geçerli olabileceği iddia edilebilir mi? Sorun da zaten bizzat bu soyutlamanın kendisi değil midir? Çağımız çalışmaya (işgücüne) soyut bir evrensel nitelik kazandırırken, çalışma **kavramına** da evrensel bir soyutluk kazandırmakta ve bu kavramın geçmişte de tüm toplumlar için geçerli olduğu yanılsamasını üretmektedir. Oysa somut, güncel ve sınırlı bir geçerliğe sahip olan **analitik çalışma** kavramıdır, soyut ve sınırsız bir geçerliğe sahip olansa **ideolojik bir çalışma** kavramıdır. Bu birbirinden koparma işlemi yalnızca çalışmayı değil, tarihi materyalizm adlı kavramsal bütünün (diyalektik ve tarihi saymazsak) tamamını yani üretim, üretim güçleri ve altyapıyı da kapsamaktadır. Gerçekten de bu kavramlar tarih tarafından üretilmiştir - ancak kendilerini üreten alanın dışına çıktıklarında (özellikle de "bilimsel" olmaya kalktıklarında), bu kavramlar o tepeden bakan soyutlayıcı (aynı zamanda marksist) batı kültürüne ait bir dil-ötesinden (métalangage) başka bir şeye benzememektedirler.

2.] Oysa burada sözü edilen şey basit bir kavram ihracı ya da genelleştirme süreci değildir. Yukarıda aktarılan bölümde Marx açıklamasını şöyle somutlaştırmaktadır: "Burjuva toplumu tarihsel açıdan var olan en gelişmiş ve çeşitlilik gösteren üretim biçimi örgütlenmesidir. Burjuva toplumundaki ilişkileri açıklayan ve bu toplumdaki yapıların anlaşılmasını sağlayan kategoriler aynı zamanda, kalıntı ve unsurları üzerinde yükseldiği ve aralarından mührü zamana uğramamış kimilerini de bünyesine katıp, geliştirerek bir anlam kazandırdığı, geçmişe ait tüm toplumların üretim ilişkileriyle, yapılarını anlamamızı sağlamaktadırlar. İnsanın

anatomisi maymununkinin anahtarıdır. Gelişmemiş hayvan cinsleri arasından bir üst biçimin habercisi sayılabilecek olasılıklar ancak gelişmiş biçim iyice incelendiğinde anlaşılabilirler." (Gründrisse)

Althusser, naif bir genetik girişimcilikle karşılaştırıldığında bunun (bu yaklaşımın) kuramsal bir devrim olduğundan dem vurmaktadır. Hiç kuşkusuz öyledir ama o naif genetik girişimcilik artık tarihe karışmıştır. Burada sorulması gereken soruysa: bu retroaktif yapısalcılığın bizi yine bir ideolojik sürecin içine - ampirik ve erekçi bir gelişimcilik anlamında değil, **simülasyon modeli aracılığıyla yapısal bir yeniden-oluşturma** anlamında sürükleyip sürüklemediğidir? Her şeyden önce maymunun anatomisiyle yapılan karşılaştırmanın bir metafor olmanın ötesine geçebilme olasılığı çok zayıftır. Biyo-anatomik bir çevreden, insana özgü simgesel bir evrene ya da toplumların tarihine geçildiğinde aynı anlaşılırlık şemasının orada da geçerli olmasını kim sağlayabilir ki? Bu ergen insana bakarak çocuğun anlaşılabileceğini ve bu işin ergen insana özgü bir terminoloji kullanılarak yapılabileceğini söylemek kadar zayıf bir olasılıktır. Bu sürecliliklе ilgili önvarsayımda zaten her türlü (pozitivist) analitik girişim sıralaması fen bilimlerinden önce gelmektedir.

Bu varsayım kabul görmez de, anlamla simgeselin özgün oldukları gibi bir iddia sürdürülecek olursa, o zaman, Althusser'in Marx'ta varlığını kanıtlamış olduğu kopukluktan çok daha derin bir kopukluğun **bilmezden gelindiğini** söyleyebilmek mümkündür.

Asıl tartışma (argument) konusuna geri dönelim ve kapitalist ekonominin retrospektif bir şekilde ilkel, antik ve ortaçağ toplumlarını aydınlatıp aydınlatamadığı sorusunu soralım. Hayır aydınlatamıyor! Üretim ve ekonomi belirleyici bir aşama olarak kabul edildiği sürece diğer toplumsal örgütlenme tiplerini, daha önce ilkel toplumların **indirgenemezlikleri** konusunda karşılaşmış olduğumuz gibi, kendi özgün yapıları yerine bu modelden

yola çıkarak aydınlatmak asla mümkün olmayacaktır. Çünkü sihirli, dini ve simgesele ait olan her şey ekonominin dışına itilecektir.

Simgesel değiş tokuşa özgü düzenlemeler, ilkel değiş tokuş düzeninde olduğu gibi ekonomik yapılarla, grubun denetimden kaçacak aşkın bir toplumsal iktidarın ortaya çıkmasını bilinçli olarak engellemeye kalkıştıkları zaman bile, son aşamada ne yapılıp edilerek, o düzende ekonomik bir belirleyiciğin varlığı kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Dünyanın neresinde modellerin kendi kendilerini yadsıdıkları görülmüştür ki? Ne kadar çeşitli ve karmaşık hale getirilmiş olursa olsun bir ekonomi politik modeli asla bir ekonomi politiğin ötesine geçilmesini ya da onun ötesindekilerin (ya da başka yerdekilerin)[19] anlaşılmalarını sağlayamaz. Marx'ın: "Burjuva toplum, vs..." tümcesi semptomatik bir tümcedir ve her toplumda bir üretkenlik ya da, en azından, içinden ekonomi politik modelinin ışıyabileceği bir üretkenlik çekirdeği bulunduğunu varsaymaktadır. Bu düşünce doğru olsaydı bütün toplumlar tarafından kabul edilirdi. Eğer bu düşünce doğru değilse, o zaman da, üretim biçiminin yapısal bir yoldan kendilerine aşılanması şu ya da bu toplumsal tipe özgü bir gerçekliği birbirlerinden kopuk, uydulaşmış (daha sonra yeniden göreceli bir özerklik ve egemenlik terimleriyle birbirlerine eklemlenen) kategoriler halinde ortaya çıkarmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bilim de bu yoldan geçecektir, ama ne pahasına? O eski erekçilik henüz ölmemiştir. Sadece içerikler konusundaki (geleneksel gelişme anlayışı) bir ereklilikten, model ve çözümlemeyi kapsayan yapısal bir ereklilige geçilmiştir.

[19] İlkel toplumları geçmişe yönelik bir şekilde deşifre edememiş ve ekonominin ötesine geçemeyen bir tarihi materyalizmin, aynı mantığa dayanarak geleceği deşifre edebilmesi de mümkün değildir. Tarihi materyalizm, ekonomi politiğin ötesinde yer alan devrimci bir perspektif sunabilme becerisini gün be gün yitirmektedir. Simgeselden bihaber olmak onu kendi kazmış olduğu çukura nasıl düşürdüyse; "diyalektik" yoldan kapitalin açmazları içine düşmekten de kurtaramayacaktır.

3.] Buna da itiraz ediyoruz. Önceki toplumların aydınlatılmasını ekonomi politik modeli değil, **o toplumlara özgü çelişkilerin çözümlenmesi** sağlayabilir (ki bu da Marx açısından onların yapısal çözümlemesi anlamına gelmektedir). Yeri gelmişken söyleyelim, maymun metaforunun hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur - hiç kuşkusuz insana özgü anatominin "çelişkilerinden" yola çıkılarak maymunun anatomisi açıklanamaz. Bu konuşmaya bile değmeyecek bir konudur. Gerçekten de Marx aynı bölümde: "Böylelikle burjuva ekonomisine özgü kategorilerin tüm diğer toplum biçimlerini de kapsadığı doğruysa bunun ancak" cun grano salis (bir parça tuz kattığınız takdirde) doğru olduğu söylenebilir. Bu kategoriler diğerlerini gelişmiş, güçsüz ya da karikatürize edilmiş, vs şekillerde kendi bünyelerinde barındırabilirler ancak farkı ortadan kaldıramazlar. Genelde tarihi bir gelişmeye başvurulmasının nedeni, en son toplum tipinin, ara aşamalar olarak kabul edilen geçmişe ait toplumların bir sonucu olduğunu doğrulayabilmektir. Öyleyse geçmişe ait toplumlar hep kısmen değerlendirilmektedirler. Belli koşullar dışında böyle bir toplum kendi eleştirisini yapabilmekten acizdir... Hıristiyan dini kendi eleştirisini yaptığı zaman kendinden önceki mitolojilerin de anlaşılmasına bir katkıda bulanabilecektir. Aynı şekilde burjuva ekonomisi de antik, feodal, doğulu toplumları ancak burjuva toplumu kendini eleştirmeye başladığı gün anlayabilecektir. Öyleyse daha önceki toplumların tüm farklılık ve özgünlükleriyle anlaşılabilmesi ancak bir bunalım ve bu bunalımın eleştirisiyle mümkün olacaktır. Hiç kuşkusuz böyle olacaktır. Oysa bu düşünce bile eleştirel ve diyalektik illüzyonun bir parçasıdır.

Batı kültürü (XVIII. yüzyıldan başlayarak) kendi kendini eleştiren ilk kültürdür. Ancak bu bunalım onun **evrensel** bir kültür gibi yansımasına neden olmuş ve böylelikle kendi bakış açısı doğrultusunda tüm diğer kültürleri birer kalıntıya dönüştürerek, kendi oluşturduğu müzeye yerleştirmiştir. Diğer kültürlerin hepsini "estetize" ederek, kendine özgü modele göre yeniden yo-

rumlamış ve böylelikle bu "farklı" kültürleri radikal bir şekilde sorgulama zahmetinden kurtulmuştur. Bu "eleştirel" kültürün sınırları da işte bu kadardır. Kendi hakkında üretmiş olduğu düşünceler onu kendi koymuş olduğu ilkeleri evrenselleştirmeye yöneltmiştir. Ekonomi ve politika alanlarında görüldüğü gibi, modern çağın tüm batılı kapitalist ve sosyalist toplumlarına özgü çelişkiler onları bir dünya emperyalizmine doğru sürüklemektedir. Bizden önceki toplumların materyalist yorumlaması da aynı noktada sona ermektedir. Bu toplumların özgün ve karmaşık yapılarına ne kadar bilinçli bir şekilde yaklaşılırsa yaklaşılsın ki, ilkel, vahşi sanatları keşfeden insanların da onlara benzer bir iyi niyetle yaklaştıklarını, önyargılı davranmadıklarını ve gerçekte sanatla bir ilişkileri bulunmayan ve estetik bir özellik taşımayan bu "yapıtları", içinde üretildikleri dinsel ve "büyülü" "bağlamlarına iade ederken" çok büyük bir nezaket örneği gösterdikleri görülmektedir. Oysa aynı toplumların estetik sayılamayacak bu özellikleri ciddi bir şekilde ele alınarak, bu kez de, onlar aracılığıyla batı kültürüne yaklaşma olanağı tanınsaydı belki de **yeni bir radikal bakış açısının** (yoksa genişletilmiş bir yeniden üretime yol açacak **içsel bir eleştirinin** değil) başlangıcından söz edilebilecekken; bu nesnelere estetik kategoriler aşılanarak müzelik olmaları sağlanmıştır. Materyalist yorumlama da zaten böyle yapmaktadır. "Sanat" yerine "ekonomi", "estetik virüs" yerine "üretim ve üretim biçimi" denilen virüs yerleştirildiğinde bir kültür için geçerli olanların virgülü virgülüne diğeri için de geçerli olduğu görülmektedir. Batı toplumuna özgü çelişkilerin çözümlemesi daha önceki toplumların (ya da Üçüncü Dünya'nın) anlaşılmasını sağlamadığı gibi, batının kendi çelişkilerini[20] bu toplumlara ihraç etmesinden başka bir işe de yaramamıştır, ya da bizim toplumumuza özgü çelişkilerin çözümlemesiyle, geçmişte kalmış toplumların anlaşılması arasında karşılıklı bir ba-

[20] Hatta kimi zaman çelişkiler yerine yalnızca **sonuç** yani üretici model kaktırılmıştır. Oysa çelişkiler de bu üretici modelin tanım ve işleyişinin bir parçası değil midir?

ğıntının varlığı konusunda Marx'la aynı fikirde olduğumuz söylenebilir - ancak biz bu işi her ikisinin de tarihi materyalizmle ne kadar **kısmi** bir ilişki içinde bulunduklarını gösterebilmek amacıyla yapacağız. İlkel toplumlar konusundaki körleşmenin nedeni, radikal ekonomi politik eleştirisindeki bir boşluktur. Tarihi materyalizm temellerini altüst edemediği ekonomi politik modelini (bu model diyalektik ve çelişkilerle dolu olsa bile) dünya boyutlarına taşıyarak onu yeniden devreye sokmaktan başka bir şey yapamamaktadır. Önceki toplumlara, olabilecek en "bilimsel"[3] yoldan yaklaşarak onları üretim biçimi adı altında "kendine benzetmektedir". Burada da burjuva toplumu döneminde başlatılmış antropolojik bir müzeleştirme girişiminin, bugün bu eylemin eleştirisi yoluyla, sürdürüldüğüne tanık olunmaktadır.

---

[3] En üst düzeydeki burjuva düşüncesi bile sahip olduğu modelleri (virüslerini) olabilecek en "nesnel" eleştirel epistemoloji görünümü altında ihraç etmektedir: "Eğer antropolojinin temel amacı nesnelleştirilmiş düşünceyle, ona özgü mekanizmaların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaksa, sonuç olarak bu kitapta güney amerikalı yerlilerin düşüncelerinin benim tarafımdan ya da benimkinin onlar tarafından biçimlendirilmesi aynı anlama gelecektir. Önemli olan insana özgü düşünce yapısının ya da birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki düşüncenin, karşılıklı yansıma yoluyla, geliştikçe daha iyi anlaşılan bir yapıya sahip olmasıdır. Böylelikle oradakiyle buradaki birleşerek, birbirlerine daha yakın olmalarını sağlayacak, bir kıvılcım ya da bir fitil alevi oluşturarak birlikte aydınlanabilirler. Bu aydınlanma ortaya bir hazinenin çıkmasını sağladığı takdirde, onu bölüşmek için bir hakeme gerek kalmayacaktır. Çünkü mirasın devredilmesi ve bölünmesinin olanaksız olduğu düşüncesi daha işin başlangıcında kabul edilmiştir." (Lévi-Strauss, "Pişmiş ve Çiğ").

İşte size liberal düşüncenin en uç örneği. Batı düşüncesinin öncelik ve etkinliğinin, insan düşüncesinin (Aydınlanma çağı antropoloji anlayışı sürüp gidiyor) evrenselliği adı altında en güzel şekilde korunması ve "diyalog"un sürdürülmesi. Ooo güzel rub! Tarafsızlıkda, diğerinin duyarlık ve entelektüel düzeyinin onaylanmasında daha ileri gidebilmek mümkün mü? Bu iki düşünceyi uyum içinde görmenin amacı ikisinin **karşılaştırılabilme** olasılığını kesinlikle ortadan kaldırmak, (bize ait) "nesnel düşünce ve ona özgü mekanizmalardan" bir kopuş ve yıkım unsuru olarak ilkellerin farklı olduklarını inkar etmektir.

IV
ARKAİK VE FEODAL YÖNTEM HAKKINDA

Köle

Marksist kuramda kölenin statüsü bugünden geriye doğru gidilerek ve ücretli işçiden yola çıkılarak çözümlenmektedir. Ücretli işçi kendine (ancak kendisine ait olduğu kişiliği değil) yabancılaştırabildiği işin ya da çalışmasının sonucu olan ürüne sahip olamamaktadır. Köle de işinin ya da ürünün sahibi değildir. Üstelik köle (**zaman içinde gelişecek olan**) bu iş ve işgücü arasındaki ayrımdan yola çıkılarak tanımlanmakta ve sonuçta iki unsurun da sahibi olan efendiye yabancılaşmaktadır. Öte yandan **tümdengelim yöntemine** başvurularak köleliğin özgünlüğünün, işgücünün sahibi olan efendiden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Oysa bu bir yeniden kaleme almanın analitik biçiminden başka bir şey değildir. Birbiriyle ilişkisi olmayan iki unsurun biraraya getirilmesi onların daha önceki durumlarını açıklayamaz - çünkü radikal ayrıma bakılacak olursa **onlar kesinlikle birbirlerinden ayrılmamışlardır.** Analitik iktidar kötüye kullanılmadığı sürece, bir ayrımlama sonucunda ortaya çıkması gereken şeyin, daha ortaya çıkmadan önce açıklanabilmesi mümkün değildir. Burada da iş/işgücü çizelgesi aracılığıyla yine ekonomik bir varsayım dile getirilmektedir. Simgesel özelliklere sahip efendi/köle ilişkisi, tarihsel sürecin "gerçek" çekirdeğini zaman içinde ortaya çıkaracağı (gerçekteyse, bu gerçeklik ilkesinin zorunlu kılacağı kuramsal model boyunca), bir tür zar gibi tasarlanmaktadır. Bu süreçte gözden kaçırılan bir şey varsa o da efendi/köle ilişkisinde değiş tokuşların yabancılaştırılmış-sömürülmüş bir iş-

gücüne indirgenemeyeceği gerçeğidir.

Özgür bir işçi olarak efendiden ayrı düşünülemeyen köle, efendinin (ya da işverenin) kendisinden bağımsız bir şekilde düşünülemeyeceği varsayımını içermektedir. Oysa ne biri ne de diğeri bir birey statüsü ya da bireysel bir özgürlüğün sahibi değildir. Birbirleriyle birer birey ya da bireysel açıdan özgür iki insan olarak karşı karşıya gelmemektedirler - ki bu yabancılaşmanın tanımıdır. Onlar arasında bir karşılıklılık ilişkisi vardır. - Aralarındaki ilişki bireyleşmiş iki özne arasındaki modern ve psikolojik özelliklere sahip tek yönlü-iki ilişki yani bireycilik/özgecilik (altrüizm) bağlamında bizim ahlaki yapımızı belirleyen bir ilişki değildir - bizim bildiğimiz anlamda (ekonomik ya da psikolojik) sözleşmenin henüz ortaya çıkmadığı, özgün değiş tokuş terimlerinin özerk özneler gibi kabul edilmediği bir **yükümlülüktür**, kısaca bir değiş tokuş ve yükümlülük düzenine ait bir ilişkidir. Bu düzeyde özerk bir değiş tokuş öznesi yoktur - öyleyse bunun adı özerk bir mala[22] dönüştürülebilecek (işgücü, gıda, korunma) bir değiş tokuş nesnesinden yoksun olan simgesel düzendir. Soyut değer ya da düşsel kimlikli öznelerin bir öneme sahip olmadıkları ikili bir yapı.

Özgür işçi ise kimliğini işgücü adlı aynaya bakarak bulmaktadır. İşgücüne sahip olmak demek - bir işçi olarak onu "özgürleştirmek" - **özel** bir birey olma hakkına yani yabancılaşmaya hak kazanmak demektir. Yabancılaşmak ama bunu işgücünü satarak değil onun sahibi yani bu işgücünü bir mal gibi "elinde tutan" kişi olarak yabancılaşmak. Çünkü olayın temeline inildiğinde kendi kendimin sahibi olmamı sağlayan şey bu haktan "mah-

[22] Ataerkil toplumda yaşayan ev kadınlarının "çalışması" konusunda da doğal olarak aynı sorunla karşılaşılmaktadır. Bu konuda da ne bir hukuki bireysellik, ne bir sözleşme, ne çalışmanın özerkleştirilebilmesi ve ne de karşılıklı bir yükümlülükten söz edilebilir. Bu yükümlülükleri bir işgücü uygulamasına (sömürüye) indirgeme isteğinin kökeninde de politik soyutlama vardır.

rum" bırakılmam (diğerlerinden yalıtılmış, özel bireye ait bir hak) değil midir? Efendinin bile köle üzerinde böylesine abartılı bir ayrıcalığın sahibi değildir çünkü efendi ancak köle ticareti başladığında herhangi bir mal gibi gördüğü ve kendisine yabancılaştığı kölenin "sahibi olmuştur".

Bu aşamanın çözümlemesi ticari ekonominin çözümlemesi demektir yoksa köleliğe özgü bir şeylerin değil. Kökene inildiğinde efendi/köle ilişkisinde **yabancılaşma** olanaksızdır - çünkü bireysel anlamda kendi işgücüne sahip olan işçinin ona yabancılaşabilmesine karşılık, efendiyle kölenin birbirlerine ya da kölenin kendine yabancılaşabilmesi mümkün değildir.

"Özgürleşme" her yerde birbirinden kopuşun içselleştirildigi, öznenin kimliğinin gelip üzerine yapıştığı soyut, öznel bir özün (burada işgücü) içselleştirilmesi şeklinde algılanmaktadır. Oysa kölenin böyle bir statüsü yoktur. Köle **bağımlı** bir konumdadır. Efendinin egemenliğiyse bizim bildiğimiz anlamda aşkın bir iktidar değil, efendi/özne ve köle/nesne (bu her öznenin diğeri için bir nesne anlamına sahip olduğu bize özgü rasyonel ve sözleşmesel değiş tokuş biçimidir) şemasıyla ilişkisi olmayan kişisel bir egemenlik anlamına gelmektedir. Bağımlıyı nesnelleştiremeyen egemenliğin, yabancılaşma ve sömürüden farkı, her zaman için bir karşılıklılık unsuru taşıyor olmasıdır.

Kölelik (ya da kulluk) ilişkisini bize özgü ekonomik ve psikolojik bir biçim olan nesne ve özneden yola çıkarak, her zaman, sömürü ve yabancılaşmanın en uç sınırı gibi (yeniden) yorumlama eğilimindeyiz. Ücretli iş aşamasına geçişi bir "özgürleşme" ve nesnel bir tarihi gelişme olarak görüyoruz. Oysa bu da tarih boyunca süregeldiği düşünülen soyut bir politik Devlet anlayışı üstüne oturtulan ve böylelikle tüm eski egemenlik biçimlerini irrasyonel olmaya mahkum eden, batılı insancıl rasyonellik anlayışının bir parçasıdır. Ancak egemenlik, iktidarın arkaik ve barbar bir biçimi değildir. İçerdiği soyut toplumsal ilişkiler ve yabancılaşma, sömürenler/sömürülenler, vs ilişkileri nedeniyle, ik-

tidar terimi yalnızca bize özgü bir toplumsal örgütlenme tipini kapsamaktadır. İktidar kavramını olur olmaz bir şekilde, aradaki farklılıkları da tarihsel açıdan bir takım geriliklere atfederek, eski egemenlik biçimleri üzerine yansıtmak, bu oluşumların, toplumsal ilişkilerin simgesel etkinliği konusunda bize öğretebileceklerini görmezden gelmek demektir.

Zanaatçı

Zanaatçının statüsü (köleden farklı olarak), hem "işgücünün" hem de "üretim araçlarının" sahibi olması nedeniyle, ücretli işçininkinden de farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Zanaatçı hem "üretim araçlarını", hem de "çalışma" sürecini denetlemektedir. Buna karşılık ürünün dağıtım ve tecimselleştirilme sürecine katılamamaktadır - bununla birlikte bu sonuncu saptama bütünüyle geçerli değildir. Çünkü üretim süreci, içinde yer alınan belli bir cemaat yani lonca aracılığıyla gerçekleştiriliyorsa, o zaman dağıtım ve tüketim sürecinin de içinde yer alınan cemaat (kendi kendine yetme, aile, aşiret, köy, mahalle) kapsamındaki kişisel ilişkiler aracılığıyla yürütüldüğü söylenebilir. Zanaatsal[31] üretim biçiminin tanımlanabilmesi için, bu belirlemenin, en az "üretim araçlarının kesin hukuki mülkiyeti" kadar önemli olduğu söylenebilir. Para bir araç olarak kullanıldığı zaman bile, söz konusu olan şey, zanaatsal değiş tokuş aşamasındaki ürün dola-

[31] Bizim ekonomi politik sistemine gelinceye kadar tüketim aşamasının şu ya da bu şekilde zanaatsal bir tipe sahip olduğu söylenebilir. Zanaatsal üretim sürecinin, zanaatçının işgücünün kullanım değerini şu ya da bu şekilde güvence altına alması gibi tüketen kullanıcı da ürünle kişisel bir ilişki kurarak doğrudan "kullanım değerine" ulaşmaktadır. Oysa bizim için tüketim adlı bu kişisel değiş tokuş bireysel aşamayla sınırlandırılmıştır (bununla birlikte bu aşama değişim değerinden kaçabilen ve bu yüzden bugün çok yoğun bir toplumsal ve psikolojik baskı altında bulunan bir aşamadır).

nımının kollektivite içindeki kişisel ilişkiler yöntemine uygun bir şekilde gerçekleştirildiği ve bu ortamda genel olarak ürünler malın bir eşdeğerlisi olmadıkları gibi, pazar açısından da bunları değiş tokuş eden insanların eşdeğerli bir statüye henüz sahip olmadıkları gerçeğidir. Özünde zanaatçılık: üreticinin yalnızca üretim sürecini değil aynı zamanda toplumsal ilişkileri de denetlediği, **"bütünsel sürecin grup tarafından belirlendiği"** ve her şeyden önce üreticilerle tüketicilerin aynı kişiler olup, gruba özgü karşılıklılık ilkesi aracılığıyla tanımlanan bir biçimdir. Bu durum dil aracılığıyla da açıklanabilir. Bir gruba özgü dil birileri tarafından üretilip diğerleri tarafından tüketilmez. Herkes aynı zamanda hem üretici hem de tüketicidir. Gerçekteyse ne üretici vardır ne de tüketici. Burada ortaya çıkan şey dil karşısında bireylerin eşdeğerli bir statüye sahip olmadıkları ve bunun daha çok **dil aracılığıyla**[34] anında karşılık verme imkanına sahip olunabilen bir değiş tokuş özelliği taşıdığı gerçeğidir.

İlkel armağan/değiş tokuş düzeninde mal dolanımının statüsü dilinkine benzemektedir. Bu mallar bir değer olarak üretilip tüketilmemektedir, işlevleri değiş tokuşun hiç durmadan sürüp gitmesini sağlamaktır. Malların bir kullanım amacı ve değerine sahip oldukları zanaatsal değiş tokuş düzenindeyse durum biraz değişiktir. Bununla birlikte burada da kişisel değiş tokuşa özgü, üretim ve tüketimin iki ayrı işlev gibi algılanmasını engelleyen, bir şeyler vardır. Aynı nedenler yüzünden demircinin çekiciyle, köylünün sabanı ya da toprağıyla olan ilişkisinden, "üretim araçlarıyla" kurulmuş bir ilişkiden bahseder gibi söz edilemez. Yine zanaatçının ürünüyle olan ilişkisi bir "üretici gücün" başka "üretici güçlere" uygulanması şeklinde algılanamaz. Nerede olursa

[34] Öyleyse dil (zanaatçı ya da ilkel insan için kullanılan aletin bir üretim "aracı" olmaması gibi) bir iletişim "aracı" değildir. Bireylerse dilin değiş tokuş alanı dışında kalan ayrı terimler gibi algılanamaz. İşte bu düzeyde dil simgesel bir biçimdir yoksa genelde kabul gören kodlanmış anlamlandırma işleviyle, yapısal özelliklere sahip olmasından dolayı değil.

olsun bunların ürün, araç ya da işlem aracılığıyla oluşturulan kişisel ilişkiden bağımsız bir şekilde düşünülemeyecekleri oldukça açık ve seçiktir. Yukarıda sözü edilen kategoriler ise durumun rasyonelleşmesini sağlamaktan başka bir şey yapmamaktadırlar.

Zanaatsal ürün konusunda zanaatçının "işin" ve "ürünün sahibi" olduğunu söylemek de yanlıştır. Çünkü zanaatçı "denetleyici" konumunda bulunan özerk yani üretimin dışında yer alan bir insan değildir. Ortaya çıkan "ürünün", sınai çalışma anlayışına ters düşen, somut bir çalışma süreci olarak tanımlanması yeterli değildir. Çünkü bu ürün **çalışmadan daha değişik bir şeydir.** Üreticilerin evreniyle tüketicilerin evreni birbirlerinden ayrılmadığından, bir işgücü ve bir ürün, bir nesne ve bir özne konumu arasında gerçek anlamda bir ayrım olamaz. Zanaatçının ürünüyle olan ilişkisi simgesel bir değiş tokuş şeklindedir. Bir başka deyişle zanaatçı kendinin bir "işçi" ve nesnenin de "kendi çalışmasının bir ürünü" olarak tanımlanmasını olanaksızlaştırmaktadır. Üzerinde çalıştığı malzemeyle arasında dur durak bilmeyen, her türlü üretici amacın dışında yer alan (malzemeyi sadece ve sadece kullanım ya da değişim değerine dönüştüren) bir alış veriş vardır. Burada bir şeyler değer yasasının denetiminden kaçmakta ve bir tür karşılıklı israf (ya da cömertlik)la karşılaşılmaktadır. Yine burada bir "yatırım" nesnesi olan her şey yitirilmekte, verilmekte ve geri alınmakta, harcanmakta, dönüşmekte ve yok edilmekte, ancak kesinlikle bir "yatırım"a dönüştürülmemektedir.

Bütün bu sorular, üretim şemasına saplanıp kalmış tarihi materyalizmin, sahip olduğu işlerle, ırksal farklılığa hiç dikkat etmeden mekanist ya da yapısal bir tarihsel-toplumsal belirleme yöntemiyle açıklamaya (eleştirmeye) çalıştığı sanat yapıtıyla bir açıklığa kavuşmaktadır. Bu açıklama kısmen zanaat yapıtı (etimolojiye göre "démiurgique" - demiurgos: *Yun* "Mimar", "Halk için çalışan" anlamında) için de geçerlidir. Yapıt ve iş arasındaki radikal ayrım, **yapıtın (ürünün) hem bir "üretim" hem de bir**

yok etme süreci olmasından kaynaklanmaktadır. Yapıt işte bu anlamda simgeseldir. Öznenin terkedilmesiyle ortaya ölüm, yitirme ve yokluk çıkmakta ve ön plana çıkarılan değiş tokuş yüzünden de özne ve nesne yitirilmektedir. Bütün bunların üretim ve çalışma kavramlarından yola çıkılarak anlaşılması olanaksızdır. Çalışma ya da değer yasası kimin tarafından yadsınmakta, değer nasıl yok edilmektedir? Sanat yapıtıyla birlikte, zanaat yapıtı bir ölçüde, özne ve nesnenin amaçlarının yitimiyle birlikte, yaşam ve ölüm arasındaki radikal uyumsuzluğu da içermektedir çünkü burada yalnızca değerin amacına önem verilmektedir.

Bu karşıt anlamlılık üretim evreninden -yani bizimkinden - silinip atılmıştır. Karşıt anlamlılığın başka alanlara yansıtılmasıysa kuramsal bir sahtekarlıktır - kendi oluşturduğu radikal çelişkiden kaçabilmek için nesnesini yok etmeye çalıştığı ölçüde de bu bir başarısızlıktır. Materyalist düşünce nesnesine zorla kabul ettirmeye çalıştığı bu sessizlik ve acımasızlığın izlerini taşımaktadır.

J.P. Vernant bize Yunan sitelerindeki bu demiurgos ve çalışmanın statüsü konusunda çok önemli bir dizi eleman "*Yunanlılarda Mit ve Düşünce*"-*Çalışma ve Teknik Düşünce* sunmaktadır.

Kent birliği görevlerin dağılımı, iş bölümü, işlevsel farklılaşma üzerine değil "philia" (yani çift olarak tanımlanan vatandaşların oluşturdukları politik cemaat) üzerine kurulmuştur. Çalışma insani ve toplumsal işleve sahip değildir. "Mesleğin ötesinde yer alan toplumsal bağ yalnızca (tekil anlamda değil ikişer ikişer yani birer çift şeklinde düşünülen- çn) vatandaşların birbirlerini karşılıklı olarak sevmeleri yoluyla kurulmaktadır". Burada işbölümü anakronik (çağa uymayan) bir terime benzemekte ve genel üretim düzeninde bir meslekle temsil edilmenin yanı sıra soyut rasyonel elemanların işlevsel bir farklılığa sahip olmalarını öngörmektedir ki, bu doğru değildir. İşbölümü gereksinim ve yeteneklere göre yapılmakta - her "iş" kendi özel uğraş alanıyla sınırlanmakta ve diğer "işlerle" yapılan karşılaştırmaya oranla de-

ğil, sadece amacıyla, kullanıcının gereksinimiyle doğru orantılı bir anlam kazanmaktadır. Çalışma eylemiyse yalnızca imal edilen ürünün kullanım değerine oranla bir anlama sahip olabilmektedir. Bu eylem üretici ve kullanıcı arasında şöyle ya da böyle bir ilişkinin oluşmasına yol açmaktadır. İkisi arasında sanki kişisel bir bağ, bir hizmet ilişkisi oluşmaktadır. "Kullanım değerinin bakış açısından baktığınızda ürünün kendini yaratan insani, somut çalışma eylemiyle bir ilişkisi yok gibidir. Tam tersine çalışma kullanıcının ürünle doğru orantılı olarak şu ya da bu gereksinimini gidermesi gereken bir eylem olarak değerlendirilmektedir". Demiurgos özelliğine sahip bir çalışma "değer" üretmez. Bu tür bir çalışma bir isteğin (kullanıcının gereksinimi) karşılığıdır ve bir karşılıktan başka bir şey de değildir. Nesne bir başkasının isteğine eklemlendiğinde ya da bu istek kendisine eklemlendiğinde bu ilişkinin dışına taşarak içinde dolanabileceği ve başka eşdeğerliklerin bulunacağı bir değer (biriktirilmiş çalışmanın sonucu) statüsüne sahip olmamaktadır. Sorun özetle şeylerden doğru bir şekilde yararlanmaktan ibarettir yoksa çalışma (üretim anlamına gelen poiesis her zaman kullanıma bağlı olmuş soylu etkinlik praxis'in karşıtı olmuştur. Yararlanan, kullanan ancak üretmeyen işte bu soylu kullanımdır) aracılığıyla dönüştürülmeleri değil. Sonuç olarak bu düzende hiçbir zaman "üretkenlikle" karşılaşılmadığını, görev dağılımının ise üretimi hiçbir zaman aynı miktar işle daha çoğunun elde edilmesi amacıyla örgütleyen bir araç gibi düşünülmediğini görmekteyiz. Aynı şekilde çalışma araçlarının "teknik" anlamda otomatikleşmesi de söz konusu değildir. Bu çalışma araçları bizim üretim araçlarımızın teknik statüsüne sahip değilllerdir, onların (tekhné'si=)zanaatı (meslek) bağımlıdır. Teknik konusunda, düşünsel açıdan, sonu olmayan bir gelişme anlayışına sahip değildirler.

Çalışma, üretim, üretici güç, üretim ilişkisi kavramlarının söz gelişi sanayi öncesi (bu unsurlar büyük ölçüde feodal ya da geleneksel örgütlenme biçimi için de geçerlidir) örgütlenmeyi açıklamada yetersiz kaldığı noktasında bütün bu veriler birbirle-

riyle çakışmaktadırlar. Bununla birlikte, üretimin önceliğine bir son vererek, onun, konuyla ilişkisiz bir bağlamda dayatılmaya çalışıldığını açıklayarak, bütün ağırlığı kullanıcının gereksinimleri ve amacına kaydırmaya çalışan Vernant'a bir noktada itiraz edebiliriz. Zaten serveti belirleyen de bu amaçtır. Toplumsal ilişki bu kişisel ilişki üzerine oturtulmuştur (yoksa anlamı olmayan bir üretim üzerine değil). Bu toplumda ilişki, bizim ekonomimizde olduğu gibi değişim değeri adını taşımak yerine, iki kişinin oluşturduğu kullanım değeri denilen şeyle anılmaktadır. Bizim açımızdan bu ilişki hizmet[25] tanımına denk düşmektedir. Ancak bu hizmet anlayışı büyük ölçüde bize özgü - ekonomik anlamda (değişim değeri basit bir işlemle kullanım değerine aktarılmaktadır) - psikolojik (üretici ve kullanıcı arasındaki ayrımı muhafaza edip, onları birbirleriyle sadece öznel bir ilişki içine sokan) kategoriler tarafından etkilenmittir. Çünkü bu durumda "şahsi" değiş tokuş: bütünüyle ekonomik [günümüzde de değiş tokuşların şahsileştirilmesiyle, örneğin eşit olarak görülen iki ekonomik özne arasındaki ilişkinin psikolojik açıdan (design) biçimlendirildiğine tanık olmaktayız] sayılabilecek bir değiş tokuş eylemini, ona bu türden bir yan anlam kazandırarak belirleyen psikolojik bir boyuttan başka bir şey olamaz. Burada "hizmet", kendisine ahlaki bir boyut kazandırılmış, bir yandan iki kişinin karşılıklı konumunu muhafaza etmeye, bir yandan da onu aşıp geçmeye çalışan, altrüist bir şemadan başka bir şey değildir.

Oysa simgesel karşılıklılık düşüncesi çok farklı bir şeydir. **Simgeselle psikolojik asla birbirlerine karıştırılmamalıdır.** Çünkü simgesel:

- üretici ve ürününün;
- üretici ve kullanıcının;

[25] Güncel kullanım değeri sistemini yeniden canlandırabilmek amacıyla, onu bir bahane olarak kullanan da zaten bu hizmet anlayışı değil midir? - bir başka deyişle bu bir kurmacadır (fiction). Yalnızca kullanım değeri aracılığıyla gerçekleştirilen şahsi bir değiş tokuş (bu bizim için bir kurmacadan başka bir anlama sahip olamaz) kurmacası.

- üretici ve onun "somut" özü olan: işgücünün;
- kullanıcı ve onun "somut" özü olan: gereksinimlerin;
- ürün ve "somut" amacı olan: yararlığın karşılıklı özerk konumlara sahip olamayacakları bir değiş tokuş ilişkisine sahiptir.

Simgesel ilişki ekonomi politik ve psikoloji alanında bir anlama sahip oldukları apaçık belli olan bütün bu ayrımları kesinlikle dışlamaktadır.

Kapitalist sistemin tüm olanaklarıyla değişim değeri yaratan soyut toplumsal çalışma. Bu formül bizim ekonomi politiğe aittir. Üretici ve kullanıcıyı doğrudan bir ilişki içine sokan ve bir kullanım değeri/ürün yaratan kullanım değeri/çalışma. Vernant'a göreyse bu zanaatsal üretimin formülüdür. Oysa bu da bir ekonomik formüldür. Hizmet konusundaki çağdaş ideolojik yaklaşım, genelde kullanım değerinin değişim değerini bir bahane olarak kullanması gibi, birinciden bir bahane ve destek olarak yararlanmaktadır. Oysa simgesel değiş tokuş **her iki** formülün de sorgulanmasına neden olmaktadır. Vernant, ikinci formülle, zanaatsal biçimin özgünlüğünü kısıtladığı ölçüde, kesinlikle simgesel yani daha önceki toplum biçiminde ekonomik olana indirgenmesi olanaksızı da gözden kaçırmaktadır.

Köle ya da zanaatçının (kölelik ya da feodal biçim/zanaatsal) materyalist bakış açısı doğrultusunda yeniden yorumlanması, gerçekte bu baskıcı şemalardan yola çıkılarak "özgürlük" ve aşıp geçme şemaları oluşturulmasına neden olduğundan, vahim sonuçlara yol açmaktadır. Kölenin, işgücü elinden alınmış terimleri kullanılarak yeniden yorumlanmasının ve bu iş gücünün "özgür" işçi tarafından yeniden ele geçirilmesinin insanlık açısından bir gelişme gibi algılanmasına nasıl yol açmış olduğunu; günümüzde de her nasılsa üretim güçlerinin (bizim batılı rasyonel düşünce yapımız ve keza marksizm için özgürlük ideolojisi bir kaçış noktası gibi algılanmaktadır) gelişmesi sayesinde aşılıp geçilmiş olan köleliğin nasıl bütünüyle barbarlığa atfedilmiş olduğunu gördük.

Zanaatçının "kendi işi ve üretiminin sahibi", "çalışma sisteminin öznesi" (Rolle, "*İş sosyolojisine Giriş*") gibi algılanması sonucunda ortaya **üretken çalışmanın altın çağı** olarak adlandırılan bir ütopya çıkmıştır. Oysa çalışma diye bir şey yoktur. Yalnızca iş bölümü ve satılan bir işgücü vardır. Çalışmanın gerçek tanımı kapitalist olandır. Çünkü ancak bu çalışma tanımından yola çıkıldığında, kapitalist sürecin zanaatsal alternatifi olan ve **çalışmadan başka bir şey olmayan** bir çalışma illüzyonuyla, sürecin bütününe el konularak, ilişki kurulabilmektedir. Gerçekteyse bu düşsel bir alternatiftir çünkü zanaatsal üretim biçimi içinde yer alan simgesele değil, egemenlik ve üretim özerkliği terimlerine başvurularak gözden geçirilip, düzeltilmiş bir zanaatçılığa gönderme yapmaktadır. Halbuki bu anlamsız bir egemenliktir çünkü zanaatçılığı iş ve kullanım değeri terimlerinden yola çıkılarak yapılan bir tanım içine hapsetmektedir. Yaptığı işi "denetleyen" biriyse bu temel çelişkiyi idealleştirmekten başka bir şey yapamaz. O **kendi efendisine dönüşmüş** bir köledir. Efendi/köle çifti bir yabancılaştırma dizgesi olma işlevini yitirmeden aynı birey tarafından içselleştirilmektedir. Kendi kendinin "sahibi" olan bu kişi, kendi kendinden yararlanabilir. Bireysel üreticilik düzeyinde bu bir öz yönetimdir (autogestion) - oysa öz yönetim, üretici yönetimin biçimsel dönüşüme uğratılmış biçiminden başka bir şey değildir. Günümüzde kendisine kazandırılmış olan o kollektif görüntüsüyle toplumsal-üreticiliğe altın çağını yaşatmaktadır. Oysa zanaatsal öz yönetim "workmanship içgüdüsünün" yüceltildiği en üst aşamayı, yani küçük bireysel ürcticinin altın çağını yansıtmaktadır.

Zanaatçılık konusundaki bu nostaljik yaklaşım birkaç entelektüel estetin marifeti olamaz. Ücret artışı düzeyini aşan tüm işçi istemleri ya çalışma sürecini ya da ürünü kendi hesabına geçirme yönündedir. Çalışma koşulları, "job enrichment" (mesleki bilgi ve becerinin artırılması), çalışma zinciri denilen (bant) sistemin (in) sorgulanması, çalışma yükü ve yatırımların denetimi, vs şeyler aracılığıyla asıl amaçlanan hep yeniden bir "çalışma sistemi öznesi" olabilmektir. Proudhon daha o zamanlar: "İmalat süreci içinde çok değişik işlevleri yerine getiren işçinin yeniden tüm sürecin efendisi haline gelebileceğini" tasarlamaktaydı. Bu-

gün bu isteğin bireyselleşmiş [bu istek bugün "ev içi meşgalesi" (her işi becerme) ya da neo-zanaatçılık adı altında karaya vurmuştur], cemaatlaşmış ya da kollektifleşmiş olması yine çalışmaya sahiplenme idealiyle, bu idealin yüceltilmesinden kaynaklanmaktadır. İşçinin özerkliği adı altında, bu ideal, çalışma ilkesinin sonsuza dek yüceltilmesini amaçlamaktadır. Sınai sistem ve çelişkilerinin gölgesinde, bir kez içselleştirilen cinsel **işlevle**, bir zevk **üretim aracı** haline gelen **vücud** adlı bu çağdaş ideal, aynı zamanda herkesin yeniden kendi vücudunun efendisi olma ve zevk alma özgürlüğüne sahip olduğu bir yerde, bilinçli olarak sahiplenilen, vücut ve cinselliğin de çağdaşıdır. Burada da altın çağını yaşayan işlevsel ve üretken bir Eros'la karşılaşılmaktadır. Her açıdan bu bir baskıcı[*] yüceltmeden kurtarma girişimidir. Üretim sürecinin egemenlik altına alınması da bir devrim midir? Bu çok zayıf bir olasılıktır! Özerk olsa da olmasa da, (bireysel ya da kollektif bir şekilde) kendi efendisi olsa da olmasa da üretim sürecine yüceltilmiş bir Eros kazandıran çalışma, öz yönetim fantazmı denilen sürece de, yüceltilmesine bilinçli bir son verilmiş, baskıcı bir Eros kazandırmaktan başka bir şey yapmamıştır.

[*] Adı ister özerk bir etkinlik olarak boş zamanları değerlendirme fantazmı, isterse bütünüyle teknik bir bölümlenmeye dayanan toplumsal bir saydamlık (gerçeklik) ideali olarak çalışma olsun, her ikisinin kökeninde de aynı şemanın bulunduğu görülmektedir. Hatta Marx'ın iş bölümü ötesi konusunda: "Üretimi genel olarak düzenleyen komünist toplum bana bugün bu işi, yarın şu işi yapma olanağını tanımaktadır. Örneğin, aynı gün içinde çoban, avcı, balıkçı ya da eleştirmen olabilirim. Sabahleyin ava, öğleden sonra balık tutmaya çıkabilir, akşamda hayvanlarla ilgilenebilir, keyfime göre eleştiri yapabilirim" sunduğu bakış açısı zanaatçılık anlamındaki bireysel özerklik statüsünün **çok işlevli** uzantısından farklıdır. Bu bir sahiplenebilme ve özgürlük idealidir. Öznenin ortaya çıkmasına neden olan ideal. Bu, liberal burjuva düşüncesinin olumlu yanlarına karşı çıkmayan, insani bir projedir. Bu arada "genel üretim" düzenini kimin derleyip toparlayacağını bilen biri var mı?

Epistemoloji IV:
Marksizm ve bilgisizlik

"Gelişen üretim güçlerinin bütün toplumlarda önce üretim ilişkilerini ve ardından da siyasal, hukuksal, dinsel, vs olanı belirlemiş olduğu düşüncesi, bütün toplumlarda insanı etkinliklerin benzer bir şekilde eklemlenmiş olduğu gibi bir düşüncenin yanı sıra teknik, hukuk, politika ve dinin zorunlu olarak bunlardan ayrı bir şekilde ele alınabileceklerini öngörmektedir ki - bu da bizim toplumumuza özgü ve onun dışında zorunlu olarak bir anlama sahip olması gerekmeyen yapılanmanın tüm tarihe mal edilmesi anlamına gelmektedir. " (*"Sosyalizm ya da Barbarlık"*, Cardan) Bu sözler bizim içeriklerden çok çözümlemenin biçimini, şu ya da bu sonuçtan çok, ister geleneksel isterse marksist (bundan böyle marksizm geleneklerimiz arasında yer almaktadır) olsun, bir kod tarafından yönetilen gizli hiyerarşilerle, ayrımlayıcı karşıtlıkları, ayrı işlevleriyle, gizli kalmayı sürdüren kategorilerin diyalektik yapılanması anlamına gelen "bilimsel" girişimin bizzat kendisini - gelişme sürecinin merkezini çepeçevre saran belirleyici aşama - hedeflemekle birlikte, bu işten **koda özgü** iflah olmaz bir **etnosantrizmin** kazançlı çıktığı eleştirimizin bir özeti gibidirler. Bunlardan feragat edebildiği ölçüde bilimsel ve anlaşılır olmayı becerebilecek bir "materyalist" çözümlemenin ancak kendi kodu sayesinde anlaşılabildiği görülmektedir. Öncelikle kodu yeniden üretmeye yönelik bu "anlaşılırlık" aynı zamanda nesnesini baskı altına alıp, farkına varmaksızın onu bilince özgü gerçeklik alanının dışına itmekte ve kendisine karşı bütün bir savunma ve bilgisizlik sistemiyle donanarak - karanlık bir sokakta şu anahtarını yitiren adamın onu, bulabileceğim tek yer dediği, gaz ocağının altında araması gibi. Keza tarihi materyalizm de önceki toplumları kendi eklemlenme biçimlerinden yola

çıkarak anlamayı becerememiştir - **hayali** anlamlar üretmektedir. Oluşturduğu yapay bir üretim biçimi ışığı nereyi aydınlatabilmişse tarihi materyalizm de ancak oraları keşfedebilmiştir.

Bu bilgisizlik önemsiz ve nihayetinde ikincil bir hata olarak nitelendirilemez (geçmişte yaşamış toplumlar konusunda yapılmış bir hatanın, politik ya da kuramsal açıdan bugün bizim toplumumuz hakkında yapılan yanlış bir yorumlamadan daha az ciddi olduğu düşüncesi insanın aklına gelebilecek güncelleştirilmiş en ırkçı düşünce biçimidir. Bir toplumu ezmeye çalışan başka bir toplum nasıl özgür olamazsa, başka bir kültür konusunda yanılan bir kültürün kendi hakkında yanılması da kaçınılmazdır - bu yaklaşımın, Marx'ın çelişkilerin çözümlendiği düzey ve diğer toplumların özgünlüğünün kavranması denklemiyle formüle ettiği şeyi bir başka şekilde ifade etmekten başka bir anlamı olamaz). Gerçekten de "tarihsiz toplumlar"dan başlayarak arkaik ya da feodal oluşumlara kadar giden bu bilgisizliğin **kapitalist oluşumlar konusundaki kuramsal, politik ve stratejik bilgisizliği de** beslediği görülmektedir - modern toplumların stratejik yapılanmalarını açıklama konusunda yapmış olduğu bir hata tarihi materyalizmin, daha önceki toplumsal oluşumların simgesel örgütlenmeleri konusunda yaptığı açıklamaların da yetersiz olduğunu göstermektedir. Tarihi materyalizmin "yapacak çok daha önemli işleri olduğunu", örneğin kapitalist ekonomi ve üretimle ilişkilerinin eleştirisi dururken, onun, ilkel toplumlar, akrabalık, dil ve simgeselle uğraşacak durumda bulunmadığını söylemek hiçbir işe yaramayacaktır. Bütün bu alanlarda sürüp giden ve bilgisizliği nedeniyle kendi nesnesini elinden kaçıran tarihi materyalizmin, **titizliği göz önüne alındığında,** bu yanlış ve ihmallerden sorumlu tutulması gerektiği görülmektedir. Baskı altına alınmış ve gizlenmiş çelişkileri onun çözümlemesi gerekirken, tam tersine tarihi materyalizmin bu çelişkiler aracılığıyla çözümlendiği görülmektedir. Burada sözü edilen şey kaza sonucu ortaya çıkan ya da bağışlanabilecek türden bir hata değildir. Tarihi materyalizm kapsamında ortaya çıkan tüm **politik irade hayalle-**

riyle, tüm rasyonalist politik illüzyonların kökeninde simgeselin baskı altına alınması düşüncesi vardır.

Cardan'dan yola çıkarak sunulabilecek en radikal varsayımı sunabilir yani bu kategorilerin bizim toplumumuz dışında hiçbir anlama sahip olmadıklarını ve **belki de bizim için bile aslında bir anlama sahip olmadıklarını** söyleyebiliriz. Kopukluk (onların analitik, hatta "bilimsel" etkinliklerinin gücü de zaten buradan kaynaklanmaktadır) ilkesi üzerine oturan gerçeklik ilkemiz tarafından belirlendikleri sürece, bu kategoriler, simgeselden kopuş çizgisi üzerinden ya da (bu neresi olduğu belirsiz yer yani ütopya) üretim biçiminin iç çelişkileri ve ekonominin ötesinde (ya da berisinde) kalan bir yerlerden gözlerimizi kamaştırmaya devam edeceklerdir. Materyalist mantık, sistem içinde diyalektik ya da yapısal terimlerle açıklanabilen çelişkilerin, sistemi oluşturan bu kopukluğun **semptomlarından** başka bir şey olmadığını görememektedir. Temelde bir kopukluk anlamına gelen çelişkiler /semptomlar düzeyindeki bu mücadeleye politik açıdan değinilmemesi, sistem ve çelişkilerinin genişletilmiş bir üretimine yol açmaktadır. Üretim biçimindeki "diyalektik" devrim semptom özelliklerine sahip bir kopukluk söylevinden başka bir şey değildir. Genelde ideoloji, kültür, dil ve simgesel süreçleri açıklamayı beceremeyen ve yalnızca ilkel toplumları değil, bizim toplumlarımızdaki radikal kopukluk ve bunun sonucunda giderek büyüyen radikal yıkıcılığı (subversion) açıklama konusunda da başarısız olan tarihi materyalizmin görmeyi reddettiği şey de zaten budur.

V

MARKSİZM VE EKONOMİ POLİTİK SİSTEMİ

Öklit geometrisi türünden bir tarih anlayışı mı?

Tarihi materyalizm kapitalist toplumun egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır - üretim dünyası ve sınıflararası mücadelenin son bölümünde karşılaşılan çelişkilerin apaçık bir şekilde güncelleşmiş oldukları aşama. Tarihi materyalizm ekonomi politiğin son evresini açıklamaya çalışmakta ve onun defterini dürmek istemektedir. Evrensel düzeyde kuramsal ve pratik bir akıl oluşturarak;üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin diyalektiğiyle, olumluluk ve olumsuzluk arasında süregiden bir tür homojenleşmiş çelişki mantığı olmak istemektedir. Bütün bunların yanı sıra tarih kavramı da kapitalist üretim biçimiyle birlikte, bu evrensel sürecin sona ve hakikate ermiş olduğu düşüncesi üzerine oturtulmaktadır. Tarihi materyalizm önceki üretim biçimlerini asla özerk ve somut bir şekilde ele alıp açıklamamaktadır. Tarihin durabilmesi mümkün değildir demektedir. Diyalektik önceki toplumları, aynı zamanda biriktirmeye dayalı bir üretici süreç olan devrim sürecinin ard arda gelen evreleri olmaya mahkum etmektedir. Bu acımasız mantığın elinden kaçamayan kapitalist üretim biçimi hem toplumsal servet ve toplumsal ilişkilerin üretiminde temel bir çelişkiye yol açmış olan diğer üretim biçimlerinin hem de toplumsal yaşam koşullarını **gerçek anlamda** çöz-

me olanağı tanıyan bir ayrıcalığın sahibidir. Daha önceki toplumsal oluşumlarda insanlar toplumsal ilişkilerle, maddi serveti aynı anda bilinçsiz bir şekilde üretmekteydiler - oysa kapitalist üretim sayesinde aynı anda gerçekleşen bu ikili üretimin farkına varan toplumlar onu bilinçli olarak denetim altına almayı düşünmektedirler. Halbuki böyle bir sorunları ya da bu türden sorular sorma alışkanlığı olmayan önceki toplumların bu sorunu çözebilmeleri olanaksızdır. Çünkü tarihi tarih, üretim biçimini de üretim biçimi gibi algılamadıkları için tarihin sonundan haberdar olabilmeleri de mümkün değildi - işte bu yüzden onlar geçmişte yaşamış toplumlar olarak adlandırılmaktadırlar. Onların hakikatı kendilerini aşıp geçen ve gelecekte ortaya çıkacak bir tarih kavramı ve içeriğiyle, maddi üretimin belirlediği toplumsal ilişkinin içine gizlenecektir - çünkü bu üretim biçimi denilen kavramın ortaya çıkışı kapitalizmle kapitalizm eleştirisinin son aşamasına rastladığından, geçmişin açıklamasıda bu yoldan yapılabilmektedir. Öyleyse kapital bir amaçtır ve tarihin bütünü kapitalin ortadan kaldırılması adlı bu son aşamanın içine tıkılmak istenmektedir. Bir başka deyişle kapitalizm: gerçek terimlerle eleştirisi yapılabilen tek üretim biçimidir - bu yüzden defteri kesinlikle bir devrim tarafından dürülmelidir.

Bütün bunlar şu iki postulata dayandırılmaktadır:

– Belli bir tarihsel gelişme süreci daha önceki tüm toplumları da kapsamakla (bir üretim biçimi, çelişkiler, bir diyalektik) birlikte, diğer toplumlar, bu kavramı üretip, aşamamışlardır.

– Çözümün kesinleştiği an bu sürecin (kapitalist oluşum koşullarına bağlı olan eleştirel kavram üretimi) bilincine varılmış olduğu andır.

Bu açıklamaların hepsinde kesinlikle Hegel'i anımsatan bir şeyler vardır. Örneğin, ekonomiyi belirleyici sürece dönüştüren bir tür zorunlu asal çelişkinin, - daha önceki toplumsal oluşumlarda "nesnel" bir şekilde yer alan her şey - kuramsal düzeyde bu çelişkiyi oluşturabilecek (tarihi materyalizm) söylevle aynı anda ortaya çıkıp çıkmadığını tartışabiliriz. Bu nasıl bir raslantıysa,

üretim biçimi **gerçek** bir olguya dönüşebilme şansını ancak ortaya **kuramını** oluşturacak biri çıktığında yakalayabilmektedir. Sınıflararası mücadeleyse bilimsel ve nesnel anlamda kendini açıklayabilecek bir kurama ancak açık ve seçik olarak algılandığı bir evrede (oysa önceki toplumlarda bilinçsizce ve dolaylı bir şekilde yer alan sınıf mücadelesi yalnızca ideoloji üretebilmekteydi) raslantısal bir şekilde kavuşmaktadır! Kendisine karşı konulamayan bu haddinden fazla çekici çakışma, Hegel'de zirveye tırmanan ve tarihin tümüne geriye yönelik olarak ışık tutan Us adlı efsanenin katetmiş olduğu o hegelci yöntemi anımsatmaktadır.

Çözümleme ve "nesnel gerçeklik" ("komünizm gerçeğin ta kendisidir") arasındaki bu çakışma bizim kültürümüzün, tüm diğerlerine oranla evrensele, tarihin sonuna ya da hakikate en yakın kültür olma ayrıcalığına sahip olduğu iddiasının materyalist versiyonundan başka bir şey değildir. Bu biriktirilmiş ve günü geldiğinde açıklanmış çizgisel zamanın tersine çevrilemezliği üstüne oturtulmuş bu rasyonalist eskatoloji (insanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlatmaya çalışan tanrı bilimi kolu) kesinlikle bilim tarafından üretilmiştir. İki bilimsel fantazm vardır. Biri: kendi dışında kalan her şeyi anlamsız bir tarih öncesi bilgi alanına gönderen "epistemolojik kopuş", diğeriyse bu birinciye koşut olarak ayni anda ortaya çıkan çizgisel bir birikim sürecine uygun bilgidir ki, bu da hakikatin tek bir bütüne dönüştürülmesinin nihai amaç olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım batılı toplumların diğer toplumların hepsinden daha üstün oldukları ve üstün bir yaşam düzeyi hakkına sahip olabilecekleri gibi bir düşünceye kapılmalarına neden olmaktadır - diğer toplumlardan sonra ortaya çıkmış olduklarından **göreceli olarak** onlardan daha ileri oldukları için değil, bilim ya da tarihe özgü nesnel uyum **kuramının** sahibi olarak **kesinlikle** daha gelişmiş oldukları için amaçları: **evrenseli** tarihsel açıdan geçmişi de kapsayacak (retrospektif) şekilde yansıtarak daha önceki toplumların bilimsel açıklamasını yapmaktır.

Tarihi materyalist açıdan ele alan kuram da bu ideolojiden kaçamamaktadır. Bu kurama göre nesnelleşme, tarihi hakikate ulaşma ve devrimci çözüm anı gelip çatmıştır. Bunlar bahane edilerek örneğin büyü ya da simya konularında araştırma yapan bilimi aşağılama; geçmiş toplumlar konusunda bir çocuktan fazla bilgi sahibi olmadığı halde nesnel bilgi adlı bir mukadderatı ileride ortaya çıkacak bir hakikatten koparma yetkisi nereden alınmaktadır? "Tarih Bilimi"ne gelince hangi yetkiye dayanarak önceki toplumları gelecekte ortaya çıkacak bir tarihle, önem verdikleri büyü, farklılık ve anlamdan koparıp alarak, açıklamasını yalnızca bizim yapabildiğimiz, nesnel bir gayeye sahip üretim biçiminin altyapısal gerçekliğine iade etmektedir? Marksist çözümlemenin zirveye ulaştığı nokta **sahneye koyduğu tarihin** - bir başka deyişle her şeyin hep üst üste yığılarak biriktirilmiş bir hakikat, belirleyici bir süreç, tersine döndürülmesi olanaksız bir tarih anlayışı açısından değerlendirilerek, ileriki bir tarihte aydınlatılacağı düşünülen bir süreç - tüm çelişkilerini aydınlattığı noktadır. Böylelikle tarih mekana dayatılan birleştirici, gelişigüzel bir yapıya yataklık eden Rönesans'a özgü klasik ve rasyonel perspektifdeki kaçış noktasının eşdeğerlisine benzetilmektedir. Bu durumda tarihi materyalizm bu tarihin öklit geometrisini andıran bir karşılığından başka bir şey olamaz.

Bizim batılı kültürümüz ancak sonu gelmeyen bir biriktirme (üretim) ve diyalektik süreklilik (tarih) gibi iki ilkeyle, hakikat (bilim) ya da devrim (tarihi materyalizm)in, üretim ve tarih adlı **aynadan, şu** gelişigüzel **kod aracılığıyla** ayrıcalıklı bir dönem gibi yansıtılmaları sayesinde evrenselleşebilmiştir. Muazzam bir yansıtma gücüne sahip olan bu simülasyonla, içbükey (ya da dışbükey) tarih ve üretim kavramları olmadan her türlü ayrıcalığını yitiren çağımız (bilgi)yle ilgili her hangi bir terim ya da (toplumsal) hakikati de daha iyi açıklayamamaktadır.

Üzerinde durulan şey tarihi materyalizmin Sirius'a (yaydığı ışık zayıf, kendisi çok yoğun anlamında) özgü bir bakış açısından yola çıkılarak değerlendirilmesi değildir. Söz konusu olan

şey tarihi materyalizmin (üretim biçimi tarafından diyalektik hale getirilmiş tarih) bizzat kendisinin Sirius'a özgü, yani bizimki de dahil olmak üzere tüm toplumsal oluşumları indirgeyici, ideal bir bakış açısı sunup sunamadığıdır. İşte bu yüzden yola **etnolojik indirgeyicilik**'ten çıkmak ve işi, kendine evrensel bir kod (hakikat, kuram ve gerçeklik adı ya da "eleştirel" kuram ve "gerçek" çelişkiler adı altındaki birleşme bu kodun stratejik elemanıdır) dayatma ayrıcalığına kadar götürmüş olan kültürümüzü **materyalist eleştirisiyle birlikte** çözümlemek gerekmektedir.

Marx'tan yola çıkan Althusser ise, bilimin bilinçte hazır ve nazır, hakikatin ise kendini olgularda apaçık bir şekilde sunduğu şu tarihin "belli" bir dönemi (bizimki) olarak nitelendirilebilecek bir kuram geliştirmektedir. Althusser, daha önceki üretim biçimlerine karşılık kapitalist üretim biçimi (bizim için-çn) "bilimsel soyutlamaların ampirik gerçeklikler olarak yer aldıkları istisnai bir armağan"dır demektedir. "Ekonomi politik biliminin ortaya çıkmış olduğu bu tarihi dönem göz göre göre yaşanmış deneyim yani varlığı olguda apaçık bir şekilde farkedilen öz ya da özün şimdiki zaman dilimindeki kesitine bakılarak yapılan okumayla ilişkilendirildiği görülmektedir - insanlık tarihinin belli bir dönemine ait öze ait genel ticari üretim yani mal adlı kategori hem bir olmazsa olmaz olasılık koşuluna, hem de deneyimin doğrudan algılandığı içkin bir veriye benzemektedir. "Bu sözler bizi Marx'ın Aristo'dan yapmış olduğu değer çözümlemesi ve maymunun anatomisi alıntısına : "Deneyim ürünü **bilimsel** bir gerçeğin ortaya çıkabilmesi için, ticari üretimin bütünüyle gelişmiş olması gerekmektedir. . . "e kadar götürmektedir. Eğer marksist söylev bu epistemolojik kopuş süreci içinde bir bilim olarak ortaya çıktıysa, bu kopuşun ancak, çalışmanın yarattığı ürünlerin genel biçimini "mal'ın" temsil ettiği bir toplumda" (Kapital, s. 75) mümkün olabileceği söylenebilir. Buradan yola çıkan Althusser ise: "Somut gerçekliği sayesinde bugün bilincine varılmış olan kapitalist üretimi belirleyen eylem özeleştirisidir. Böylelikle içinde yaşamakta olduğumuz dönemin geçmişe mal edilmesinin kökeninde artık kesinlikle ideolojinin değil gerçek bilginin

bulunduğunu anlıyor ve bugünün geçmiş üzerindeki yasal epistemolojik önceliğini kavrıyoruz" demektedir.

Bu marksist/bilimsel konuma iki şekilde itiraz edebiliriz:

1.] Belli bir tarihsel süreç sayesinde ortaya çıkabilmiş olan bu epistemolojik kopuşun, bu sürecin bilimsel çözümlemesine olanak tanıdığını, bununla birlikte "eleştirel" bir kopuştan çok kısır bir döngüye benzediğini söyleyebiliriz. Malın genelleştirilmesiyle ortaya çıkabilen tarihi materyalizm, ürettiğimiz tüm toplumsal anlamların yine bu genelleştirilmiş biçim niteliğine sahip mal (ya da üretim biçimi veya tarihsel diyalektik - kısır döngüleşme sürecini anlamamızı sağlayan kavram önemsizdir çünkü bu "bilim", o kopuş noktasından yola çıkarak kendini üreten olgular arasındaki raslantı koşullarını ve ortaya koyduğu bilimsel modeli betimlemekten başka bir şey yapmamaktadır) tarafından belirlendiğini anlatmaya çalışmaktadır. Bu diyalektik bir açıklama mıdır? Kesinlikle hayır. Rasyonel (kendisininki) le, gerçek arasındaki uyum sayesinde somutlaşan bir modelin doğruluğu denetlenmektedir (sağlaması yapılmaktadır). Gerçekteyse üstünlüğünü bu kopuş sayesinde sergileyebilen marksizm de her "bilim" gibi, ortaya çıkış sürecinin rasyonelleştirilmesiyle elde edilen bir rasyonellik ilkesi anlamına gelmektedir.

2.] İleri sürdüğü bu gerekçeye (belli bir tarihsel gelişme üzerine oturtulmuş bilimsel bir söylev olma iddiası) dayanarak tarihi materyalizme itiraz etmek yerine, bu gerekçenin haklılığını, Marx zamanında, henüz bir genel geçerlik kazanmamış olan malın **Marx'tan bu yana** uzun bir mesafe katetmiş olduğunu, öyleyse bilimsel bir açıklama yapabilmek, gerçeği söyleyebilmek için Marx'ın doğru bir **tarihsel** konumda bulunmadığını ekleme koşuluyla kabul edebiliriz. Bu durumda karşımıza, marksizmi ticari üretimin aşılıp geçilmiş olduğu bir aşamanın kuramı **öyleyse** bir ideoloji olarak dayatacak bir başka kopukluk çıkacaktır. **En** azından bilimsel olma iddiası güttüğümüz takdirde!

Birinci durumda, yinelenebilme özelliği sayesinde kendi kendini doğrulayan, **uyduruk** ve kendine saygı duyan herhangi bir modeli andıran marksist modele ait kavramların (tarih, diyalektik, üretim biçimi, vs) geçerliğini tümüyle reddediyoruz. Biçimsel yaklaşımı reddedilen bir tarihi materyalizmse ideolojiye benzemektedir. İkinci durumdaysa marksist ekonomi politik eleştirisinin temel **biçimini** muhafaza etmekle birlikte, **içeriğini** genişleterek maddi üretimin ötesine yayıyoruz. Bu varsayımda Marx'tan bu yana üretim güçleri ya da (gereksinimler, bilgi, cinselliğin yanı sıra göstergeler üreten tüketim gibi, üretici güçlerin kendisiyle bütünleştiği ya da bütünleşme yolunda olduğu) ekonomi politiğin muazzam bir alana yayılmış olduğunu kabul edebiliriz. Özetle "altyapı"da o kadar çok yenilik vardırki, alt/üstyapı ayrımı anlamını yitirmiş ve bugün her düzeyde çelişkilerle karşılaşılmaya başlanmıştır. Kapitalist evrende, marksist çözümlemenin açıklayamadığı, radikal bir değişim olmuştur. Bugün ölüp gitmek istemeyen bir marksist çözümleme, Marx'tan bu yana beceremediği şu 'kendi içinde devrim yapma' sorununu çözmelidir.

Bu varsayım, her şeyin hala kavramsal (ancak genelleştirilmiş) bir ekonomi politik eleştirisi ve ekonomist eğiliminden radikal bir şekilde kopartılarak tüm alanlara yayılmış bir tarihi materyalist (üretim süreci) perspektif çerçevesinde açıklanabileceğini savunduğu için, birinci varsayımdan ayrılmaktadır. Sağlıklı bir varsayıma Marx'ın düşüncesinin ulaşabildiği en son noktayla ulaşılamaz. Üretici güçlerin bu boyutlara varmasıyla radikalleşen kavram sahip olduğu o eski anlamını yitirebilir. Genelleştirilmiş ekonomi politikle karşı karşıya getirildiklerinde, tarihi materyalizme ait: bu alt/üstyapı, ideoloji, üretim ilişkileri diyalektiği, artı değer, sınıf ve sınıf mücadelesi gibi temel kavramlar hangi anlama gelmektedirler? **İçinde doğmuş oldukları tarihsel evreyle** aralarında böylesine bir uyum olduğu için mi, bugün kendilerinden yararlanabilmek giderek olanaksızlaşmakta ya da bizim için giderek mistik bir anlama sahip olmaktadırlar?Ekonomi politik **maddi** üretimi sürecini belirleyen kuramdan kopartıp

alınamıyorsa, bu durumda, ekonomi politiğin marksist eleştirisi de genelbir kuram olarak kabul edilemez.

Ekonomi politiğin üçüncü evresi

Felsefenin Sefaleti başlıklı metinde Marx, değişim değeri sisteminin bir tür soy ağacını sunmaktadır:

1.] (Örneğin arkaik ya da feodal oluşumlarda) maddi üretimin yalnızca işe yaramayan bölümü değiş tokuş edilmektedir. Çok geniş alanlar değiş tokuş ve mal evreninin dışında kalmaktadır.

2.] "Sınaileşmiş" maddi üretim (kapitalist ekonomi politiğe ait) değiş tokuş tarafından tamamıyla (yabancılaştırılmaktadır).

3.] Değiş tokuş süreci içinde yer alamayacağı (yabancılaştırılamayacağı) ifade edilen (bölüşülen ancak değiş tokuş edilmeyen) - erdem, sevgi, bilgi, bilinç - şeyler bile değişim değeri evrenine doğru çekilmektedir. Bu: "genel bir çürüme", "evrensel bir nüfuz ve yetki satımı", "kesinleşmiş ticari değerlerinin öğrenilebilmesi için her fiziki ya da ahlaki nesnenin pazara götürüldüğü" bir dönemdir.

Bu şema Marx'ın bile öngöremeyeceği kadar açık ve seçiktir. Birinci ve ikinci dönem arasında ortaya kapital çıkmış, **genişleyen** değiş tokuş evreninin toplumsal ilişkilere de yansıması sonucunda kesin bir mütasyon yaşanmıştır. Buna karşılık hem Marx, hem de marksistler ikinci ve üçüncü dönem arasında bir tür yayılma sonuçlarından başka bir şey görememektedirler. Buna göre "altyapısal" yani üretim biçimi ve güncel toplumsal ilişkileri yerli yerine oturtan mütasyon ikinci dönemde gerçekleşmiştir - üçüncü dönem ise "maddi olmayan" (manevi) değerlerin "üstyapısal" sonuçlarını temsil etmektedir. Gerektiğinde Marx'la bir olup, gerektiğindeyse ona rağmen bu çizelge kesinlikle eski analitik gücüne kavuşturulmalıdır.

İkinci ve üçüncü dönemler arasında kesinlikle bir mütasyon olmuştur. İkinci döneme oranla bir devrim demek olan bu mütasyon, birinci dönemden ikinci döneme geçiş aşamasını da kapsamaktadır. Ekonomi politik sisteminin ikinci döneminden çok üçüncü döneminde karşılaşılan, kapitale (aynı zamanda *Kapital'e)* özgü bir başka toplumsal ilişki tipiyle, bir başka çelişki tipi vardır. Marx'ın öngördüğü ancak ortaya çıktığı tarihlerde henüz yaygınlaşamamış bu yeni ekonomi politik dönemi, pazar ve "ticari nüfuz" terimleri aracılığıyla ikinci dönemin dümen suyuna sokularak, derhal nötralize edilmittir. Günümüzde bile kültür, tüketim, haber, ideoloji, cinsellik, vs'yle ilgili tek "marksist" eleştiri: "kapitalist fahişelik" yani gerçek anlamlarına o dönemde sahip olmuş karakteristik ikinci dönem terimleri olan ancak üçüncü döneme (belli bir çekince konularak) bir çözümleme ilkesi olarak taşındıklarında **metaforik birer referans** olmaktan başka bir işe yaramayan mal, sömürü, kâr, para ve artı değer terimleriyle yapılmaktadır. Hiç kuşkusuz "gösteri toplumu" dedikleri topluma özgü ekonomi politik evreninde gözlemledikleri bu yeni radikal yapılanmayı açıklamaya çalışan yegane grup olan "situationniste" (sitüasyonist)ler (mevcut yapı ve insanlara karşı yönlendirilmiş öğrenci hareketi) bile şu malın "altyapısal" mantığına gönderme yapmakta ve böylelikle proletarya sınıfına olan bağlılıklarını dile getirmektedirler. Gösteri toplumu olarak örgütlenmenin gerisindeki belirleyici unsur hala işgücünün sömürülmesiyse tabii ki bu mantık geçerli olacaktır - çünkü gösteri mal için muazzam denilebilecek türden bir yan anlam görevini yerine getirmektedir. **Yaşadığı dönemde Marx'ın mal konusunda söylemiş olduğu gibi**, eğer gösteri kavramı en radikal biçimiyle genel "maddi" sömürünün toplumsal soyutlama sürecine ait, özel bir dönem gibi kabul ediliyorsa o zaman bu mantık geçerli değildir. Bu varsayımda belirleyici olan gösteri/biçim'dir. **En gelişmiş" yapısal evre de** zaten bu gösteri/biçim evresidir. Bu yak-

[37] Marx ve "sitüasyonist"ler arasında eleştiriye dayalı tek kuramsal gelişme girişimini, hiç kuşkusuz, Lukacs'in "şeyleştirme" kavramına borçluyuz.

laşım gerek politika ve devrim, gerekse proletarya ve sınıfla ilgili pek çok bakış açısını altüst etmektedir. Kabul etseniz de etmeseniz de - şeyler zaten çoktan değişmiştir - kapitalist dünyada, bizim marksistlerimizin görmezden gelmeye çalıştıkları, bir devrim gerçekleşmiştir. Bizim toplumumuzun hala büyük ölçüde malın egemenliği altında olduğu itirazıysa artık geçersizdir. Marx kapitali çözümlemeye başladığı sıralarda, sanayileşmiş kapitalist üretim rüştünü henüz ispat edememişti. Marx, belirleyici evren ekonomi politiğinkidir dediği sıralarda din hala egemenliğini sürdürüyordu. Belirleyici olan o nazik yapısal düzeydir yoksa nitelik düzeyi değil.

Bu mütasyon mal/biçimden, gösterge/biçime geçişin yanı sıra genel eşdeğerlik yasasının denetlediği soyutlanmış maddi ürün değiş tokuşlarından, kod denilen yasanın denetlediği değiş tokuşların tümünün işlemselleştirilmesine geçişe kadar olanları kapsamaktadır. Şu **göstergenin ekonomi politiğine** geçişle birlikte karşımıza yalnızca birer "ticari fuhuş" nesnesine dönüşmüş olan değerler (***48 Manifestosu***'nda yer alan o ünlü bölümdeki romantik bakış açısına göre kapitalizm: paraya dönüştürebilmek amacıyla sanat, kültür, çalışma, vb tüm insani değerleri ayaklar altına almıştır. Bunun adı **romantik** bir kâr **eleştirisidir)** çıkmamaktadır. Söz konusu olan şey kodun denetlediği değerlerin istisnasız göstergeleşmiş/değişim değeri haline getirilmeleri yani sömürününkinden çok daha zekice ve totaliter bir denetim ve iktidar yapısına geçiştir. Çünkü **gösterge, mala özgü bir yan anlam olmaktan çok,** değişim değerine ait göstergebilimsel bir ektir. Bu yapısal güdümlenmeye elverişli işlemsel yapının yanında nicelik üstüne oturtulmuş bir artı değer gizemi masum kalmaktadır. Genelleştirilmiş bir işlemselliğin yüklendiği gösteren - günümüzde hemen her yerde şu eski ekonomi politiğin yerini alarak sistemin kuramsal temelini oluşturan yapısal dilbilim, göstergebilim, enformatik, sibernetik gibi yeni egemen disiplinler tarafından benimsenmiş - ve ideoloji-üstü özellikleri olan gösterge.

Kod adlı çivi yazısını belirleyen bu yeni ideolojik yapı, üretken enerjiyi belirleyenden çok daha karmaşıktır. Anlam ve fark üretilmesini sağlayan bu güdümleme biçimi, işgücü üretenden çok daha radikal bir güdümleme biçimidir.

Bu gösterge/**biçim**, kast değerlerinin özlemini çeken paralı sınıf olan burjuva sınıfının dramıyla çağdaş olan göstergeler oluşturduğu toplumsal farklılaştırma **işleviyle** birbirine karıştırılmamalıdır. Bir sınıf olarak burjuvazinin yerini sağlamlaştırmasını sağlayan ve günümüzde tüm orta ve küçük burjuva sınıflara kadar yaygınlaştırılmış bulunan, farklılık ve prestij adlı toplumsal psikoloji üzerine oturtulmuş olan (felsefi yankılanışını/ karşılığını varlık ve görünümün "diyalektiğinde " bulan) bir edebiyatın XVII. yüzyıl fransız ahlakçılarından günümüze uzayıp geldiği görülmektedir. Sorun bu değildir. Söz konusu olan şey simgesel yapıları üretim araçlarının mülkiyeti değil, **egemenlik altına alınmış kod** tarafından bozulmuş olan toplumsal ilişkilerdir. Bu konu kapitalist sistemin gerçekleştirdiği sanayi devrimi kadar önemlidir. Bu noktada gösterge mantığının yalnızca egemen sınıf ya da "farklılık arzusuyla yanıp tutuşan" orta sınıfı - maddi yaşam biçimi nedeniyle proletarya bundan yoksun kalacaktır - kapsadığını söylemek, en az, mal/biçimin sanayileşmiş ve kentleşmiş sınıflar için geçerli olduğunu söyleyip, (Marx döneminde muazzam bir çoğunluğu temsil eden) köylü ve esnaf sınıfları için geçersiz olduğunu söylemek kadar saçma bir şey olacaktır. Mal/biçimle, değişim değerinin soyutlaştırılmış genel yapısını, **bilinçli** bir ekonomik hesap kitap (klasik ekonomi politik buraya takılıp kalmıştır) ve kâr psikolojisiyle nasıl birbirlerine karıştırmamak gerekiyorsa; büyük ölçüde tüm toplumsal süreci, bilinçsiz bir şekilde bile olsa, kapsayan gösterge/biçimi de **bilinçli** bir prestij ve farklılık psikolojisiyle birbirlerine karıştırmamak gerekiyor.

El emeğine dayalı üretici çalışmanın ötesine geçmiş her hangi bir konu ya da göstergeden söz eder etmez, o efsanevi materyalizm zırhının ardından, idealizm idealizm diye bağıranlarla;

sömürüyü yalnızca adale ve enerji perspektifinden değerlendirenlere karşı, biz, eğer "materyalist" terimi hala bir anlama (eleştirel yoksa dini değil) sahipse materyalist olan biziz diyoruz. Boşverin gitsin! Çünkü önemli olan Marx'ın koruyucu bakışlarını hala üzerlerinde hisseden şaşıların mutlu olmaları. Biz burada marksist mantığın hangi noktaya kadar, kendisini doğurmuş olan, ekonomi politiğin sınırlı bağlamından koparılıp alınabileceğini göstermeye çalışmanın yanı sıra, bir yönetim biçimi olma ve donmuş bir çizgisel tarih yararına uzun bir süre önce elinden kaçırmış olduğu eski esnekliğiyle, kuramsal **eğimini** (ivmesini, gücünü), kendisine yeniden iade edip gerçek anlamda **genel** bir kuram olma olanağını, tabiiki onu Öklit geometrisine benzeyen bir tarih anlayışının dar çerçevesinden kurtararak, yeniden tanıyıp **bizim** çelişkilerimizin ne kadarını açıklayabileceğini de göstermeye çalışıyoruz. Bir kez daha bu: malın ekonomi politiği ve göstergenin ekonomi politiği (öyleyse her ikisinin eleştirisi) arasında diyalektik bir süreklilik olduğu faraziyesi üstüne oturtulmuş açıklayıcı bir varsayımdan başka bir şey değildir. Gerçeği söylemek gerekirse süreklilik konusunda, üretim biçimi kavramı denilen eksen üzerine yerleştirilmiş marksist savdan başkası güvence verememektedir. Olası tek radikal varsayım bu temel kavramı bile reddederek onu belli bir modele ait gelişigüzel bir kavram gibi kabul edendir. Asıl sorulması gereken soru :

– Kapitalist üretim biçimi hala geçerli midir? Evetse, o zaman klasik marksist çözümleme canla başla, güle oynaya yoluna devam edebilir.

– Yok eğer gerek yapısı, gerekse çelişkileri ve devrimci yöntem açısından bütünüyle farklı **sonradan ortaya çıkmış** bir üretim biçimine geçildiyse o zaman da bunun (söz konusu olan şeyin yine bir üretim biçimi olduğunu kabul etme koşuluyla) kesinlikle kapitalizmden ayrı bir şey olarak görülmesi gerekmektedir.

- Acaba hala üretim biçimi diye bir şey var mıdır? **Acaba hiç üretim biçimi diye bir şey var olmuş mudur?**

Marksist düşünce bu güncel ekonomi politik evresi konusunda yalnızca tekelci kapitalizm üzerinde yoğunlaşan çözümlemeler sunmaktadır. Marx'ın yalnızca ip uçlarını verdiği bu konunun kuramsallaştırılması sanki bir zorunluk haline getirilmiştir. Ancak (Lenin, Roza Luxembourg, vb) kuramcılar bu işi en az kuramsal çaba harcama ilkesinden yola çıkarak yani klasik kavramlara çok yoğun bir şekilde başvurup, sorunu altyapı ve politika verilerine (rekabetin sona ermesi, pazarların denetim altına alınması, emperyalizm) indirgeyerek halletmeye çalışmışlardır. Oysa tekelci evre rekabete dayalı kapitalist evre'nin ötesine geçmiştir. Buysa sistemin tamamıyla yeniden yapılandırılması ve farklı bir mantık anlamına gelmektedir.

Tekelci aşamada, sistemde ne gibi değişiklikler olmuştur? **(Felsefenin Sefaleti'nde)** Marx, Ricardo'nun bir sözünü: " Bir birey ya da şirketin tekelindeki ürünler Lord Lauerdale'in oluşturmuş olduğu bir yasaya: yani arz ve talep (fiyatları ve doğal değerleri arasında herhangi bir zorunlu ilişki kurulmadan) yasasına göre bir değer değişikliğine uğramaktadırlar. Ancak satıcılar arasında bir rekabete yol açabilecek ve miktarları belli ölçüde artırılabilecek şeylerin fiyatlarını, son aşamada, arz ve talebin değil, yükselen ya da azalan üretim maliyetlerinin (öyleyse çalışma süresi-J. B) belirlendiğini söylemek gerekecektir. " kendi hesabına geçirmektedir. Öyleyse tekelleşen sistemde, çalışma süresi ve üretim maliyetleri belirleyiciliklerini yitirmektedir (ya artı değer neye benzemektedir?). Böyle olsa bile liberal düşüncenin iki süreç arasında **doğal** sözcüğüyle ifade ettiği dengeli bir arz ve talep yasasına geçilmiş olunmamaktadır. Çünkü onlar arasında ne özgür bir karşılıklı bağıntı vardır ne de özgür bir pazar. Stratejik eklemleme düzeyi talebin denetim altına alındığı (Galbraith) düzeydir. Oysa işgücünün sömürüldüğü çelişkili ve tehlikeli bir düzeyde at koşturan rekabetçi sisteme karşılık tekelci sistem stratejisini diyalektiğe kısa devre yaptırabileceği bir düzeye taşıyacaktır - tekelci sistemde arz ve talep arasında bir diyalektik yoktur. Çünkü geçici bir denge hesabı bu diyalektiğe kısa devre yaptır-

maktadır. Tekelci sistem (Galbraith'e göre bunun adı teknolojik yapıdır) her yerde bir rekabet[*] öyküsünün ardına gizlenirken, üretim de her yerde diyalektik bir arz ve talep öyküsünün arkasına saklanmaktadır. Oysa tamamen farklı bir durumla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Gereksinimler, bilgi, kültür, haber, cinsellik gibi yönlendirilen bir tüketim talebi sürecine ortaya çıkan bu yeni stratejik güçlerle, yeni yapısal unsurlar her hangi bir koparma gücüne sahip değildirler. Rekabetçi sisteme karşılık, **tüketim** düzeni ortaya tekelci bir sistem talep olasılığını devre dışı bırakarak, denetleyen (reklam, moda, vb'nin gösteriyle ilgili yanını oluşturdukları) ve kodun yönlendirdiği bir toplumsallaşma süreci şeklinde çıkmıştır. Buna rağmen sürüp giden çelişkilerinse, işlevsel açıdan (rekabetçi sistemin sahip olamadığı bir işgücüne sahip olan bu sistemde) ayrımlayıcı ve yeniden düzenleyici süreçler tarafından nötralize ve entegre edildikleri görülmektedir. Böylelikle tekelci dönemin en belirgin özelliği olarak tüketimin, bir bolluk fenomenolojisi yani stratejik bir denetim, önceden belirlenebilecek bir durum, sisteme genel bir homeopati ve kendi çelişkileri tarafından emilen diyalektikten başka bir anlama sahip olabilmesi mümkün değildir.

Her geçen gün talep yani gereksinimler bir simülasyon modeline daha uygun bir görüntü sunmaktadırlar. Bu yeni üretici güçler artık sisteme sorun çıkartmamaktadırlar. Çünkü onları eli altında tutan sistem gerek gördüğünde kendi nezareti altında ortaya çıkmalarına müsaade etmektedir. Çünkü bu sistem göstergelerle çelişki ve diyalektik üretebilme lüksüne sahiptir. Her türlü devrim göstergesini kendine mal edebilmektedir. Yanıtları da

[*] Böylelikle ortaya, üzerinde gerçek tekelin bir denge kurmaya çalıştığı, yapay bir oligopol (birkaç şirkte tarafından yönlendirilen bir pazar) çıkmaktadır. Aynen iktidar tekelinin tek bir sınıfın elinde kalabilmesi için iki partili düzenin en uygun politik biçim olması ya da barış içinde birlikte yaşayan iki (yakında üç) gücün evrensel emperyalizmin durağanlaşmış biçimini oluşturmaları gibi.

kendisi ürettiğinden sorulara gerek kalmamaktadır. Bu soru ve yanıt işi bir kod tekelinin zorunlu kılınmasıyla mümkün olmaktadır bir başka deyişle ne yapılırsa yapılsın sisteme ancak kendi kurallarına uyularak, kendi terimleri ve göstergeleriyle yanıt verilebilmektedir. Öyleyse bu aşamaya geçiş rekabetin sonundan çok, sosyal çalışma zamanı denilen bir şey üstüne oturtulmuş bir mantığın egemen olduğu rekabete dayalı bir işgücü, sömürü ve kâr sisteminden devasa bir işlemsel soru/yanıt oyununa, tüm değerlerin değişime uğradıkları ve sahip oldukları işlemsel göstergelere göre değiş tokuş edilebildikleri devasa bir kombinezonlar düzenine geçilmiş olduğunu göstermektedir. Tekelci aşama (asla total olamamış) üretim araçlarından çok **kodun tekelleştirilmesi** anlamına gelmektedir.

Bu evrede gösterge farklı bir işleve sahip olurken, **anlamlama biçiminde** de radikal bir değişiklik olduğu görülmektedir. Bu prestij, ayrımlama gibi geleneksel gösterge statüsüne uyan amaçların yer aldığı, gösterenin bir gösterilene, biçimsel farkla, ayrımlayıcı karşıtlığınsa (şu giysinin kesimi, bu nesnenin stili gibi) hala göstergenin kullanım değeri denilen şeye - ayrımlayıcı bir kâr, yaşanan (gösterilen değer) bir farklılığa - gönderme yaptığı bir evredir. Bu hâlâ bir gönderenler sistemine (ve felsefesine) sahip psikolojiye ait klasik anlamlama çağıdır. Bu aynı zamanda göstergelerin güdümlendiği **rekabet çağıdır**. Gösterge/biçim bambaşka bir örgütlenme biçimi yani gösterenlerin gösterilen ve göndereni saf dışı ettikleri ve kodun kendi mantığından başka hiçbir öznel ya da nesnel "gerçekliğe" gönderme yapmayıp kendi gönderenine dönüştüğü ve göstergenin kullanım değerinin de bir komütasyon ve değişim değeri yararına ortadan kaybolduğu genel bir biçimi betimlemeye çalışmaktadır. Gösterge artık hiçbir şeyi belirlemediği gibi, ulaşabileceği en son yapısal sınır olan diğer göstergelere gönderme yapma sınırına dayanmış bulunmaktadır. Böylelikle gerçekliğin semiyürjik (özetle metalürjinin belirlemiş olduğu gerçekliğin yerini göstergeler sisteminin almış olduğu bir evren ya da gerçeklik) bir güdümleme,

yapısal bir simülasyon evrenine dönüştüğü görülmektedir. Geleneksel gösterge (keza dilbilimsel değiş tokuşda da) gösterilenlerin akılcı bir yoldan değerlendirildiği bilinçli bir uğraş alanı olmaya çalışırken, burada kodun karşınıza hem salt bir gönderenler süreci hem de sapkın bir arzunun nesnesi gibi çıktığını görüyorsunuz (bak. *Nouvelle revue de psychanalyse*, no 2: "Fetişizm ve İdeoloji")

Mal evreniyle olan benzerlik kusursuzdur. (Kapitalizm'in rekabetçi dönemine kadar) "geleneksel" mal gerçek anlamda bir değişim ve kullanım değerine sahipti. Aynen göstergenin klasik örgütlenme düzenindeki gösterilenin kullanılma değeri gibi, son aşamada, üretilen nesneyle özne arasındaki özel ilişkiyle, ürünün tüketilme amacı hala varlığını korumaktadır. Genel olarak üretim konusunda (değişim değerinin soyutlanmasından kaynaklanan) bir eşdeğerlikten söz edilebilirken, tüketim konusunda böyle genel bir eşdeğerlik söz konusu değildir çünkü burada ürünler somut bir amaca sahiptirler. Tekelci kapitalizmle birlikte yukarıda sözü edilen mütasyonla yalnızca göstergeler evreninde karşılaşılmaktadır. Ürünlerin nihai amaçlarıyla, kullanım değerleri bu evrende gerçekten de ortadan kaybolmaktadır. Özerkliklerini yitirmiş olan gereksinimler kodlanmaktadır. Yalnızca keyif veren bir değer olma özelliğini yitiren tüketim, bundan böyle üretim denilen salt amaca boyun eğmek durumundadır. Üretiminse, bundan böyle, üretim olmaya çalışmanın dışında bir amacı olamayacaktır. Sürecin, birbirlerini karşılıklı olarak bir bahane olarak kullanan iki terimden birine, bütünüyle indirgenmesi (kullanım değerini bahane eden değişim değeriyle, göndereni bahane eden kod), kapitalist üretim biçiminde bir gelişmeden çok bir mütasyon olduğu anlamına gelmektedir. Üretimin (üretim olsun diye üretim) bütünüyle soyut bir düzeye taşınması yani **bundan böyle geçerliğini yitirmiş bir gönderenler sistemi tarafından sorgulanma ihtimali olmayan** bir kod gücüne kavuşmasıyla birlikte sistem yalnızca tüketimi değil bir çelişkiler alanı olarak üretimi de nötralize edebilmektedir. Hem gönderenler (üretim sürecinin "nes-

nel" tözü) hem de devrimci (üretim biçimine ait çelişkilerin de asil nedeni) gönderenler sistemi olarak etkinliklerini yitiren üretim güçleriyle üretim ilişkileri diyalektiği, göstergelerle" göstergelerin tözü arasındaki "diyalektik" gibi anlamını yitirmektedir.

Çelişki ve yıkıcılık: Yer değiştiren politika

Genel geçer bir nitelik kazandığı anda, ekonomi politiğin ortaya çıkmasını sağlayan sürecin kökeninde, marksist ekonominin sandığı gibi üretici güç olarak sömürülen çalışma değil; rasyonelleştirilmiş bir kapitalist maddi üretime, bünyesinde özel bir yere sahip olan rasyonelleştirilmiş soyut bir genel kodla, bir biçimin dayatılması vardır. Dili evcilleştiren anlamlama koduyla, tüm toplumsal ve simgesel ilişkileri evcilleştirerek yeniden canlandıran şema, ekonomi politiğin hem çağdaşı hem de **onu üreten süreçtir**. Günümüzde bu "üstyapısal" alanlar ekonomi politiği biçimlendirmekte ve radikalleşmesine neden olmaktadırlar. Kâr ve sömürü üzerine kurulmuş kapitalist sistemse ekonomi politik adlı sistemin başlangıçta oluşturduğu bir örnek, onun çocuksu denilebilecek evresinden başka bir şey değildir. Bundan böyle değer (değişim ve kullanım) ve genel eşdeğerlik şeması "üretimle" sınırlı değildir - dil, cinsellik, vb alanlara da yayılmıştır. Biçimsel bir değişime uğramadığından - bu yüzden **herhangi bir metafora başvurmadan** göstergenin ekonomi politiği ya da vücudun ekonomi politiğinden söz edebiliyoruz. Ancak çekim merkezi yer değiştirmiştir - maddi üretim süreci artık çağdaş sistemin kalbi değildir.

" Ekonomik açıdan bu süreç finansal kapitalizmin uluslararası gücül özerkliği, uçar kaçar (sıcak para) kapitalin denetlenmesi olanaksız oyunu sayesinde zirveye ulaşmaktadır. Her türlü üretim kuşkusuou ve ölçü olarak altını kabul etme derdinden kurtulmuş olan paralar güdümlemeye uygun bir stratejik alan anlamına gelmektedirler. Gerçek üretim her yerde denetim altındadır. Yükselen bir sistem muzaffer bir kod demektir.

Dil, gösterge ve yeniden canlandırmayı belirleyen ekonomi politiğin, maddi üretimden çok daha önce ortaya çıkmış olduğunu yalanlayabilecek biri var mıdır? Belki de maddi üretim - üretim güçlerinin nicelik açısından işlemselleştirilmesi - neredeyse iki yüzyıldan bu yana sürdürdüğü temel bir gönderen olma işlevini bu somut devinime borçludur. Daha uzun vadeli bakıldığındaysa işlemselleştirilmiş kodun (bölme, soyutlama, işlevsel sistemleştirme ve yapısal düzenleme) birinci planda olduğu görülecektir. Bugün yaygınlaşmış bir kodun sonuçlarıyla her yerde karşılaşılabilmektedir. Oysa biz belirleyici sürecin değiştirilerek, ayrıcalıklara bir son verilmesinden söz etmiyoruz. Böyle bir şey yapmak, naif materyalizm üretimin içeriklerine bir ayrıcalık tanıdığı sırada, yeniden canlandırmanın içeriklerine ayrıcalık tanıyan naif bir idealizme geri dönmek olacaktır. İkisi arasında bir seçim yapmak söz konusu değildir. Çünkü bu zahmete sistem bile girmemektedir - kafasını materyalizm ya da idealizm, alt ya da üstyapıya takmadan kendi ürettiği biçime uygun olarak üretim ve yeniden canlandırma, göstergeler ve mallar, dil ve işgücünün topunu peşi sıra sürükleyip götürmektedir. Bu biçimsel süreç her şeyi belirlemektedir. Bugün bu süreç, soyut terörle toplumsalı da tüm düzeylerde belirlemektedir.

Tamamıyla bir kapitalist evre ürünü olan çalışma yoluyla zorunlu toplumsallaşma ve yoğun bir şekilde harekete geçirilen üretici güçler dönemi artık sona ermiştir. Bugün - en ufak bir mantıksal değişim göstermeyen sistem, tam tersine, yaygınlaştırılmış yeniden üretim mantığına uygun olarak - **üretim güçlerinin yüceltilmesine son verme çalışmalarına** tanık olmaktayız. XIX. yüzyıldan bu yana giderek büyüyen kitlelerin üretim aygıtına entegre edilmesi, tüm enerjilerin maddi üretim üzerinde yoğunlaştırılması, sınai köleleştirme, disiplin altında tutma gibi şeylerin hepsi sanki boyutları bu evreyi çoktan aşıp geçmiş olan toplumsal bir rasyonelleştirme ve denetleme girişiminin geçici, devasa ama geçici bir sonucuna benzemektedir. Artı değer, kâr, sömürü - kapitalizme özgü bütün bu "nesnel gerçeklikler" hiç

kuşkusuz olayın yalnızca **taktik** yanını yansıtan devasa bir toplumsal evcilleştirme süreciyle, üretim süreci içinde yer alan devasa yüceltme girişimini maskelemeye yönelik gerçekliklerdir. Bugün ise sistem bunun tam tersi sayılabilecek bir taktiğe yani kısmi ya da genel bir toplumsal harekete geçişe değil, sonuçta tüm kategorileri kapsayacak üretken bir toplumsal çalışma zamanının giderek büyüyen bir parçasının devre dışı kalmasına yol açan teknolojik-yapısal bir rasyonelleştirme eylemine başvurmaktadır. Üretiminkiyle karşılaştırıldığında bugünkü çelişkilerin bu "sindirilmiş", baskı yoluyla "yüceltilmesine bir son verilmiş" evrenden kaynaklandığını yoksa üretime yönelik sömürü evreniyle bir ilişkisinin bulunmadığını söylemek gerekmektedir.

Zorunlu sanayileşme ve doğrudan sömürünün yerini uzatılmış eğitim süresi, mali açıdan yirmibeş yaşına kadar desteklenen öğrenim, meslek içi sürekli eğitim, başka mesleki alanlara yönlendirme yani açıkça toplumsal üretkenliği arttırma ve çeşitlendirmeye yönelik her şey almıştır - gerçekteyse sistem bu türden bir aşırı uzmanlaşma, çok işlevli eğitim, gerçek anlamda bir meslek içi eğitime ancak çok üst düzeyde yani sayısal açıdan çok kısıtlı bir düzeyde gerek duymaktadır. Hatta biraz da abartarak sistemin tüm kararları alma sorumluluğunu üstlenmiş çok işlevli ve çok dinamik bir teknokrat kadrosu tarafından yönetildiğini ve saha dışına atılmış, kendi kaderine terkedilmiş, toplumsal açıdan hiçbir sorumluluğa sahip olmayan bir kitleye ise yalnızca bir katılma ve eğitim görme* illüzyonu sunulduğu söylenebilir. "Gelişmiş bir demokrasi"ye ait olduğu söylenen bütün bu kurumlarla egitim, kültür, kişisel ve kollektif yaratıcılığı ilgilendiren bütün bu "toplumsal utkular"; eskiden mülkiyet hakkı ve gerçek hak gibi birkaç kişinin sahip olabildiği, diğerlerinin ise üretici güçlerin bilinçli olarak nötralize edilmiş olduğu bir ortamda koruma altına, kreş, toplumsal denetim altına alınma hakkına sahip olma-

* Bu partisyon önemli yüksek okullar ve üniversitelerde şimdiden çalınmaya başlanmıştır.

sı türünden bir. Çünkü sistem artık herkesten üretici olmasını değil oyunu oynamasını istemektedir.

Buradan da bizzat bu üretici güçlerin gelişmesiyle devre dışı bırakılmış ya da dışlanmış, *off limits* (yasak bölgeye hapsedilmiş) çalışma ve üretkenlik düzeninin sürekliliği için mücadele etmek zorunda kalan toplumsal kategoriler paradoksuna ulaşılmaktadır - yani kapitalizmin[11] başlangıçtaki durumunun tam tersi sayılabilecek bir durum. Zaten yeni çelişkiler bunun eseridir. Çünkü vahşi çelişkinin temelinde sömürülen sınıf bulunuyorsa, bu çelişkiye neden olan şey, vahşi ve zorlama yoluyla gerçekleştirilen bir toplumsallaştırılma, bir entegrasyon kadar her şeye rağmen yine de genel üretim sistemi içinde kalan bir toplumsallaştırılma sürecidir. Ayaklanmaların nedeni işgücünün üretimle bütünleştirilmek istenmesiydi. Şiddet yoluyla bile olsa, üretim düzeyinde yürüttüğü geleneksel stratejiyle sistemin "toplumu toplumsallaştırabileceğine" ve kendisiyle dinamik bir şekilde bütünleştirebileceğine inanmayan bu yeni toplumsal kategorilerin üyeliklerine kendiliğinden bir son verilmektedir. **Kesinlikle hiçbir sorumluluk taşımayan** bu marjinal kuşaklar ayaklanmaya neden olmaktadırlar. Kendi koyduğu çizgiyi yanlışlıkla aşması ya da marjinal kalması durumunda sistem, bu başarısızlık ve *anomi* (kuralsızlık, düzensizlik)nin yarattığı ayaklanmaların nedenlerini kolay kolay açıklayamayacaktır. Oysa bu sorunun

[11] A.B.D'de çok sayıda grubu üretici olarak nötralize edip buna karşılık tüketici olarak koruma altına alan, zamansal açıdan sınırlanmamış işsizlik/ücretinin kurumsallaşması olayına bakınız. Üzerinde tartışılan strateji artık "kapitalizmin yedek ordusu" dedil, okul konusunda (bu toplum herkesi gerisin geri okula göndermektedir)gördüğümüz gibi etkisiz bırakma, toplumsalın hizmetine sunma ve (sistemin yeniden üretilmesi açısından bakıldığında pek de önemli görülmeyen, muazzam mali "özverilerde" bulunma pahasına) önemli boyutlara varan toplumsal kategorilerin parali müşteriye ve sistem açısından da birer parazite dönüşmesine neden olan stratejidir. Bundan böyle vahşi sömürüden değil, velayet ve belirli bir konumda tutulmadan söz etmek gerekecektir.

yanıtı, sistemin işleyiş biçiminin bizzat içerden sorgulanarak değil, tam tersine dışarıdan, sistem tarafından bu zorla dışlanmanın radikalleştirilmesi, toplumun temel yapısı, kod, kültür ve içselleştirilmiş bir toplumsal mekanla verilebilir. Bu durumdaysa anlamını yitiren üretim sistemi, kendi ürettiği toplumsal adlı boşluğun içine tepetaklak yuvarlanmaktadır. Bu masumiyet (suçsuzluk) kararından sonra, ilk amaçların yitirildiği, terkedilenlerinse ona karşı hissettikleri duyguları yitirmiş oldukları bu ortamda, üretim sistemiyle birlikte, sahip olduğu tüm pozitif değerler de tepetaklak yuvarlanıp gitmektedirler. **Zaten** yıkıcılığın (subversion) ortaya çıktığı sıralarda, çelişki, sistemi **için için**[12] yıkmakla meşguldür.

Sistemin merkezileştirilme ve bir teknokrasi piramidine dönüştürülme süreciyle birlikte öğrenciler, gençler ve daha ilk baştan bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde saf dışı bırakılanlarla, çizgi ötesi (marjinal) ve merkez dışına itilenlerin (periferi) bulunduğu, yitirilmiş duygular ve sorumsuzlukla karşılaşılan bir yerde, her türlü toplumsal kategoriyle, bölgesel, etnik ya da ayrı dilleri konuşan cemaatlere önemli görevler düştüğü sonucuna varılmaktadır. Oyun dışı bırakılanlarsa doğrudan oyun kuralına karşı çıkmaktadırlar. Toplumsalın bir parçası olmaktan yoksun bırakılanlar yalnızca kendilerini sömüren sistemi değil aynı zamanda kapitalizmin toplumsal **gerçeklik ilkesini de** başarısızlığa uğratmaktadırlar. Ayrı kefeye konulan, farklı muameleye tabi tutularak, birer uyduya dönüştürülen bütün bu kategorilerin, zaman içinde yapısal bir koda dönüştürülen sistemle birlikte, **anlamlarını yitirmiş birer terim** olarak kendi kaderlerine terkedildikle-

[12] Oysa böyle bir eylemden yoksun bırakılma, böyle gücül bir lock-out (lokavt)ın gizli üretkenlik hesaplarının bir sonucu, öyleyse bizzat kendi kendini yeniden üreten (çünkü üretici olmayan çizgi dışılıkları bile finanse etmektedir) ya da dışladığı için kendisini terkedenlerin sayısının giderek artmakta olduğu bir sistemin, gerçekten, yıkıcı bir modele dönüşmüş olup olmadığı sorusu sorulmalıdır.

ri görülmektedir. Bundan böyle ayaklanan kategorilerin amacı bu kod, bu ayrımlamalar, kopmalar, farklı muameleye tabi tutulmalarla, bu yapısal ve hiyerarşik karşıtlıklar üzerine oturtulan stratejiyi saf dışı bırakmaktır.

Zenci ayaklanmasının amacı ırk kodunu yani ekonomik sömürüden çok daha radikal bir düzeyi saf dışı bırakmaktır. Kadın ayaklanmasının amacı belirsiz kadın kodunu saf dışı bırakmaktır. Gençlik ayaklanmasının amacıysa, neredeyse bir ırk ayrımcılığı gibi yorumlanabilecek, söz hakkından mahrum bırakılma sürecini saf dışı bırakmaktır. Keza yapısal açıdan baskı altına alınmayla, reddedilmenin egemenliği altına girerek bütünüyle anlamsızlaşan bu toplumsal kategoriler için de benzer şeyler söylenebilir. Ekonomik açıdan sömürülenler artık ayaklanmıyorlar. Ayaklanmanın amacı artı değerden bir şeyler kopartmaktan çok, güncel toplumsal egemenlik stratejisini belirleyen kodun dayatılmasına karşı çıkmaktır.

Sistemin yoğunlaşmasıyla birlikte (merkezi bir görünüm kazandıkça), bir çok toplumsal kategorinin saf dışı kaldığı görülmektedir. Hiyerarşik bir yasallık ve (gösterge ya da mala özgü) değer kazandıkça da bu yasaya karşı direnenleri dışlamaktadır. Batıda rasyonel akılla karşılaşılmaya başlanan bir dönemde deliler de (Michel Foucault) benzer bir şekilde hapsedilmişlerdir. Günümüzde sivil toplumların hepsi sakin vatandaşın göz altında tutulduğu birer hapishaneye benzetilmişlerdir. Fabrika, okul, banliyö, iş yeri, müze ve hastahane de dahil olmak üzere hemen her şeyin arkasından, tamamen rasyonelleşmiş bir topluma ait en saf biçimler yani akıl hastahaneleriyle, getto'lar çıkmaktadır.

Yüzyılların oluşturduğu bu terrorist rasyonalizm cinsel bir nesneye dönüştürerek "ırki açıdan" aşağıladığı kadını, erkekten radikal bir şekilde ayırmıştır. Cinsler arasındaki simgesel değiş tokuş elemanlarının, sistemli olarak ikili bir işlevsellik yararına soyutlanarak saf dışı edilmesi olayına bizim dışımızdaki hiçbir kültürde raslanmamaktadır. Kapitalist ekonomi politikle birlikte

ulaşabileceği en uç noktaya varan bu kopuş, günümüzde, bir türlü içten içe emilerek yok edilememektedir. Cinsel hiperetkenlik, cinsiyetler arası eşitlik, "özgürleştirilmiş arzu," yani "Cinsel Devrim" cinsellik göstergesi adı altında ayrımlayıcı bir etiket göreviyle, bir statü işareti ve bir zevk alma işlevini yerine getirerek simgesel yapının yok edilmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Kadın (ya da eşcinsel) ayaklanmasının hedeflediği şey de zaten bu etiketlenmedir. Onlar (işçilerin güttüğü ücret mücadelesinin bir benzeri olan) demokratik ve rasyonel bir mücadeleyle eşit politik ya da cinsel haklar, kadınların iktidara gelmesi yani kodun kadınlar lehine çevrilmesini değil, bu kodun saf dışı edilmesini talep etmektedirler. Cinsel ekonomi politiğin yıkıcılığını yani değer yasasının cinsellik, fallus, erkeklik alanlarına da yayılarak genelde cinselliğin eşdeğerlisi olarak dayatılmasını görmezden gelen marksizm, her türlü radikal yaklaşım olasılığını elinden kaçırdıktan sonra , "diyalektik aracılığıyla", cinselliğin ekonomik çelişkilere boyun eğmesini sağlamıştır.

Irk ayrımı konusunda da benzer şeyler söylenebilir. Bizim dışımızda hiçbir kültür sistemli olarak Siyah ve Beyaz ayrımı yapmamaktadır. Üstelik geçici olmayan ve günümüzde yapısal özellikler sunan bu ayrımı, bizim kültürümüz, yalpalayan bir liberal evrenselcilik adı altında, her geçen gün daha da alevlendirmektedir. Siyah ırkın bu yoldan nesnelleştirilmesi, işgücünün sömürüden çok kod tarafından nesnelleştirmesine benzemektedir. Her yerde karşımıza çıkan bu nesnelleştirmeyle, bu ekonomik ve politik belirleyiciliğin, indirgenmesi olanaksız bir **anlam** ordusu tarafından desteklendiği görülmektedir. Oysa özgürleştirilmiş ya da bujuvalaştırılmış Zenci yine Zencidir. Aynen proleterleştirilmiş göçmen işçinin göçmen, Yahudi'nin de Yahudi olarak kalmaya devam etmesi gibi - kodu indirgemeye çalışan her şey sanki onun daha bir güçlenmesine neden olmaktadır. Marksist terimlerle ifade etmek gerekirse: üstyapının kendini böylesine dayatması, tüm altyapısal çelişkilerin çözülmesine neden olmakta-

dır ki, en hafif terimlerle bunun paradoksal bir şey olduğu söylenebilir. Zencilerin özerkleştirilmesiyle, kadınların cinsel açıdan ya da proletaryanın bir sınıf olarak özerkleştirilmelerinin devrimci bir ilke gibi sunulması gerçekte oyunun sadece yerleri değiştirilmiş ırk ya da cinsellik kodu ve ekonomi politik terimleriyle sürdürüldüğü anlamına gelmektedir.

Başka ayrımlama biçimleri de vardır. Sınıfsal bir egemenlik ya da bir ekonomik sömürü sonucu olmadığı halde, gençlerin dışlanması güncel sistemi en çok rahatsız eden konulardan biridir. Hiyerarşik tekel ya da karar tekeli, toplumsal denilen şeyin anlamını sıfır noktasına doğru sürüklemektedir. Toplumsalın boşalttığı bu alana, yaş sınıflamasıyla bir ilişkisi olmayan, gençliğin tehlikeli bir şekilde yerleştiği görülmektedir. Gençlik ayaklanmasının böylesine yankılar uyandırmasının nedeni, o terkedilmişlik duygusununu tüm toplumsal kategoriler tarafından paylaşılıyor olmasıdır. Günümüzde ekonomi, politika, bilim ya da kültür alanlarında korkunç bir sorumsuzluk hüküm sürmektedir. Bu bir isyandır, elinden söz hakkı alınmış ya da kendilerine hiçbir zaman söz hakkı tanınmamış olanların isyanı.

Bugün söz her türlü toplumsal aşkınlığın içinde eriyip gittiği, durdurak bilmeyen, bir yanıtlama (=sorumluluk) biçimi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomi politik bile ortaya çıkmış olduğu ilk günden bu yana, söze karşı, kodun her türlü değiş tokuşu denetleyebileceği, bir **söylev** tezgahlamaktadır.

Yukarıda sözü edilen tüm ayrımlama, belirleme ya da belirsizleştirme biçimlerinin yanı sıra sistemin ürettiği gösteren/gösterilen adlı temel bir ayrımlama biçiminin diğer hepsiyle kesiştiği görülmektedir. Bu temel ayrımlama biçimiyle, iletişimin ürettiği bütünsel mantık sayesinde sistem, yavaş yavaş ancak karşı koyulması olanaksız bir şekilde, sözün simgesel gücünü nötralize etmiştir. İkili yapılanma, soyut bir yeniden canlandırıcı söy-

lev, kodun eşdeğerlisi ya da dışlanan söz". Son yıllarda sözü yeniden ön plana çıkartan devrimci pratik geleneksel çelişkilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bu isyanlarda sınıf mücadelesinin özellikleri yoktur. Kapitalizmle birlikte çatlakları da büyümüştür. Bugüne kadar üretim biçimi denilen "belirleyici sürecin" ardına gizlenen çatlaklar, sistemin genişletilen yeniden üretim mantığı sayesinde somutlaşmaktadırlar. Tarih boyunca bürokratik merkeziyetçiliğin köleleştirdiği, etnik, dil ayrımına dayalı, baskı altına alınmış azınlıklar adlı çatlaklarla - üretim düzenini yeniden üretenler şeklinde yapılandırılanlarla, daraltılmış çekirdek aile çerçevesinde örgütlenen aile, kadınlar, çocuklar, gençler ve keza yaşlıların dışlanmasıyla oluşanlar da dahil olmak üzere tüm baskı ve eğitim sürecine ait çatlaklar -, genital cinsel gerçeklik ilkesinin belirlediği ya da tasfiye edilmiş, "sapkın", genital olmayan, çok biçimli (polimorf) cinsel çatlaklar ki - üretici güç olarak gücünün tamamına el konulmuş doğaya özgü çatlaklar. Kapitalist süreç tüm doğal, toplumsal, cinsel, kültürel güç ağlarıyla, tüm dil ve kodlara sirayet etmiştir - etkin olabilmek için bu ilkenin egemenlik altına alınmış bir doğayla, evcilleştirilmiş bir cinselliğin yanı sıra iletişim **aracı** görevini yapacak rasyonel bir dil, etnik gruplar, kadınlar, gençler, soykırım, etnik kırım ve ırk ayrımı gibi şeylerin dışlanmasına ihtiyacı vardır. Katı bir marksizm doğrultusunda, bütün bunlar, basit anormal gelişmeler ya da ısrarla "sınıf mücadelesi" olarak nitelendirilen ana temanın değişik yorumları gibi kabul edilemez. Bu doktriner karmaşanın içinde karşımıza çıkan bir şey varsa o da ekonomiyi temel belirleyici olarak gösteren ve bütün bu zihinsel, cinsel, kültürel yapıların etkin bir şekilde faaliyet göstermesini sağlayan, mistikleştirilmiş bir marksist düşüncedir. Oysa yüzyıllar boyunca ekonomik çelişkileri nötralize

" "Bilimsel" çözümlemelerle sözü toplum dışına atarak, koda sahip çıkanlar dilbilimle, göstergebilimdir. Çünkü çok gösterişli olmamakla birlikte, sistemin ölüm kalım mücadelesinin sahneye konulduğu yer burasıdır.

edebilmek için tüm "üstyapısal" ideolojilerle oynayan kapitalizmin güttüğü strateji bugün tersine dönmüş ve sistem bugün ekonomik referansı (rahatlık ve tüketimin yanı sıra çalışma koşulları, ücret, üretkenlik, gelişme) simgesel düzeni tehdit edebilecek en ciddi tehlike olarak göstermeye başlamıştır. Bugün ekonomi kısmi çelişkileri ideolojik bir entegrasyon unsuru gibi kullanmaktadır. Kapitalizm, bu sapma sonucunda kendisiyle suç ortaklığına giren marksizmi ideolojik (kendiliğinden ve karşılıksız) bir işgücü olarak sömürmektedir. Ekonomiye ayrıcalıklı bir görünüm kazandıran günümüzdeki ücret mücadeleleri ya da son aşamada ekonomik kuramsallaştırma - Séguy ya da Althusser - "nesnel açıdan" idealist ve gericidir.

Üretim biçimine bağlı çelişkiler tarafından oluşturulduğu ölçüde **yatay**; belirliye oranla belirsiz, baskı altına alınmış bir terimin diyalektik olumsuzlamasıyla karşılaşılmadığı ölçüde de **diyalektik olmayan** - bu radikal yıkıcılık - yasak çizginin aşılması ve yapısal kod[*] bozukluğundan başka bir anlama sahip değildir - "geleneksel" çelişkilerin içiçe geçmesine neden olmaktadır. Oysa bu çelişkiler birbirleriyle uyumlu değildirler çünkü sistemin güttüğü bir mütasyon stratejisi nedeniyle birbirlerinden koparılmışlardır. Böyle olunca da işçi sınıfı ve öğrenciler (ya da genç işçiler ve işsizler) arasında, bir sömürü düzeni kültünün paylaşılması bahane edilerek bağlantı kurulamaz. Taleplerinin giderek farklılaştığı ve sol öğrenci hareketinin, "politize etmek" amacıyla, yıkıcı "eylemlerine" işçi sınıfını da bulaştırabilmek için giriştiği umutsuz çabalara karşın her geçen gün birbirlerinden kopmakta oldukları görülmektedir. Sanayileşmiş sistemle, ücret kültürünün tüm değerlerini benimseyerek "çalışma hakkı" ve bunun sağladığı olanakları inatla savunan işçi sınıfıyla, toplumsallaşma hakkından yoksun bırakılmış, silik, dışlanmış ve sistemin etiğini

[*] Koda karşı gelmeden konum değiştirebilmek ("beyazlaştırılmış" Zenci, vs olmak gibi) ya da belirli bir terime dönüşebilmek için yalnızca çizginin aşılıp geçilmesi hedeflenebilir.

dışlayan (cinsiyet, yaş, ırk, etnik grup, dil kategorileriyle kültür ve bilgiyi de kapsayan, sınıf mücadelesinin tarihsel açıdan rasyonel bir şekilde aşılıp geçilmesini sağlayan ölçütlerle birlikte "üstyapıyı'da kapsayan" tüm ölçütler) kategoriler arasındaki uçurum kapanmak yerine, giderek büyümektedir. İşçi sınıfı artık devrim ve çelişkileri ölçmeye yarayan altın para birimi değildir. Artık referans olarak verilebilecek bir devrimci özne yoktur. Bir dil ya da koda dönüşmüş sisteme eklemlemeye çalıştığı yıkıcı eylemi, total bir baskı ve kopukluğun tek nedeni olarak gören politik irade:sistemin yine bir üretim ve sömürü biçimi olarak sorgulanmasına neden olan sınıfsal çelişkilerle birlikte bir de diyalektik ilişkiler kurma düşleri görmektedir. Buna karşın üretim süreciyle ilgili düzeyde karşımıza başka şeylerin çıktığı görülmektedir. Bu düzeyde karşımıza kapitalizmi için için kemiren ve giderek büyüyen, gizli bir bozgun çıkmaktadır. Her yerde çalışma ahlakı, çağdaş "instinct of workmanship" (işçilik içgüdüsü), çalışma süreciyle (günümüzde paradoksal bir şekilde sendikalar ve "işçi partileri" tarafından yeniden gündeme getirilen), şu bireysel ve kollektif bir şekilde dilegetirilen yüceltme etiğinin çöküşüne tanık olunmaktadır. Bugün (1968 Mayıs'ında: "Asla çalışmayın!" denilirken, Fiat, Usinor gibi kuruluşlarda yapılan grevlerde hiçbir talepte bulunulmammış ve yalnızca grev yapmış olmak için grev yapılmıştır.) yalnızca sömürüyü değil, bir gerçeklik ve rasyonellik ilkesi, bir **aksiyom** olarak bizzat çalışmayı da yadsıyan uygulamalarla karşılaşıyoruz. Sözü edilen şey üretim biçimini kapsayan içselleştirilmiş bir diyalektik olumsuzluk değil, toplumsal ilişkilerin genel aksiyomatiği anlamına gelen üretimin reddedilmesidir. Ekonomik taleplerin en az sistem kadar partiler ve sendikalar için de ideal bir denetim ve güdümleme aracına dönüşmüş olduğu ve bu sonuncuların büyük bir itinayla zehirlemeye ve yönlendirmeye çalıştıkları ücret artışlarıyla, mesleki birlikler oluşturma talepleri bile, hiç kuşkusuz, bu radikal" yadsıma

" Bu da geleneksel çelişkilerin artık yalnızca bir görüntü işlevine sahip oldukları anlamına gelmektedir - bundan başka bir anlama ne zaman sahip olmuşlardır ki?

sürecinin hızlanışını gizleme ya da yerini değiştirmeye çalışır gibidirler. Sol harekete ya da hippi'lerinkine bir anlam kazandıran şey üç beş kişinin isyanı değil, muazzam boyutlara varan gizli bir bozgunla maskelenmiş, giderek büyüyen - söz ve şiddete başvurduğu günleri özleyen sessiz çoğunluk - bir direniştir. Yanmakta olan bir araba, kendini izleyenlerin (bu anlamda gençlik hiçbir "nesnel" yaş istisnası ve koşulu aranmadan, toplumsalın bütününü kapsayan gizli bir sürecin değişken katsayılara sahip bir kategorisinden başka bir şey değildir) için için keyif almasına yol açan bir manzara sunmaktadır. Buna karşın istatistik bir varlık, kitlesel bir "politik" güç olmaya hevesli bir Sol'un sonu intiharla noktalanabilir. Temsil edilme ve geleneksel (aynı şey amerikan karşı-kültürü için de geçerlidir) politik çelişki açısından solculuk telafisi olanaksız kayıplara uğramıştır.

Politik devrim ve "kültür devrimi"

Yalnızca maddi üretim düzeyinde ele alındığında, kapitalizmin, son yüzyıl boyunca kendi çelişkilerini emebilecek toplumsal ve politik değişiklikler gerçekleştirmeyi başarmış olduğu söylenebilir. Günümüzde olduğu gibi çelişki ancak tüm toplumsal ilişkileri sardığında derinleşerek, radikal bir görünüm kazanabilmektedir. Toplumsalın soyutlanma alanını tüketim, anlam, haber ve bilginin yanı sıra tüm kültür ve gündelik yaşam düzeyiyle, bilinçaltının yargılanması ve denetlenmesine kadar yayan sistemin, ekonomik üretim ilişkilerinden kaynaklanan kimi çelişkileri çözmüş olduğu görülmektedir. Yüzyıl sürmüş olan bu düzeltme girişimi kapitalist mantığa hem bir kesinlik kazandırmış, hem de marksist çelişki ve devrim tanımlarının kesinkes değişmesine neden olmuştur.

Bu radikal kapitalist mantıkla, "kök salmış"* bir emperyalizme tekabül eden "kültür devrimi", ekonomiko-politik devrimin gelişmiş bir biçimi degildir. Kültür devrimi tersine çevrilmiş bir "materyalist" mantığın üzerine oturtulmuştur. Toplumsal ilişkilerin üretim ve yeniden üretim biçiminin maddi üretim ilişkilerine boyun eğdiğini iddia eden marksist postulata karşı, gerçekte maddi **yeniden üretim** biçimini (üretici güçler ve üretim ilişkilerinin gelişmesi) belirleyen şeyin bizzat toplumsal ilişkilerin **üretimi** olup olmadığı sorusunun sorulması gerekmektedir. Toplumsal ilişkilerle ilgili bir soy ağacı, üretim araçlarının mülkiyeti dışında kalan: tür-ırk-cinsiyet-yaş-dil-kültür-göstergeler gibi başka antropolojik ya da kültürel egemenlik ölçütlerinin bulunduğunu göstermektedir, ki bu ölçütlerin hepsinin **farklı** anlam ve **kodlara** ait ölçütler oldukları söylenebilir. Son aşamada ekonomik sömürünün bütün bunların "atası" gibi gösterilmesi sıradan bir varsayımdan başka bir şey olamaz. Oysa ekonomiyi bir taktik, bir saptırmaca unsuru gibi ya da bir bahane gibi kullanan ekonomik sömürü sayesinde, tam tersine, rasyonelleştirilmiş bir egemenlik düzeninden söz etmenin daha gerçekçi bir yaklaşım olacağını düşünüyoruz. Bugün kâr ya da sömürünün bir önemi yoktur. **Kapitalizmin altın ya da demir çağında bile bunlar belki de sanıldıkları kadar önemli olmamışlardır.**

Toplumsal ilişkilerin üretildiği düzey kapitalizmin en hassas noktası ve giderek bozguna uğradığı yerdir. Kapitalizmi ekonomiko-politik açıdan kendini yeniden üretmemesi değil, simgesel açıdan yeniden üretememesi tüketecektir. İlkel değiş tokuş düzeninde simgesel toplumsal ilişki: "artığın" israfı ve biriktirimi (değiş tokuş edilemeyen, alınıp iade edilmeyen, kazanılan ama kaybedilmeyen, üretilen ancak yok edilemeyen), karşılıklılık ilkesini bozma ve ortaya bir iktidar çıkarma noktasına geldiğinde,

* Kapitalizmin, ekonomik ve politik açıdan, gezegen boyutlarına varan yayılması olsa olsa kapitalin bu derinlemesine "yayılışının" özel bir biçimi olabilir. Oysa "emperyalizm" çözümlemesinin genelde bu düzeyle sınırlı kaldığı görülmektedir.

bilinçli olarak bir üretime karşı çıkışa kadar gidebilen, sınırsız bir verme ve alma ilişkisidir. Oysa önem verdiği tek şey değer yasası yani sonsuza dek sürüp gidecek bir sahiplenme ve biriktirim olan ekonomi politik (kapital) modelinin **günümüzde** bu simgesel değiş tokuş ilişkisini **üretebilmekten aciz** olduğu görülmektedir. Bu model simgesel değiş tokuş modelinin tam tersidir çünkü üretilen, simgesel bir yoldan değiş tokuş edilememekte ve bu yoldan değiş tokuş edilemeyense (mal) toplumsal bir iktidar ve sömürü ilişkisine yol açmaktadır.

Ekonomik rasyonellik göstergesi adı altında, kapitalizmin, kendisinden kaçamayacağı bir şey varsa o da bu simgesel çözülüş adlı yazgıdır. Cardan'la birlikte, bundan böyle, kapitalizme ait temel çelişkinin üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında değil, insanların (sisteme) "katılmalarını" - ancak katılım terimi simgeselin ne olduğunu açıklayamayacak kadar sözleşmesel ve rasyonel bir yan anlama sahip olduğundan - sağlayamama olayında yattığını, bir başka deyişle bu sistemin, yapısal açıdan, insan yeteneklerinin **üretici** güçler dışında kalan alanlara yöneltilerek özgürleştirilmesine yani armağan ya da bağışın tersine çevrilmesine kesinlikle olanak tanımayan ve işlemsel olma dışında bir gaye gütmekten aciz olduğu için - simgesel bir değiş tokuş gerçekleştirebilme olanağından da yoksundur diyeceğiz.

Bu açıdan tüketim örneği oldukça önemlidir. Rasyonel üretim yollarını keşfedemeden ölen feodaliteye karşın insanları çalıştırmayı becermekle birlikte onlara nasıl tüketmeleri gerektiğini öğretemeyen Burjuvazi, 1929 yılında az kalsın tahtalı köyü boyluyordu. Burjuvazi o tarihe kadar insanları çalışma ve sömürü yoluyla zorla toplumsallaştırma girişimiyle yetinmişti. Oysa 1929 bunalımı zehirlenmenin başlangıç noktasıdır. Çünkü o tarihten sonra ön plana çıkan şey üretim değil tüketimdir. Çünkü tüketim stratejik bir unsura dönüşecektir. Bundan böyle tüketici olmak durumunda kalacak insanların "gereksinimleri" de en az işgüçleri kadar önem kazanacaktır. Bu işlem sayesinde sistem ekonomik boyutlarını inanılması güç bir düzeye çıkartacaktır.

Oysa tüketim stratejisi içinde yer alan başka önemli ayrıntılar da vardır. Toplumsal dağıtımı yeniden örgütleyen sistem, tüketme ve harcama olanağı tanıyarak (bundan böyle işgücünün yalnızca ekonomik anlamda yeniden üretimi olarak tanımlanmayan: sosyal sigortalar, sosyal yardımlar, ücretler) reklam, insan ilişkileri filan gibi şeylerden de söz ederek simgesel bir katılım yanılsaması (alınmış ve kazanılmış olan bir şeylerin topluma iade edilmesi, geri döndürülmesi, sunulması türünden bir yanılsama) yaratmaya çalışıyordu. Oysa bu simgesel dürtüklemenin amaçladığı şey aslında aşırı bit kârla, sınırsız bir iktidardır. Tüm iyi niyetine (en azından kısa ya da uzun vadede toplumsal bir patlama korkusuyla sistemin mantığını yumuşatma gereğini duyan bilinçli kapitalistlerin iyi niyetlerine) karşın sistem tüketimi bir **israf** (consumation), bir şölen, bir harcama eylemine dönüştürememiştir. Tüketim demek üretime yeni bir ivme kazandırmak demektir. Çünkü tüketilen her şey yeniden bir yatırım unsuruna dönüşmekte yani hiçbir şey tümüyle israf edilmemektedir. Kahve stoklarının yakılmasıyla, muazzam zenginliklerin savaş yoluyla yok edilmesine neden olan olaylar bile sistemin boyutlarını genişleterek yeniden üretilmesinden başka bir işe yarayamamışlardır. Bu sistem üretmeye, biriktirmeye ve rantabl hale getirmeye mahkum edilmiştir. Yirmi yıldan bu yana liberal uzmanlar, bu sürecin sonunda, bir felaketle karşı karşıya kalınacağını yineleyip dursalar bile, gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımlar kat kat artan kârlar şeklinde geriye dönmeye devam etmektedir. Zengin ülkelerle Üçüncü Dünya ile aralarındaki uçurumu, **gerçekten** özveride bulunarak kapatmaya çalışsalar bile, **kapatamazlar.** Bu durum tüm bireyler için de geçerlidir. Her tüketici mallarla, göstergelerin kendi yararına **rantabl** hale getirildiği kandırmacasıyla aldanılmaktadır. Bu tüketici eğlence yoluyla bile olsa **zamanını** boşa geçirmekten acizdir ("Tüketim Toplumu", Denoel, 1970). Her tüketici ekonomi politik sistemi yani sahiplenme mantığıyla, harcama, armağan etme ve yitirme olanaksızlığının yanı sıra acımasız değer yasasını kendi düzeyinde vahşice yeniden üretmekle meşguldur.

Aynı konjonktürle politik düzeyde de karşılaşılmaktadır. Çünkü konuşma tekelini ele geçirmek demek iktidar olmak demektir. Söz (karar, sorumluluk) artık değiş tokuş edilememektedir. Oysa bu çok tehlikeli bir durumdur - iktidarda olanlar bunun bilincindedir. 1968 Mayıs'ındakine benzeyen sarsıntılara maruz kalmamak için, iktidarın, umutsuz denilebilecek bir mücadeleyle, söz hakkının bir kısmıyla, sorumluluklarının bir kısmını devretmeye çalışmaktadır. Oysa bu sarsıntıdan kaçabilmek **olanaksızdır.** Katılımı sağlama oyunu her seferinde, sanki sistemin, daha bir genişlemesine neden olan kusursuz bir taktik gibidir. Herkese özerklik tanıdıkça, karar mekanizmasının giderek zirvede[7] yoğunlaştığına tanık olunmaktadır. Aynen 1929 yılında ürettiğini tükettiremediği için hapı yutan sistem günümüzde de sözün tüketilmesini sağlayamadığı için hapı yutacağa benzemektedir. Çünkü bu bir üretim sistemidir ve kendi kendini yeniden üretmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Bu sistemin artık simgeselle (biriktirim sürecinin şölen ve tüketim yoluyla tersine çevrilmesi, üretim sürecinin yok etme yoluyla tersine çevrilmesi, iktidar sürecinin değiş tokuş ve ölüm aracılığıyla tersine çevrilmesi) yeniden bütünleşebilmesi olanaksızdır.

Hayatta kalabilmek için kendi kendini: tüketim, hoşnut olma, gereksinimler, cinsel özgürlük, kadın hakları, vs ile aşmaya çalışan sistem her düzeyde yüceltilmeden yoksun bırakılmayla, özgürleştirilme ve hoşgörünün eksikliğini hissetmekte - toplumdan soyutlanmayı en alt düzeye indirebilmek, insanların toplumsal adlı oyunu oynayabilmeleri için elinden geleni ardına koymamaktadır. Oysa bu durumda bile şu özgürleştirilmenin aşırı baskıcı bir görünüme sahip olmasını engelleyememektedir. Eskiden raslantısal olan ve çeşitlilik gösteren gereksinimleri kendi mo-

[7] Bilindiği üzere fakültelere özerklik tanımak, onları kapitalist üretim sürecine benzeyen bir süreç içine sokmanın en güzel yoludur. Aynen sömürge ülkelerini sonsuza dek sürecek bir modernleştirme ve sömürme sürecinin içine sokacak en kestirme yolun onları bağımsızlıklarına kavuşturmak olması gibi.

dellerine uydurarak bir daha geriye dönüşü mümkün olmayacak şekilde türdeş kılıp, rasyonelleştirmektedir - ve eskiden bastırılan cinselliği şimdi bir göstergeler oyununa dönüştürerek, rantabilize edilmiş işlevsel vücut ve zevk ilkesi şeklinde somutlaşmaktadır. Haber, iletişim araçları tarafından daha bir kısıtlanabilmek ve bir modele indirgenebilmek amacıyla özgürleştirilmiştir. Ekonomi politik sisteminin baskısıyla her yerde karşılaşıyoruz. Bu baskının son biçimiyse çevre kirliliğine karşı çıkma ve *job enrichment* şeklindedir. Sistem burada da çemberi gevşeterek doğa ve çalışma eylemine eski saygınlıklarını iade ediyormuş numarası çekmektedir yani geleneksel sömürü biçimine oranla üretici güçleri yüceltmekten kaçınmaktadır. Ancak burada insanın doğa ya da çalıştığı işle kurmuş olduğu ilişki simgesel bir ilişkiye benzemeyeceği gibi sistemin işlemsel yapısı esnekleştirilerek, güçlendirilmiş olacaktır.

Kodlama, aşırı kodlama, evrenselleştirilen kod, kapitalist sistemin giderek yaygınlaşan aksiyomatiği (Deleuze) ve bütün bu şaşaalı soyutlamalarla, bu tersine çevrilmesi olanaksız tekelleşmeye karşı, vermek varsa almanın, kaybetmek varsa kazanmanın, yok etmek varsa üretmenin, yanıt söz konusuysa konuşmanın da zorunlu olması gerektiğini dile getiren bir simgesel değiş tokuş sistemi.

Bir simülasyon modeli ve ideoloji olarak ekonomi

Hemen her yerde karşımıza "Kültür devrimi" adı altında çıkan bu simgesel yıkıcılığa karşı kapitalist sistemin çelişkileri bir an önce ekonomikleştirerek çözmesi, dikkatleri başka yöne çekmesi gerekiyor. Ekonomiye özerklik kazandırmak ideolojik bir stratejidir. Bunun için Bourdieu'nün, **La Reproduction**'da ("Yeniden Üretim") eğitim ve kültür sistemi konusunda dile getirmiş

oldugu önerileri yinelemek gerekiyor. Eğitim ve kültür sistemine tanınmış olan (kuramsallaştırılan bir aşkınlık ve kendini evrensel ve demokratik bir şey gibi sunma girişimiyle - herkesin eşit oranda eğitim ve kültür talep etme hakkı vardır - sınıfsal yapı yeniden üretim düzenine iade edilmektedir) biçimsel özerklik numarası sayesinde sistem şu aşkınlık simülasyonunun ardına sığınarak ideolojik işlevini yerine getirebilmekte ve egemen toplumsal ilişkileri en etkin şekliyle sürdürebilmektedir. Aslında sistemin bu ilişkileri yeniden üretmekten başka bir şey yapıp yapmadığını sorgulamanın yanı sıra, egemen sınıfı **üreten özgün** bir alan işlevine sahip olup olmadığının da sorulması gerekmektedir. Bu durum çözümleme terimlerinin tersine çevrilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü o zaman ekonomi karşımıza, bizim toplumlarımızda eşit şansa sahip olma olasılığının en yüksek olduğu, toplumsal, vb ilişkilerdeki en alt düzeydeki muhafazakarlığa bile (tarihsel açıdan, burjuvazinin ortaya çıkmış olduğu günden bu yana, ekonomi kendinden daha tutucu olan hukuki, dini, kültürel yapılar karşısında özgürlüğe açılan bir sıçrama tahtası görevini yerine getirmiştir) yaşam hakkı tanıyan bir yer olarak çıkmaktadır. Belki de toplumsal ilişkilerin **üretiminde** başat karakter eğitim ve kültür sistemine ait olacak ve ekonomik de onların **yeniden üretilmelerini** sağlayan bir köprü ya da araç rolünü üstlenecektir.

Bourdieu'nün çözümlemesi ideolojik süreçte bir değişikliğe neden olmadığı gibi bu sürecin genelleştirilmesine yol açabilmektedir. İdeoloji her zaman kısmi bir bütünün - özerkleştirilmiş her kısmi bütün anında ideolojiye dönüşmektedir - özerkleştirilmesiyle ortaya çıkabilmiştir. Aynen Bourdieu'nün sunmuş olduğu eğitim sistemi gibi. Zaten okul örneğinde olduğu gibi **tüm** kısmi alanlar ideolojik bir alan olma görevini yüklenebilirler - özellikle de özerk (ve hatta belirleyici) bir sürece dönüştürülmüş bulunan ekonomi. Oysa hem kapitalizm hem de marksizm ekonomiyi özerkleştirmişlerdir.

1.] Kısmen özerkleştirilmiş her toplumsal alan en kısa sürede evrenselci ve eşitlikçi bir efsane üretim alanına dönüşmektedir. Bir zamanlar dinin sahip olduğu bu niteliklere, günümüzde eğitim ve kültür sistemi sahip gibiyken, üretime ait yalıtılmış bir işlev görevini yerine getiren tüketimin de aynı alana demir atmış gibidir - oysa din, kültür, vs karşısında, ekonomi toplumsal bir **rasyonelleşme** biçimi ve **evrensel bir** üretkenlik aşaması olarak (burada da marksistlerle, burjuva iktisatçıları arasında hiçbir fark yoktur) giderek özerkleşmektedir - böylelikle nesnel üretim mantığı karşısında herkesin hukuken eşit olduğu etkili bir eşitlikçi efsane (mit) olarak yaşamaya devam etmektedir.

2.] Ekonomiğin arkasında bilim vardır. Çünkü diğerlerinden ayrı olma özelliğine sahip her alan kesinlik, nesnellik ve hakikat salgılamaya çalışmaktadır. Nesnellik ve hakikat, bilimsel bir alanın belli koşullar altında özerkleştirilmesi ve paylaşılmasıyla ortaya çıkmış olan bir **sonuçtur**. Bunun dışında kalan her şey kusursuz ve bölümlere ayrılmış bilimsel bilgi tarafından dışlanmıştır. Bu da fen bilimlerinin kurduğu bir düştür çünkü bilim bilgisizliğin (cehaletin) büyüleyiciliğine sahip olmayı her zaman arzulamıştır. Öyleyse farklı (ayrı)nın bilimi olmaya çalışan ekonomi politik kesinlikle bir ideoloji ürünüdür. "Bilimsel" (materyalist) olmaya çalışan bir ekonomi politik eleştirisiyse, kendini nesnesinden uzaklaştıran soyutlamayı güçlendirmeken başka bir şey yapamamaktadır. Ekonomik bir hakikat yoktur - ya da bu gelişigüzel aşama bir hakikat olarak ilgimizi hiç mi hiç çekmemektedir.

3.] Ekonomi de dahil olmak üzere tüm kısmi alanlar aynı zamanda birer - kısmi - çelişki alanıdır. Günümüzdeki temel çelişki alanıysa bütün bu kısmi alanlar arasındaki ortak sınır çizgisi politikadır. Bu durumda devrim: bu sınır çizgisinin ortadan kaldırılması demektir yoksa kısmi çelişkilerin çözülmesi değil. İlk ortaya çıkmış oldukları günden bu yana kısmi alanları için için kemiren iç çelişkiler sanki bu sınır çizgisinin (ayrımlamanın) birer yankısı gibidirler. Öyleyse anlaşılması güç şeylerdir. Bir yan-

dan ayrımlanma korkusu içinde yaşarken, bir yandan da özerkleştirilmiş **iç** çelişkiler şeklinde bu ayrımı güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Onlar açısından ayrımlamadan başka bir çözüm olamayacağından, kesin bir çözüm önerisinden kaçınmakta ve ayrımlanma korkusuyla da (başkaları buna iğdiş edilme korkusu diyeceklerdir) çözümü sistemin hızlandırılmasında aramaktadırlar. Ekonomi politik denilen süreç budur. Ekonomi politiğin **düşgücü** ancak buna yetmektedir (Cardan).

İdeoloji, kültür ve özerkleştirilmiş vicdani değerlerle birlikte, fikirleri kapsayan gerçeklik ilkesi simülasyonunu materyalist açıdan ele alan tüm eleştirilerle, benzerleri sonunda **dönüp dolaşıp yek vücut olarak materyalizmin** yani belirleyici bir aşama olarak özerk ekonominin **karşısına** geçmektedirler.

Her yerde önce simgesel değiş tokuştan kopuşun kuramsal karşılığı, kurumsal özellik kazandırılmış ayrı bir alan olarak karşımıza çıkan ekonomi daha sonra toplumsal yaşamı baştan sona yeniden örgütleyen bir vektöre dönüşmektedir. Üretimi hesap ve akıl üzerine oturtan evrensel bir simülasyon. Amaç ve determinasyondan bihaber simgesel değiş tokuş yerine bir **determinasyon** simülasyonu. Ayrılık ilkesinin belirleyeceği evrensel bir ekonomik gerçeklik ilkesi ya da bu aşamanın belirlediği bir **gerçeklik** simülasyonu. Bugün somutlaşan da zaten bu **model**'dir. İşe yaradığı anlaşılan işlemsel modellerle, sonucu önceden görülerek, denetlenebilen durumların simülasyonuyla birlikte gerçeklik ve gerçeklik ilkesi" adlı kodun gördüğü işi gören yapay işlemsel değişiklikler.

Cardan: "Modern toplum yalnızca biçimsel açıdan akılcıdır. Bu ilerleme tasımına dayanılarak üretici güçlerin gelişmesi deni-

" Materyalist simülasyonla, idealist simülasyon böylelikle aynı noktada buluşmaktadır. Süreçler ortak şemaya uygun olarak ancak biri tarafından birbirlerinden ayrılabilmektedir (göstergebilimsel indirgeme de aynı şemaya göre yapılmaktadır). Bak. Nouvelle Revue de Psychanalyse, no 2.

len şeye tarihsel "diyalektik" adlı bir kılıf uydurulmuştur. Oysa öncüllerinin içeriği bir düş ürününden ibaret olan bu geçerli tasımdan geriye her şeyden kopmuş bir rasyonellik saplantısının oluşturduğu ikinci dereceden bir düşgücünden başka bir şey kalmamıştır. Rasyonel olduğu iddia edilen modernizm, hayali bir tarihsel biçimden başka bir şey değildir. Çünkü belirsiz nihai amaçlarının hiçbir mantığa dayanmadığı görülmektedir. Kendi kendini bir amaç olarak ilan ettiği zaman bile (bu durum hem mantık hem de "diyalektik" akıl için geçerlidir) modernizm belirsizliğini korumaktadır. Bu haliyle ele alındığında, modern dünyanın sistemli bir çılgınlığın elinden kaçabilmesi mümkün görünmemektedir. Bu durumun en belirgin ve korkutucu biçimi ipin ucunu kaçırmış olan bir teknoloji (ve bürokrasi)dir... Düşgücünün her yere egemen olduğunu gösteren en çarpıcı örnekse ekonomidir. " demektedir.

Simgesel, ekonomi politiği (ya da herhangi bir ayrı alan olarak kabul edilen) üreten hayal gücünün ortadan kaybolduğu yerdir. Bu anlamda kültür devriminin ekonomiko-politik bir devrime yol açması söz konusu değildir. Ekonomiko-politik devrimin verilerini içeren bir kültür devrimi bu verileri bir şekilde rasyonelleştirmeyi ve mistifiye etmeyi becermiş, kısmen devrimci bir söylevdir.

Bu devrim bir yandan tüm yaşamı ve toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi amaçlarken, bir yandan da öncelikle, belirleyici görünümünü üretim biçiminin özerkleştirilmesiyle kazanmış olan ("devrimci" ve materyalist) ekonominin özerkleştirilmesini engellemeye çalışacaktır. Bugün ekonomi politiğin diyalektiğinden daha iyi bir strateji üretemeyen sistemin, ekonomiko-politik devrime karşı bir kültür devrimine girişmesi kaçınılmaz bir sonuca benzemektedir.

Marksist kuram ve işçi hareketi: sınıf kavramı

Marksist çözümleme (iç çelişkileri de dahil olmak üzere) üretim mantığı aksiyomuna karşı yöneltilmiş bu potansiyel devrimci gücü artık sınıf ve üretim biçimi terimleriyle ifade etmekten vazgeçmiştir. (En radikal biçimi de dahil olmak üzere) toplumsal yaşam pratiğini **tüm boyutlarıyla** kuramsallaştırabilmekten aciz olan bu çözümleme bu işi ya üretim biçimi denilen yansıtıcı ayna ya da devrimci bir "politika" boyutlarına ulaştırmaya çalıştığı bir pratikle yapmaktadır. Bugün ulaşmış olduğumuz noktadan baktığımızda devrimci bir mantığa sahip olan marksist çözümlemenin, bizim toplumlarımızı da ilkel toplumlardan fazla açıklayamadığını görüyoruz.

Geriye yönelik olarak da acaba **bu iş hep böyle değil miydi**(?) sorusunun sorulması gerekmektedir. Daha Marx döneminde üretim biçimi kuramı toplumsal pratiği olağanüstü bir şekilde basitleştirmemiş midir? Güncel devrim biçimi konusunda bir fikir sahibi olamayan marksist çözümleme, en azından, tarihin her hangi bir dönemiyle ilgili ("klasik" kapitalist evre) temel çelişkileri açıklayabilmiş midir? Üretim biçimiyle birlikte sınıf ve sınıflar arası mücadele acaba hiç gerçekten açıklanabilmişler midir?

Marksist kuram ve işçi hareketinin XIX. yüzyılda çakışmalarını belki de tarihi bir mucizeden - Althusser tarihteki en önemli olay demektedir - çok **karşılıklı bir nötralizasyon ve indirgeme süreci** olarak kabul eden şu, kutsal şeye saygısızlık eden, varsayımın kendini burada dayattığı görülmektedir. Nesnel tarihe göre bu ikisi önce leninist bir **politik** karışım, daha sonra stalinist bürokrasi, günümüzdeyse en pespaye reformist ampirizm içinde boğulup gideceklerdir - uzun bir çöküş dönemine denk düşen bu aşamaları bir iki parkur değişikliği olarak nitelendirmek işin kolayına kaçmaktır. Bu çöküşün temelinde yatan man-

tığı anlayabilmek için Stalin, Lenin, vb'nin ötesine, hatta bizzat Marx'ın düşüncesinin temeline, ta başlangıç noktasına kadar gitmek ve onun kuramıyla proletarya olarak nitelendirilen nesnel bir toplumsal pratik arasındaki diyalektik çakışmanın kesinlikle devrimci olarak kabul edilmesinin de ötesine geçmek gerekmektedir. Bu olayın ilahi yanından öylesine etkilendikki, bugüne kadar hiç kimse, bu kaynaşmanın gereksizliği ya da en mükemmel kaynaşma biçimi olmak zorunda olmadığı gibi bir düşünceyi dile getirmedi. Birbirlerine endekslenerek, tarih boyunca birbirlerini **sorgulayan** toplumsal devrimle, kuramsal devinim diyalektik devrim adı altında tarihsel bir açıklamaya dönüşerek evrenselleşirlerken de birbirlerinden farklı şeyler olma özelliklerini kesinlikle yitirmişlerdir.

Kaynaşma ikisi de (aynen XIX. yüzyılda Commune'e kadar gerçekleştirilmiş olanlarla, 1968 Mayıs'ında yeniden karşımıza çıkan iktidarı devirmeye yönelik ayaklanmalar gibi) "vahşi" ve belirsiz özellikler taşıyan radikal bir ayaklanmayla, radikal bir kuram arasında değil, birbirlerini tuzağa düşürmüş ve birbirlerinden farklı iki terim arasında gerçekleşmiştir. İstenirse buna diyalektik de denilebilir. Bu durumda diyalektik bir görünüme kavuşturulan marksist kuramsa, daha iyisini bulamadığı için, sınıf ya da bilinçli ve nesnel bir örgütlenme olan proleteryayı toplumsal bir "gerçeklik" olarak kabullenmek zorunda kalmıştır. - Kuramsal açıdan proletya örgütlenmesi üretim biçimiyle, üretim ilişkileri ve sınıf terimleri üzerine oturtulmuş belirgin bir toplumsal eleştiriyi hedeflemektedir. Proletaryanın bir yandan "nesnel" ve örgütlü bir sınıf, öte yandan da (gerek materyalist içeriğiyle, gerekse diyalektik biçimiyle) rasyonel ve yapısal özellikler taşıyan bir kuram olduğunun kabul edilmesi gerekiyor - devrime diyalektik bir kısa devre yaptıranlar da bu birbirlerine baka baka rasyonelleşmiş olan iki terimdir. **Devrimci gerçeklik ilkesini** bir daha hiç değiştirilemeyecek şekilde materyalizm, tarih ve diyalektik olarak adlandıran bu operasyon sırasında neyin baskı altına alınıp, neyin elenmiş olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür.

Şöyle de söyleyebiliriz: XIX. yüzyılda parçalanan makinalarla, maddi üretimin dışında kalan ve ekonomi politik tarafından bütünüyle yok edilmiş simgesel bir yaşam ve toplumsal ilişki biçimiyle, bir "zevk alma ilkesi"ni hedefleyen marksizm öncesi ütopist ve özgürlükçü bir söylevle, lanetlenmiş şairler ya da cinsel devrim esnasında karşılaştığımız bütün o ayaklanmalar radikal bir devrim görünümü sunmaktadırlar. - bütün bu vahşi ve radikal hareketle mucizevi bir şekilde buluşan marksist **kuram** ve sosyalist **örgütlenme**, üretici güçlerin gelişmesi denilen şeye diyalektiğin de yardımıyla hem bir sınıf statüsü hem de "tarihi" bir içerik kazandırmıştır. Marksist kuramla, sosyalist örgütlenme ekonomi politiğin, üretim güçlerini bir mıknatıs gibi toplumsalın **içine çekmesini** sağlayarak karşıt güç ilişkileri şeklinde rasyonalleştirmişlerdir. Bu devrimde **güçler diyalektiğinin** ötesine geçmiş olan bir şeyler yani radikal bir **farklılık** vardır. Artı değer ve işgücünün sömürülmesinin dışında bu devrim, değer yasası adıyla evrensel üretim ve toplumsallaşmayı tek taraflı bir şekilde rasyonelleştirerek tüm toplumsal ilişkilerde bir çürümeye yol açmıştır. Yakından bakıldığında, bütün bunların, marksist kuramın toplumsal devrimin başlangıç noktası olarak kabul ettiği şu ayaklanmanın toslamış olduğu üretici statüsüne, yitirmiş olduğu hukuki hakların "diyalektik yoluyla" iade edilmesinden başka bir şey olmadığı görülmektedir. Marksizm, bir yapısal bozulma ve baskı sürecini bile devrimci bir sapma ve özgürlük vaadine dönüştürebilmektedir. (Nietzsche haklıdır: acıyı merkezi bir değer olarak kabul eden hıristiyanlar gibi işçiler de köleleştirilme süreçlerini merkezi bir değer olarak kabul etmektedirler.) Üstelik bu devrim hemen sıcağı sıcağına gerçekleştirilebilecek türden bir devrim değil, tarihi bir amaca dönüştürülmüş bir devrimdir. Gelişme adı altında burjuvazi kendisine pozitif bir anlam kazandırırken, marksizm de ona devrim adını vererek diyalektik bir anlam kazandırmıştır. Başından beri kendi anlamsızlığını amaçlayan bu devrim, dayatılan bir anlamla, nesnel bir amacı rasyonelleştiren radikal arzuya karşı çıkmıştır.

Yoğun sanayileşme, katı disiplin, XIX. yüzyılın başından bu yana zanaatçı ya da köylü kuşaklarını saat usulüne göre çalıştırma sürecinin yarattığı durum sonucunda karşı karşıya kalınan yakıp yıkma ve ayaklanmalara karşılık marksist kuram ve işçi hareketi, genelde tarihi rasyonelleştirip, çalışmayı toplumsal bir zenginlik kaynağı olarak değerlendirirken, üretim güçlerinin rasyonel gelişme sürecine de bir anlam kazandıran **ikincil bir psikolojik süreç tipi** (burada sözü edilen şey bir tür bilinçaltı söylevini andıran bir şeydir-çn) oluşturmuşlardır. Ancak bu **süreçle** (hiç kuşkusuz ardında, tersine çevrilmesi olanaksız bir toplumsal sınıf etiği olarak çalışmayla, bu sınıfın birbirine karışmasına neden olan diyalektik bir "olumsuzlama"nın bulundugu) devrimci **proje** birbirine karıştırılmıştır.

Burjuva kökenli ve tarihsel açıdan burjuvazinin bir sınıf olarak tanımlanmasını sağlayan rasyonel çalışma eti(k)ği işçi sınıfıyla birlikte, tabii onun da bir sınıf olarak **tanımlanmasına** katkıda bulunup, tarihsel açıdan kendisine bir temsil etme statüsü kazandırarak, inanılmaz boyutlara kavuşmuştur.

Makinaya duyulan saygı, çalışma aracına zarar vermeme düşüncesi gibi şeyler bir tür sahiplenme (yasal hakka karşı bir tür insani hak) olarak da nitelendirilebilir. Geleceğe yönelik bir üretim araçlarının ele geçirilme düşüncesiyse, üretme emeli güden işçi sınıfının, burjuvazinin tarihi emelini üstlenen bir sınıf olarak tanınmasına neden olmuştur. Üretim biçimindeki değişiklikleri kaale almayan devrimci proje, bu üretim araçlarını toplum adına sahiplenme ve öz yönetim adı altında üretenlere tahsis ederek, üretim sürecinin sonsuza dek sürüp gideceğini betimlemekten başka bir işe yaramamıştır. Aynı devrimci ideal sayesinde "işçi sınıfının" idealleştirilen işçi statüsü de kesinleşmiş olmaktadır. Her nedense işçi sınıfı "en değerli insani sermaye", toplumsal zenginliğin başlangıcında yer alan bir efsane gibi algılanmaktadır.

Olumlu bir devrimci sınıf tanımının kökeninde bulunan şey tarihi materyalist bir üretim idealidir. Evrenselleştirilmiş bir iş-

gücünden yola çıkılarak işçi sınıfına da **evrensel bir tanım** kazandırılmaktadır. Tarihsel açıdan kapitalin evrenselliğine dayanarak kendisini bir sınıf olarak tanımlayan burjuvazinin işçi sınıfına da bir öz kazandırdığı görülmektedir. Böylelikle kapital ve işgücü birer değer olarak karşı karşıya gelmekte ve bu evrende" aynı anda ikisi birden bir yere sahip olmaktadırlar. Nesnel birer tarihi **referans** sahibi olan bu iki sınıf arasındaki çatışmada kazançlı çıkan taraf hep burjuvazidir. Çünkü sınıf kavramının mucidi odur. Bu sınıf kavramının içine proletaryayı da tıkdığı gün malı götürmüştür. Sınıf kavramı, rasyonel üretimi benimsemiş bir toplum ve hesabı tutulan üretim güçleri sayesinde ortaya çıkmış rasyonel ve evrensel olma heveslisi bir kavramdır. Bu haliyle ele alınacak olursa - yalnızca üretim **araçlarının** mülkiyetiyle değil aynı zamanda rasyonel **hedefleri olan** üretimle de tanımlanabilen - burjuvazi yani kapitalist burjuva sınıfı bugüne kadar var olmuş ve var olacak tek sınıftır. Proletaryayı bir sınıf olarak kabul etmek, onu ("tarihsel bir özne"" olarak"sınıf bilincine sa-

---

" Bu karışıklığın ortaya çıkmasına neden olan şey yine işgücüne - diyalektik çelişki ve sömürü düzeyi - özgü **değişim değeri** 'nın yanı sıra marksist kuramın koruma altına almış olduğu **kullanım değeri'dir.** Değere olumlayan bu düzeyin indirgenmesi olanaksızdır. Bu düzey, olumsuzdan olumluya geçiş yapan proleterya sınıfının kabul ettiği, insan emeğini olumlu bir şekilde yansıtan ayna gibidir. Burada kullanım değeri de marksist kurama kötü bir oyun oynamıştır.

" Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, Lukacs'ın **Tarih ve sınıf bilinci** 'ndeki o güzelim diyalektiğinin karman çorman olduğu görülmektedir. Rasyonel emellere sahip tarihsel bir özne olarak sınıfla, sınıf olma bilincine varma sürecinin birbirlerine eklemlenmesi gibi. Sınıfsal bir gerçeklik ve temsil edilebilirlik ilkesinin, temelde bir parti aracılığıyla, zafere ulaşabilmesi yani sınıf denilen varlığın üç kutsal parçaya (yazar burada Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesine nazire yapıyor) bölünebilmesi için her şey hazır gibidir. Daha ilk andan başlayarak bu kollektif, diyalektik ve "kendiliğindenlik özelliğine sahip"sınıf bilinci, bürokratik süreci yalanlar gibidir (zaten bu yüzden her zaman yüzeysel kalan stalinciler ona şiddetle saldırmışlardır). Daha derin bir düzeye inildiğindeyse, sınıf bilinci konusunda **rasyonel olmak isteyen** bir kuramla, bürokrasiye özgü biçimsel **rasyonellik** arasında bir suçortaklığının varlığına tanık olunmaktadır.

hip olmayı" zorunlu kılan ve) hala örnek alınabilecek tek model olmayı sürdüren burjuva sınıfı düzeninin tanımına mahkûm etmek demektir. Bu, rasyonelleşen "işçi hareketi"yle, işçi ayaklanmaları sonucunda elde edilen sınıf statüsünü, sanayi düzeninin genel mantığı içine oturtmakla eşanlamlı bir şeydir. Keza "sınıf olsun diye sınıf" düşüncesi, üretim **araçlarıyla** olan ilişkileri düzeyinde ele alındığında, kolaylıkla bir karşıtlık ifade edebilen bir şema anlamına sahip olduğu halde, üretimin **amaçlarında** her

---

Diyalektik ve kendiliğindenlik özelliğine sahip Lukacs'çı kuramın bürokratik parti tekelinin tarihsel açıdan giderek güçlenmekte olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olması bir kaza eseri değildir. Lukacs aslında bu sürece itiraz etmemektedir çünkü aklın bir özü, rasyonel bir sınıf anlayışını, bu sınıfın bilinçli bir tarih öznesi olduğu düşüncesini onaylayarak bir temsil edilme ve özdeşleşme mantığıyla, ideal (sınıfa özgü bir tür "ben ideali")bir süreci yerli yerine oturtmaktadır. Bu ise bir örgütlenme ve partileşme sürecinden başka bir şey değildir. Düşgücü ürünü bir tarih öznesi açıklamasına uyan en güzel örnek paranoyak bir bürokrasi (aynen tüm batı tarihi boyunca idealleştirilmiş bir bilinç öznesinin, rasyonel bir şekilde denetlenen Devlet anlayışının çağdaş bir uzantısı olması gibi - sınıf düzeyinde Lukacs'ın bir kez daha aynı işleme başvurduğu görülmektedir) makinasıdır. Yeniden stalinciliğe döndüğündeyse, Lukacs, faşizmi irrasyonel olmakla suçlayabilmek için **Mantığın yok edilmesi** başlıklı metni yazacaktır - oysa faşizm yalnızca burjuva demokrasisi açısından irrasyonel bir şeydir ve aslında paranoyak Mantığın ulaştığı sınırı temsil etmektedir. Ancak bu sınır "Diyalektik Mantığın (akıl)"proleterya sınıfı adlı öznenin aşkın düşselliği içine yuvarlanmasını engelleyememiştir. Böyle bir soyutlamaysa ancak (mantıksal açıdan Stalin'le birlikte) bir totalitarizm üzerine oturtulabilirdi. bir başka deyişle bu, sınıfsal Akıl'ın tüm sorumluluk ve denetiminin örgütlü bir süreç tarafından üstlenilmesi anlamına gelmektedir. Sınıf bilinci denilen idealist bakışın ürettiği tek nesnel var oluş biçimiyse partidir . Özgün bir devinim ya da pratiğin diyalektik müdahalesiyle, bu sınıf, ortaya bir parti ya da bir örgüt çıkartamamıştır - iktidar alanının genişletildiği bir esnada bu işi sınıf bilincini kendi ideolojisi gibi salgılayan bürokrasi yapmıştır. **Tarih ve sınıf bilinci'** ni yazdığı sırada antistalinci olmayan Lukacs'ın stalinci hareket içinde yer aldığı görülmektedir. Bu metinde bürokrasiye bir tarih felsefesi kazandırılmaktadır. Sınıf bilincine sahip bir özne olarak yansıtılan muzaffer bürokrasiyse bu felsefe sayesinde tarihsel anlamda totaliter bir yönetim olma idealini, tarihsel bir olgu olarak, yaşama geçirecektir.

hangi bir değişikliğe yol açmak bir yana, tam tersine, diyalektik açıdan kendini içselleştiren ekonomi politik adlı süreci, sonsuza dek sürdürmek zorunda kalmaktadır.

Sınıf mücadelesi bir sınıfın diğer bir sınıfla olan çatışması anlamına gelmemektedir (çünkü Doğu Blokundaki gibi yapı tersine çevrilerek proletarya sınıfı iktidarı eline geçirdiğinde toplumsal ilişkilerde hiçbir önemli değişlik olmamıştır). Sınıf mücadelesini bir sınıf bilinci ve sınıfsal bir varlık tanımlamasının reddedilmesinde aramak daha doğru bir davranış olacaktır. Proletarya açısından, bu, burjuvazinin yadsınması anlamına gelmektedir çünkü bir sınıf statüsü kazanmasını sağlayan varlık burjuvazidir. Üstelik bu yadsıma kendini üretim araçlarından yoksun bırakma (sınıfın "nesnel" marksist tanımı ne yazık ki budur) şeklinde değil, üretim ve ekonomi politikle sınırlanmayı yadsıma şeklindedir. Kendini üretici güçler, işgücü, tarihsel rasyonellik, vb tanımlayan bir proletaryanın böyle bir şey yapabilmesi mümkün müdür? Tabii ki hayır. Bu açıdan değerlendirildiğinde proletaryanın (ya da her hangi bir olası sınıf) bir biçim ve bir içerik arasındaki rasyonel diyalektiğe (bir yandan sınıfsal yapı, diğer yandan da, bunun adı sınıfsal "çıkarlar" (!) olmadığı zaman, kendi sınıfsal değerlerine) mahkum edildiği görülmektedir. Kapitalist toplumun diyalektiğine sorgusuz sualsiz teslim olan proletarya **amaç sahibi bir sınıf olmaya** mahkum edilmiştir.

Daha da güzeli bir yandan sınıf mücadelesi sayesinde giderek güçlenirken bir yandan da iktidardaki egemen sınıfı güçlendirmekte ve bu arada giderek çaptan düşen muhalefetiyle, daha muhafazakar değerlere sahip görünmediği zamanlar, kapitalist sistemin reformlar yapmasına yol açmaktadır. İşte bugün ulaşmış olduğumuz nokta budur.

Bu "iki aşamalı devrimci yadsıma"nın (proletarya burjuvaziyi yadsımıştır ancak bir sınıf olarak kendi kendini yadsıyamamıştır) tarihsel başarısızlığından kim sorumludur? Lenin mi, Stalin mi, diyalektik bir hata mı, yoksa çökmüş bir proletarya mı?

Bana kalırsa bunun sorumlusu Marx'ın sorumsuzca ortaya atmış olduğu sınıfların yok edilmesini hedefleyen, devrimci bir özneyle (gerçek ve tarihi bir sınıf oluşturan ücretli işçiler), devrimci bir kuram arasındaki çakışmadır - bu sınıfların yok edilme işinin zaman içinde marksist kuramın karşısına dikilmiş olduğunu söyleyebilmek zordur. Çünkü bu kuram **mantıksal açıdan** toplumsal ayaklanmaya bir töz kazandırma işini, aşılıp geçilmesi olanaksız, neredeyse kalıplaşmış bir örgütlenmeye benzeyen kuramsal bir sınıfa yüklemiştir. Zaten o andan itibaren proletarya sınıfıyla, marksist kuramın birbirlerini **karşılıklı olarak doğrulamaya,** öyleyse **nötralize etmeye başladıkları** görülmektedir. Oysa gerek Marx gerekse devrimci eylemin arzuladığı yaşam değişikliği projesinin yavaş yavaş bir proletarya zaferine dönüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bir amaç olarak devrim ya da tarihin askıya alınması

Şu diyalektik rasyonelleştirmenin öteki yüzünde tarih ve üretim biçiminden başka bir şey yoktur. Toplumsal yapıdan yola çıkılarak (burada Rönesans'ın dayattığı mekansal bir gerçeklik ilkesi olarak aynı perspektifde buluşma düşüncesini bir kez daha referans olarak alıyoruz) kuramsallaştırılan bu kavram üretim biçiminin, zaman düzlemindeki karşılığıdır.

Marx'ın[4] "bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu" söyleyip, "yakın bir gelecekte" gerçekleşeceğini ifade ettigi komünizmle, eli kulağında olan devrim düşüncesinden daha önce de söz etmiştik. Bu ütopik zaruretle Hegel'in "**Hukuk Felsefesinin Eleş-**

[4] Burada Kalivoda'nın *Marx ve Freud* başlıklı yapıtından yararlandık. (Edit. Anthropos, 1971)

tirisine Giriş", "El yazmaları 44", "Feuerbach üzerine Savlar" da karşılaşılmaktadır. 1848 yılındaki başarısızlıktan sonra bu zaruret yeni koşullara uygun hale getirilmekle birlikte mevcut durumun sunduğu olasılıklar arasında komünizmin - o daha geç tarihlerde yani **gerekli[42] tarihi koşulları yaratacak bir dönemin sonunda** gündeme getirilebilecektir - yer almadığı görülmektedir. **Kapital** 'le birlikte devrimci bir ütopyadan, salt bir tarihsel diyalektiğe; hemen şimdi gerçekleştirilmesi düşünülen radikal bir ayaklanmadan nesnel bir değerlendirmeye yani kapitalizmin "olgunlaşmasını", bir başka deyişle toplumsal bir sistem olarak kendi kendini içten içe yadsıyacak aşamaya gelmesini, beklemek gerekir'e - öyleyse **mantıksal ve tarihi bir zorunluğa** yani proleteryaya özgü olumsuzluğun, uzun vadede, bir sınıf olarak kendisinden çok kapitalist sürece yöneleceği uzun sürecek bir diyalektik yürüyüşe - geçilmektedir. Bu nesnel ve zamana yayılmış "sapma"ya angaje olan proletarya ise olumsuz bir terim ve bir tarih[43] öznesi gibi algılanmaya başlanacaktır.

Radikal zarurete ters düşen marksizm bu durumda tarih yasalarını incelemeye başlayacaktır. Artık kendi kendini yadsımaktan vazgeçen bir proletarya ise gelişmesini kapitalin gölgesinde sürdürecektir. Devrim de yerini, tarih yasalarının sonunda insanı

---

[42] Aynen hıristiyanlık tarihiyle, hıristiyan kökenli bir tarihsellik kavramının, ölümünden bin yıl sonra dünyaya geri döneceği söylenen İsa'nın geriye dönmemesi sonucunda ortaya çıkmış olmaları gibi.

[43] Yalnızca bir ülkede gerçekleşecek sosyalizm, proleteryanın olası bir tarih öznesine dönüşmesini sağlayarak, bu olumsuzlamaya bir tözsellik kazandıran tarihe de nihai bir nesnel **boyut** kazandıracaktır. Böylelikle proleterya önce tarihi diyalektiğin olumsuz, daha sonraysa devrimi olumlayan bir tarihin olumlu öznesi oluverecektir. Bu yenilir yutulur cinsten olmayan sapma ancak ütopya aşamasından, tarihsel bir "epoché" (Husserl'e göre, dünyanyn gerçekligiyle ilgili olarak dile getirilebilecek her türlü düşünce ya da değerlendirmeyi askıya alan bir çözümleme yöntemi)aşamasına geçişle mümkün olabilir ve ancak bu sayede açıklanabilir.

toplumsal bir varlık olarak özgürleşmeye zorlayacağı, kaçınılmaz bir gelişme sürecine bırakacaktır. Marksist perspektiften vazgeçmeyen radikal zaruretse **nihai** bir zarurete dönüşecektir. Şu-anda-ve-burada, tarihsel (toplumun kapital aracılığıyla nesnel bir şekilde toplumsallaştırılması - "nesnel" devrim koşullarının olgunlaşmasıyla ilgili diyalektik süreç) bir gerçeklik ilkesi adı altında ve sonu olmayan - tarihin, proletarya diktatörlüğünün, kapitalizm ve sosyalizmin ötesinde - bir beklenti düşüncesiyle giderek, hemen ve sürekli devrim düşüncesinden, daha çok ödün vermeye zorlayan **sofu**, yüceltme ve umut üzerine kurulmuş bir komünizm düşüncesinin aşkınlığını doğrulayacak asimptotik (sonuşmayan) bir şeye, sonsuza kadar sürüp gidebilecek bir **ertelemeye** dönüşecektir. Arzuladığı devrim uğruna çile çekmeye razı olan komünizmse "bir türlü gerçekleştiremediği düşleri" yüzünden büyük acılar içindedir. (Bu aşkın boyutla, bu yüceltme sürecinin bir benzerini daha önce de "millénariste" tarikatlar, Isa'nın en kısa süre içinde geri dönmesini isteyen ortodoks hıristiyanlığa karşı yaşamışlardı. Bilindiği gibi Kilisenin güç sahibi olmasını sağlayan şey yine bu baskıcı yüceltme süreciydi.)

O güne kadar gerçekleştirilmiş olanları devrim adı verilen nihai bir göstergeye indirgemek yerine, insanın **zaten bütün benliğiyle** gerçekleştirmek istediği bir başkaldırı süreci içinde yaşadığını varsayan o radikal zorunluk düşüncesine rağmen, devrim bir **amaca** (son nokta) dönüştürülmüştür. "Bilim adamlarının" kendisini daha derinlere gömebilmek amacıyla, büyük bir keyif alarak, indirgemeye çalıştıkları o hayalci idealizmin elinden çekilip alındığında ütopya denilen şey ancak böyle bir anlama sahip olabilmektedir. Ütopya o **yatay** çelişkiler şemasını yani tarihe ait olduğu söylenen "Akla" yaşam hakkı tanıyan ideal bir yapılanmayla, **ertelenmiş** bir devrim diyalektiğinin öngörülebileceği düşüncesini redettiğinde - çünkü bu diyalektik çok hızlı bir şekilde bir amaç ve araçlar şemasına dönüşmektedir. **Bir "amaç"olarak Devrim aslında araçların özerkleştirilmesi an-**

lamına gelmektedir. Herkes bu işin nasıl sonuçlandığını biliyor. - bütün bunlar mevcut durumun gözden geçirilip, değiştirilmesinin yanı sıra gerçekleşebilecek ani bir yıkıcı eylemin engellenmesi ve toplumsal patlamanın (terimin kimyasal anlamında) uzun vadeye yayılmasına neden olmaktadır.

"İnsanoğlu kendini bir tek özgürleşme perspektifiyle sınırlandıramaz. İşte bu yüzden "devrimci romantizm" yani "şimdi ve hemen" ayaklanma düşüncesi marksist perspektif ortadan kaybolunca kadar sürüp gidecektir" (Kalivoda). Oysa tarihsel nesnellikle, tarih **yasaları** ve diyalektiğe boyun eğmeyi kabul ettiği andan itibaren, marksizmin, bir "perspektif"den başka bir şeye benzeyebilme şansı var mıdır? Marx yazmaya başladığı sıralarda işçiler makinaları parçalamakla meşguldüler. Marx'ın da onlara seslenmek gibi bir niyeti yoktu çünkü onlara söyleyebileceği bir şey yoktu - hatta onların haksız olduklarına inanmaktaydı. Çünkü ona göre devrimci olan sanayi burjuvazisiydi. Gecikmiş bir kuram neyi açıklayabilir ki? Makinaları parçalayan işçilerin bu içkin ayaklanmaları o gün bugündür bir açıklama beklemektedir. Marx ise diyalektikten yararlanarak onları aldatmaya yeltenmiştir. Oysa işçi hareketi Paris Commune' (Komün)üne kadar bu hemen sosyalizm adlı ütopik arzuyla beslenmiş olduğundan (Déjacque, Courderoy, vs) çoktan makinaları parçalama aşamasına gelmişti. Çünkü ütopya gelecek zaman kipinde yazılabilecek türden bir öykü değildir. Ütopyanın mevcut olduğu bir anda Marx'ın bir ütopya ötesinden söz ettiği görülmektedir. Onun için sanki bütün olup bitenler aşılıp geçilmiş bir evre gibidir. Hangi Sirius'çu görüşe göre, Marx'ın haklı olduğu sorgusuz sualsiz **peşinen** kabul edilmektedir ? Bu hareketlerin başarısızlığı (XX. yüzyılın "marksist" devrimlerine oranla demek istiyoruz) geçerli bir kanit değildir. Çünkü Marx tarihsel "Akıl" a yani geleceği hedeflemeyen bir toplumsal söylemin özelliklerini açıklamayabilmekten aciz bir nesnel amaca başvurmaktadır. Komünist enternasyonal tarih tarafından verilecek hükmün, bugün

kendi varlığını kanıtlayacak tek kanıt olacağına inanmaktadır, bir başka deyişle kanıtı diyalektik akılda değil, olguların içkinliğinde aramaktadır. Bu düzeye indirgenen bir tarihse bir süreç olmaktan çıkarak, ayaklanmayı mahkum eden bir davaya dönüşmektedir.

Radikal ütopya

Aslında Marx haklıdır, üstelik haklılığını "nesnel" bir şekilde kanıtlamaktadır. Oysa bu haklılık ve nesnellik düzeyine, her bilim gibi ancak, **bilgisizliği** sayesinde ulaşabilmektedir - **Manifesto** ve **Kapital** çağdaş radikal ütopyadan bihaberdirler. Marx'ın kapitalist toplumsal ilişkilerle, sınıflararası mücadele ve tarihsel devinim, vs'yi "nesnel" açıdan kolaylıkla kuramsallaştırabilmiş olduğu söylenemez. Gerçekten de sarsılmış bir toplumsal düzenle, karşı karşıya kaldığı güncel yıkıcı eylemlerin yanı sura insanı o eylem anında hemen özgürleştiriveren şu ölüm kalım söylemini Marx, uzun vadeli bir diyalektik devrim anlayışıyla, ekonomi politiğin" yalama olmuş vidaya benzeyen sarmal gayesiyle "nesnelleştirmiştir".

İnsanı özgürleştirebilmek amacıyla mevcut içerikten yararlanan lanetlenmiş bir şiirle, gayri resmi bir sanat anlayışı ve ütopist bir edebiyat komünist söylemi dolaysız yoldan temsil edebilirlerdi. Oysa kendini kusursuz sanan bir komünizmi temsil etmekten başka bir şey yapamadılar çünkü bir takım şeylere **anın-**

" "Projesini" "bilimsel" bir devrim modeli içine yerleştiren Marx'ın" ütopyayı diyalektik anlamda aşip geçmiş oldugu"doğru değildir. **Yasal Devrim'**i yazmış olan Marx bu bekleyişle ilgili **gerekli** süreyle, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesini içeren ütopik, anındalık özelliği taşıyan, tutkulu zorunluğun diyalektik bir sentezini yapmamıştır. Çünkü karşıt iki terim (yasa ve devrim) arasında diyalektik bir ilişki olamaz. Tarihi materyalizm ekonomi politiği, bir yandan aşıp geçmeye çalışırken, bir yandan da ona sahip çıkmaktadır.

da insani bir görünüm kazandırabiliyorlardı, zira devrimin ertelenebileceği en son boyutu yani "politikayı" gözlerini bile kırpmadan dışlayabiliyorlardı. Bütün bunlar (simgesel yani hayali bir nesnelliğin belirlediği bir tarih aynası tarafından evrenselleştirilmemiş, rasyonelleştirilmemiş ve kendilerine diyalektik bir görünüm kazandırılmamış) bir kopukluğun yol açtığı vahşi toplumsal hareketlerin söylev düzeyindeki karşılıklarıdır. Zaten bu yüzden toplumsal ütopya, "devrimci romantizm" hareketlerine her zaman yakınlık duymuş olan şiirin (yoksa "Sanat" değil), marksizme karşı asla böyle bir yakınlık duymadığı görülmektedir. Çünkü şimdi ve gelecek arasındaki ayrımın ortadan kaybolması, özgürleşmiş insanın düşüncelerinden daha önemlidir. Politik gerçekçileri oynayan diyalektik yanlısı idealistler, yüceltilen bir zaman anlayışına son verilmesini bir türlü bağışlayamamaktadırlar - çünkü onlar tarihin içinden süzülüp gelecek, çelişkilerin ışığında olgunlaşacak ve zamanı geldiğinde ortaya çıkacak bir devrim anlayışına sahiptirler - çünkü onlar böyle bir şeyin olanaksız olduğuna inanmakta ve düşüncesine bile **tahammül edememektedirler**. Ütopik şiir ve ayaklanmanın ortaklaşa özelliği: işte bu yadsınan amaçlarla, bir ölüm kalım sorununa dönüştürülen güncel arzu ve radikalleştirilmiş bir güncelliğin, gelecek yerine hemen şimdi şuracıkta, o ölüm itkisiyle birlikte özgürleştirilerek baştan def edilmesidir. Coşku budur, devrim budur. Devrimin politik alacak verecek hesaplarıyla bunun hiçbir ilişkisi yoktur.

İnsanı kendi haline terkedilmiş ve yabancılaşmış bir varlık gibi sunup, onu, kusursuz bir geleceğe (sözcüğün kötü anlamında ütopik olan) ait Aklı temsil edecek eksiksiz bir Başka insana dönüştürerek, tüm yaşamı kapsayan bir projenin yani **yabancılaşma kavramından bihaber ütopyanın** bir parçası olmaya zorlayan marksist çözümlemenin tersine, yukarıda sözünü ettiğimiz devrim: her insan ve her toplumun zaten bütün benliğiyle yaşamın içinde yer aldığını ve toplumsal yaşamın her anında simgesel bir ağırlığa sahip olduğunu düşünmektedir. Oysa mark-

sizm toplumsal ayaklanma ya da olayları hep **devrimin satır aralarında** bir türlü olgunlaşamayan bir gerçeklik gibi çözümlemektedir. Geriye kalanlarıysa aşılıp geçilmiş[*] şeyler boşluğuna gönderen ermişlik aşamasına ulaşmış bir akıl, üstünlük taslayan kusursuz bir düşüncedir bu! "Bilimsel" olmaya gayret ettiği aşamada bile marksizm derinden derine, tüm benliğiyle, bir yabancılaşma felsefesi olmayı sürdürmüştür. "Yabancılaşma" terimleriyle konuşmak gerekirse, "eleştirel" düşünce her zaman: psikolojik açıdan bölünmüş bir benliğin peşini bırakmayan, tanrısal bir öz olmayı hayal etmiştir. Oysa bölünmenin güncel gerçekliğine karşı çıkmayan bu benlik (kusursuzluk) metafiziği, tam tersine onunla bütünleşmektedir. Tarih sona erdiğinde öznenin o eski saydamlığına (benliğine) ya da eksiksiz bir "kullanım değeri"ne kavuşabileceğine inanmak en az özlere geri dönme (ya da onlarla yeniden bütünleşme-çn) kadar dinsel bir düşüncedir." Sonuç olarak "yabancılaşma"da tarihsel bir öznenin düşgücü tarafından üretilmiştir. Oysa bugün eski benliğine yeniden kavuşmuş, kusursuz bir özneye gerek yoktur çünkü öznenin ortadan kaybolması gerekmektedir. Ekonomi politiğin sonu nasıl bir eşdeğerlik ilkesiyle teyid edilmişse, bilincin ekonomi politiğinin (psikanalizin) sonunun sonu da benliğine kavuşturulmuş öznenin kimliğiyle teyid edilmektedir. İnsanları yitirmiş oldukları kimlikler ya da günün birinde sahip olacakları özerklik konusunda hayal kurmaya zorlamak yerine, bu hayal kurma düşüncesinin kendisinden kurtulmak gerekmektedir.

"Başkalaştırılmış" insanların en çok arzuladıkları şeyin yeniden "kendi benliklerine!" dönmek olduğu düşüncesi kadar saçma bir iddia olamaz. Çünkü yaşamın her anında zaten her insan yaşama bütün benliğiyle katılmaktadır. Toplum da yaşamın

[*] Uzun süre resim bir eskiz gibi algılanmıştır. Bunun nedeni resimi biter bitmez unutulma ve yok olmaya mahkum edebilmektir. Oysa bu yanlıştır çünkü resim yapıt demektir ve başka bir resim olabilmesi olanaksızdır.

her anında yine tüm benliğiyle yaşamın içinde yer almaktadır. Courderoy, Luddites'ler, Rimbaud, Komün yanlıları, vahşi grevciler, 1968 Mayıs'çıları devrimin satır araları değil ta kendisidirler. Onlarda geçici kavramlar yoktur çünkü simgesel söylemlerinin hedefi bir öze kavuşmak değildir - bu tarih, politika, hakikat, bölünme ve gelecekte yeniden bütünleşme öncesine ait bir söylemdir. Dünyadan uzaklaşmadan, onu ayağa kaldırabilen tek söylem simgesel olandır.

Olası ya da olanaksız diye bir şey yoktur. Ütopya tam karşınızda, ekonomi politiğe karşı çevrilmiş tüm enerji biçimlerinin içindedir. Biriktirilemeyen bu ütopik şiddet buharlaşıp uçmaktadır. Ortadan kaybolmaması için, ekonomik bir değer gibi de biriktirilememektedir. Bu şiddet iktidara talip değildir. Gerçekleştirilen bir devrimi amacından saptırmanın en berbat yolu "sömürülenleri" yalnızca iktidarı ele geçirme adlı tek bir tarihi olasılık içine hapsetmektir. Çünkü böyle bir saptırmaca ekonomi politik aksiyomlarının devrimci perspektifi ne kadar derinden mayınlamış, kuşatmış ve saptırmış olduklarını ortaya çıkartmaktadır. Sonsuza dek sürüp gidecek bir sistem fantazmından başka bir şey olmayan gerçeklik ilkesine karşı ütopya iktidarı değil sözü ele geçirmeye çalışmaktadır. Yalnızca içinde kaybolup gidebileceği sözü.

DOKUZ EYLÜL YAYINLARI

- **"Eski Dünya'ya Yeni Bir Bakış"**
  "Kuramsal Bir Deneme"
  Oğuz Adanır
- **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**
  Tülay Özüerman
- **Foucault'yu Unutmak**
  J. Baudrillard / Çev: Oğuz Adanır
- **Üretimin Aynası**
  J. Baudrillard / Çev: Oğuz Adanır

TARİH

- **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**
  Doğan Duman
- **Yusuf Bin Abdullah: Bizans Söylenceleriyle Osmanlı Tarihi (Târih-i âl-i Osmân)**
  Hazırlayan: Efdal Sevinçli
- **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye**
  Erkan Serçe
- **Tarih Öğretimi ve Ders Notları**
  Hazırlayan: Salih Özbaran

MÜZİK

- **Bilim Perspektifinde Müzik**
  Yetkin Özer

MİMARLIK

- **Çekmeye Çalışan Taşıyıcı Sistemler**
  Prof. Dr. H. Çetin Türkçü

EDEBİYAT / İNCELEME

- **Onların Özgür Zencileri de Vardır**
  Toni Morrison'ın Romanlarında
  Afrikalı - Amerikalılar'ın Kimlik Sorunsalı
  Didem Uslu

TIP

- **Son Görüşlerle Sağlıklı Çocuk Beslenmesi**
  Prof. Dr. Nevbahar Taneli & Prof. Dr. Baha Taneli

"Kapitalist evrende, Marksist çözümlemenin açıklayamadığı radikal bir değişim olmuştur. Bugün, ölüp gitmek istemeyen bir Marksist çözümleme, Marx'tan bu yana beceremediği, şu "kendi içinde devrim yapma" sorununu çözmelidir."

J. Baudrillard

ISBN 975-6981-11-3